

2025/4

XXXIV. évfolyam

POLITIKATUDOMÁNYI SZEMLE

Az MTA Politikatudományi Bizottsága
és az ELTE Társadalomtudományi Kutatóközpont –
MTA Kiváló Kutatóhely referált folyóirata

© ELTE Társadalomtudományi Kutatóközpont,
MTA Kiváló Kutatóhely, 2025
© A folyóiratban publikáló szerzők, 2025

Kiadja az ELTE TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
Felelős kiadó az ELTE Társadalomtudományi Kutatóközpont főigazgatója

A folyóirat megjelenetését a HUN-REN Központ támogatja

ISSN 1216-1438 (Nyomtatott)
ISSN 2064-6550 (Online)

A folyóiratot az MTMT indexeli, és a REAL archiválja.

Megjelenik a Compositio Libri Kft. gondozásában
Tördelő- és olvasószerkesztő: Kardos Gábor

Nyomás és kötés: Multiszolg Bt.

A szerkesztőség címe: 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
Postacím: 1453 Budapest, Pf. 25.
Telefon: 224-6724
Honlap: www.poltudszemle.hu
E-mail: posze@tk.hu
Szerkesztőségi titkár: D. Nagy Judit
Szerkesztőségi asszisztens: Hadászi Szabolcs
Szerkesztőségi fogadóóra: kedden 9–13 óra között

ELTE TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
POLITIKATUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZET

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- *Orbán Ferenc–Stefkovics Ádám: A politikai polarizáció változása Magyarországon 2009 és 2024 között* 7
- *Illés Gábor: A politikai képviselő normativitása* 36
- *Tóth Szilárd János: Realista legitimitás* 59
- *Schmidt Elígiusz Ákos: Jouissance Magyarországon? Az élvezet mint politikai faktor* 81

RECENZÍÓ

- *Fekete Balázs: Jog, kritika, konzervativizmus. Russell Kirk alapművének megjelenésére (Russell Kirk: A konzervatív eszme. Történelmi útmutató a józan észhez)* 109

ÖSSZEFOGLALÓK 119

Szerkesztők:

Gyulai Attila (2022–, főszerkesztő 2024–)
Bene Márton (2023–)
Juhász Krisztina (2023–)
Molnár Gábor Tamás (2024–)

Szerkesztőbizottság:

Körösényi András (elnök)
Ágh Attila   Balogh László Levente
Balázs Zoltán   Láncki András
Balogh István   Papp Zsófia
Bayer József   Pálné Kovács Ilona
Boda Zsolt   Szabó Andrea
Bozóki András   Szabó Márton
Csizmadia Ervin   Szabó Máté
Enyedi Zsolt   Tóka Gábor

Alapító szerkesztők:

Bozóki András (1992–1999)
Szabó Márton (1992–1994)
Szabó Máté (1992–1999)

A folyóirat szerkesztői voltak:

Arató Krisztina (2019–2023)
Balázs Zoltán (2011–2012)
Boda Zsolt (2008–2018)
Csizmadia Ervin (2000–2013)
Fricz Tamás (1994–2013)
Kurtán Sándor (2000–2010)
Láncki András (2000–2002)
Szabó Andrea (2014–2024)
Szűcs Zoltán Gábor (2014–2021)

TANULMÁNYOK

Orbán Ferenc–Stefkovics Ádám:
A politikai polarizáció változása
Magyarországon 2009 és 2024 között

Illés Gábor:
A politikai képviselet normativitása

Tóth Szilárd János:
Realista legitimitás

Schmidt Elígiusz Ákos:
Jouissance Magyarországon?
Az élvezet mint politikai faktor

A POLITIKAI POLARIZÁCIÓ VÁLTOZÁSA MAGYARORSZÁGON 2009 ÉS 2024 KÖZÖTT

Orbán Ferenc
(Századvég Alapítvány)

Stefkovic Ádám
(Századvég Alapítvány, ELTE Társadalomtudományi Kutatóközpont)

*A tanulmány beérkezett: 2025. május 30. – opponálás: 2025. június 12. – 2025. június 26.,
véglegesítés: 2025. szeptember 4.*

ÖSSZEFOGLALÓ

Empirikus vizsgálatok azt mutatják, hogy az elmúlt évtizedben számos fejlett demokráciában is növekedésnek indult a politikai polarizáció (Boxell–Gentzkow–Shapiro, 2020; Garzia–Ferreira Da Silva–Maye, 2023; Patkós, 2023; Reiljan–Garzia–Ferreira Da Silva–Trechsel, 2024; Burn–Murdoch, 2024). A magyar társadalom a kétezres években számottevően polarizálódott, elsősorban a bal és a jobboldali ideológiai tengely mentén és európai összehasonlításban kifejezetten megosztottnak tekinthető. Kevesebbet tudunk azonban arról, hogyan változott a politikai polarizáció Magyarországon az Orbán-kormányok alatt (2010 és 2024 között). Tanulmányunk ezt a hiányt igyekszik pótolni. A Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány 2009-es kérdőíves vizsgálatának, és egy 2010-es, telefonos módszerrel készült kutatásban használt kérdéseket tettük fel újra, három telefonos módszerrel készült kutatásban 2024-ben. Négy fő dimenzió, az ideológiai, az érzelmi, a kapcsolati és a pártos polarizáció mentén hasonlítottuk össze az adatokat. Az eredmények enyhe ideológiai és érzelmi polarizálódásról tanúskodnak, a demokráciával való elégedettség kérdése pedig jóval megosztóbb volt kormánypártiak és nem kormánypártiak között 2024-ben, mint 2009-ben. Az adatok ugyanakkor nem utalnak a politikai alapon szerveződő társas kapcsolatok elmélyülésére. Elemzésünk arra is rámutat, hogy az érzelmi politikai polarizálódás csak bizonyos társadalmi csoportokra volt jellemző: az idősebbek, a jobboldaliak és a Fidesszel nem szimpatizálók polarizáltabbak voltak 2024-ben, mint az Orbán rezsím kezdetén.

Kulcsszavak: polarizáció ■ ideológia ■ érzelmi hőmérő ■ kapcsolati háló

A politikai polarizáció napjainkra a társadalomtudományok egyik kiemelten vizsgált témájává vált, hiszen jelentős hatást gyakorol a demokratikus intézmények működésére, a közéleti viták minőségére és a társadalmi kohézióra (McCoy–Rahman–Somer, 2018). A politikai nézetkülönbségek elmélyülése

egyre inkább átalakítja a társadalmi kapcsolatokat: csökkenti a különböző politikai nézeteket valló emberek közötti interakciók gyakoriságát, miközben növeli a politikai törzsi gondolkodás kialakulásának esélyét (Boxell–Gentzkow–Shapiro, 2017). A polarizációs hullámok felerősödésének egyik lehetséges tényezője a különböző közösségi médiafelületek, ezek térhódításával ugyanis egyre inkább előtérbe kerültek azok a félelmek, amelyek szerint ezek a platformok elősegítik az emberek bezárkózását saját világnézeti közegükbe. A felhasználók jellemzően olyan közösségeket alakítanak ki, ahol az övékkel egyező politikai és társadalmi nézeteket osztanak, így kevésbé találkoznak eltérő véleményekkel, ami hosszú távon tovább erősítheti a társadalom polarizáltságát (Tucker et al., 2018, Makay–Stefkovics, 2021). A kutatások azonban arra engednek következtetni, hogy a közösségi média és a szelektív hírfogyasztás polarizációra gyakorolt hatása elenyésző (Prior, 2013; Dubois–Blank, 2018).

A polarizáció mélyülésének egy másik fontos körülménye, hogy az adott országban a pártrendszer mennyire sokszínű. Az olyan pártrendszerekben, mint például az Egyesült Államoké, ahol két párt verseng a politikai hatalom megszerzéséért, a politikai szembenállás mivoltja a választók számára egyértelmű. A demokrata és republikánus szavazók egyaránt negatívan tekintenek a rivális párt tagjaira és szimpatizánsaira, megnehezítve ezzel a táborok közötti párbeszédet (Iyengar–Konitzer–Tedin, 2018; Dagnes, 2019). Ugyanakkor Európában, ahol többnyire többpártrendszerű demokráciák működnek, a politikai polarizáció jellemzően kevésbé személyes természetű, és ritkábban ölt ellenségeskedésen alapuló, affektív formát, mint az Egyesült Államokban, részben azért, mert a választók identitása kevésbé kapcsolódik szorosan egyetlen párthoz (Gidron–Adams–Horne, 2020; Reiljan, 2020). A többpártrendszer strukturális sajátosságai, például a koalíciós kormányzás gyakorlata, arra is ösztönözhetik a pártokat és szavazóikat, hogy kompromisszumkézsőbbek legyenek, csökkentve ezzel az antagonisztikus politikai attitűdök elterjedését (Lelkes, 2016).

Hogyan írható le a magyar társadalom politikai polarizáltsága? Korábbi hazai kutatások rávilágítottak, hogy a magyar társadalom erősen polarizáltnak tekinthető európai összehasonlításban is (Patkós, 2019). Arról azonban keveset tudunk, hogy hogyan változott a társadalom politikai polarizáltsága. A 2010 óta immáron negyedszer is kétharmados felhatalmazással bíró Orbán-kormányok időszakának kezdete óta 15 év telt el, vagyis a rendszerváltás óta egy tartós, meghatározó korszakról beszélhetünk. A sajtó, és a politikatudomány is előszeretettel alkalmazza a korszakra az „Orbán-rendszer”, vagy az „Orbán-rezsim” tipológiát. Jelen kutatásunk során arra keressük a választ, hogy mennyivel polarizáltabb ma a magyar társadalom, mint az Orbán-kormányokat megelőző időszakban? Bár korábbi kutatások elemezték a hazai politikai polarizáció egyes elemeinek változását, tanulmányunk az első, amely e

korszakból a politikai polarizáció különböző dimenzióinak változását szisztematikusan vizsgálja. Tanulmányunk az alábbiak szerint épül fel: először bemutatjuk a politikai polarizáció legfőbb típusait, és azok elméleti alapjait. Ezután ismertetjük a magyar polarizációkutatás fontosabb empirikus eredményeit, különös tekintettel az Orbán-kormányok időszakára. Az adatok és a módszertan bemutatását követően ismertetjük az adatainkon 2009 és 2024 között megfigyelhető változásokat. Végül diszkusszióinkban reflektálunk azon kutatási kérdéseinkre, amely szerint a magyar társadalom 2009-hez, illetve 2010-hez képest polarizáltabbnak volt-e tekinthető ideológiai, érzelmi vagy pártosság szempontok alapján 2024-ben.

ELMÉLETI KERET ÉS IRODALMI ÁTTEKINTÉS

A politikai polarizáció jelentése és dimenziói

A politikai polarizáció fogalma Kovalcsik és Boros (2020) definíciója alapján a politikai oldalak és vélemények ideológiai alapú eltávolodását jelenti, amely együtt jár az extrém politikai nézetek felerősödésével. A polarizáció komplexitására Patkós (2019) mutat rá. Úgy látja, elsősorban a megosztottság típusai és mérési módszerei miatti különbözőségekkel magyarázható a fogalom összetettsége, ennél fogva érdemes megkülönböztetni ideológiai, pártos, közpolitikai, törvényhozási, média vagy akár érzelmi polarizációt is (Patkós, 2019). Ez magában hordozza azt is, hogy különbséget kell tenni a polarizáció alanyai között is, hiszen amíg a törvényhozási polarizáció a politika szereplői között zajlik végbe – legyen szó a politikai elitekről, vagy a választott tisztségviselőkről –, úgy az ideológiai és pártos polarizáció inkább a társadalmat, a szavazópolgárokat választja szét egymástól (Kubin–Von Sikorski, 2021). A polarizáció egyrészt a csoporton belüli kapcsolatok megerősödését és a politikai nézetek szerinti homogenizálódását eredményezi, amelyben a pártpreferencia felülírja az olyan egyéb tényezőket, mint az életkor, a nem vagy a társadalmi helyzet. A szakirodalom vegyes értékelést ad abban, hogy a polarizáció hasznos-e vagy éppen káros a demokrácia és általában a politikai napirend működésére. A (pártos) polarizáció magas szintje ugyanis egyfelől növeli a politikai részvételt és a szavazói aktivitást (Wagner, 2021), másfelől viszont a politikai szereplők közötti növekvő távolság az informáltság rovására mehet végbe (Körösenyi, 2013). Anthony Downs is a polarizáció káros hatásai mellett érvelt klasszikus közgazdaságtani tanulmányában, miszerint a polarizált választók miatt az egyik fél mindig úgy érzi, hogy a másik egy számára ellenszenves politikát erőltet rá, ismétlődő választási vereség esetén pedig fel is lázadhat (Downs, 1957).

Ideológiai polarizáció

Az ideológiai polarizáció a politikai polarizáció leggyakrabban kutatott típusa, mert közvetlenül meghatározhatja a választók politikai attitűdjeit, pártpreferenciáját és szavazási magatartását. Az ideológiai különbségek jól dokumentáltak nemzetközi kutatásokban – például a bal-jobb skála vagy a közpolitikai preferenciák –, a kutatók könnyebben számszerűsíthetik és összehasonlíthatják különböző időszakokban és országokban. Emellett az ideológiai polarizáció szoros kapcsolatban áll más polarizációs formákkal, például az érzelmi és törvényhozási polarizációval, így a politikai megosztottság fő szervezőerejeként jelenik meg a demokratikus rendszerekben. Egy másik megközelítés szerint a választók ideológiailag kevésbé szélsőségesek annál, mint amit a kutatók feltételeznek, a polarizáció főként a politikai elitiek körében erősödik (Fiorina–Abrams, 2008). Több szerző is amellett érvel, hogy az ideológiai polarizáció elsődleges aktoraként a politikai pártokat és az elitet lehet tekinteni, amelyet a választók bizonyos időközrel követnek le, amire Magyarország is jó példa lehet (McCarty–Poole–Rosenthal, 2007; Körösenyi, 2013).

Az ideológiai polarizáció olyan törésvonalak mentén húzódhat meg, mint a baloldali–jobboldali tengelyen való elhelyezés, ugyanakkor ideológiai ellentétpárként kezelhető a konzervatív–liberális, a mérsékelt–radikális és a hagyománykövető, illetve modern felosztás is (Makay–Stefkovics, 2021). A bal–jobb megosztottság kulturális dimenziójaként is értelmezhető ezen felül a vallásosság kérdésköre is, amely az állam és egyház szétválasztásához fűződött viszonyból eredően vallási–szekuláris polarizációként jelenik meg (Fábián, 2005).

Érzelmi polarizáció

Az affektív polarizáció elmélete a politikai megosztottságot elsősorban nem ideológiai különbségekből, hanem a társas identitáslogikából vezeti le. Iyengar, Sood és Lelkes érvelése szerint a pártpreferencia egyre inkább a szociális kategorizáció elve szerint működik, amelyben a politikai pártok közötti választás nem csupán eltérő politikai álláspontokat, hanem csoporttlojalitást és érzelmi elköteleződést is jelent. Ennek következtében a szavazók hajlamosak a saját pártjukhoz tartozókat pozitív, míg az ellenpárt híveit negatív tulajdonságokkal felruházni, függetlenül a konkrét politikai tartalmaktól (Iyengar–Sood–Lelkes, 2012). Ez az elutasítás gyakran negatív sztereotípiákon, bizalmatlanságon és erkölcsi elítélésen alapul (out-group elutasítás) (Huddy–Mason–Aarøe, 2015). Az érzelmi polarizáció egyik legfontosabb következménye az a jelenség, hogy a politikai ellenfelek már nemcsak eltérő véleményeket vallanak, hanem személyesen is ellenségként tekintenek egymásra. Minél erő-

sebb a másik tábor iránti ellenszenv, annál mélyebb az érzelmi polarizáció (Csizmadia–Lakatos–Novák, 2022). A jelenséget először az amerikai kontextusban azonosították, különösen Iyengar et al. (2012) munkája nyomán, akik kimutatták, hogy a pártközi ellenszenv növekedése nem elsősorban az ideológiai különbségek, hanem az identitásalapú azonosulás következménye. Míg Iyengar és munkatársai az affektív polarizációt alapvetően amerikai kontextusban, kétpárti rendszerre szabva értelmezik, Reiljan (2020) továbbfejlesztette és összehasonlító politikatudományi keretbe helyezte a fogalmat. Az ő megközelítése szerint az affektív polarizáció nem csupán identitásalapú viszonyulás a két fő politikai tábor között, hanem egy általános érzelmi megosztottság, amely a választói viszonyulások teljes pártspektrumon mért aszimmetriájában nyilvánul meg. Reiljan ezt egy új indikátor segítségével operacionálizálja, amely figyelembe veszi a választók preferált pártjával szembeni pozitív érzelmek és az összes többi párttal szembeni negatív viszonyulások közötti különbséget olyan szempontokkal kiegészítve, mint a pártrendszer jellege, vagy a kormányzati teljesítmény értékelése (Reiljan, 2020).

Míg a klasszikus ideológiai polarizáció a véleménykülönbségek fokozódását jelenti, az érzelmi polarizáció az érzelmi távolság növekedését jelzi – a politikai ellenfél nem csak téved, hanem „rossz ember”. Az elméleti keret gyakran a szociális identitáselméletre épül (Tajfel–Turner, 2004), amely szerint az emberek hajlamosak saját csoportjukat pozitívan, a másikat negatívan értékelni a csoporthoz tartozás önértékelést erősítő funkciója miatt. A többpárti rendszerekben, mint Európában, a jelenség komplexebb, hiszen nem bináris, hanem többpólusú táborok versenye zajlik (Wagner, 2024). Ennek ellenére a kutatások azt mutatják, hogy az érzelmi polarizáció strukturált „affektív blokkok” mentén alakul ki, amelyek meghatározzák, kit tekintenek a választók politikai szövetségesnek vagy ellenségnek (Bantel, 2023).

Pártosság, pártos polarizáció

A pártosság vagy pártos elfogultság egy szintén központi fogalma a választói magatartás kutatásának. Míg az amerikai szakirodalomban régóta központi téma a pártos polarizáció, az európai politikatudomány inkább az ideológiai megosztottságra helyezte a hangsúlyt. Ugyanakkor a pártos polarizációnak nem alakult ki egységes definíciókészlete, elsősorban azért, mert a kutatók külön-külön elemét tartották fontosnak a pártos elfogultság kialakulásában. Campbell és társai klasszikus megközelítése szerint a pártosság egy pszichológiai kötődés valamely párthoz, amely segíti az állampolgárokat a politikai tájékozódásban (Campbell–Converse–Miller–Stokes, 1960). Ezt a definíciót azonban számos kutató, például Budge, Crewe és Farlie (2010) továbbfejleszt-

tette, hangsúlyozva a pártosság tartósságát és a politikai gondolkodásra gyakorolt hatását. A pártos elfogultság, amely a politikai elköteleződés alapján torzítja a véleményalkotást, kulcsszerepet játszik a választói attitűdök alakulásában. Látható, hogy mivel a pártosság egy sokféleképpen értelmezhető fogalom a különböző fókuszok miatt, ezért nincs is egyetlen helyes mérési módja. Patkós a hagyományos önbevalláson alapuló pártkötődés helyett a politikai intézmények és eredmények értékelésében megmutatkozó kormánypárti–ellenzéki véleménykülönbségek feltárását tartja megfelelő módszernek a pártos polarizáció mérésére (Patkós, 2019).

Polarizáció az emberi kapcsolatokon belül

A politikai ellentétek nemcsak ideológiai, érzelmi, pártos alapú, hanem társas kapcsolati szinten is elmélyülnek, fokozva a távolságtartást és az elkülönülést az ellenoldaltól (Szabó–Bene, 2016). A politikai viselkedés és attitűdök kialakulását egyre gyakrabban értelmezik társadalmi hálózatokba ágyazott folyamatként, ahol a kapcsolati körök szerkezete és minősége alapvetően befolyásolja az egyéni politikai preferenciákat, a részvételi hajlandóságot és a politikai információkhoz való hozzáférést (Huckfeldt–Johnson–Sprague, 2004; McClurg, 2006; Victor–Montgomery–Lubell, 2016). A társas hálózatok politikai jelentősége különösen élesen jelenik meg a politikai homofília és a politikai sokszínűség (nexus diverzitás) vizsgálatokor. A homofília – vagyis a hasonlókhöz való kapcsolódás tendenciája – révén az egyének jellemzően olyan kapcsolati hálókat építenek ki, amelyek megerősítik a már meglévő politikai nézeteiket és érzelmi orientációikat (McPherson–Smith–Lovin–Cook, 2001). E hálózatok gyakran a politikai megerősítés és zárványosodás (visszhangkamra) terepei lesznek, ahol az eltérő vélemények kiszűrődnek és a politikai polarizáció fokozódik (Boutyline–Willer, 2017).

A politikai homofília egyaránt értelmezhető strukturális és affektív dimenzióként. Strukturális értelemben az azonos politikai preferenciák mentén kialakuló kapcsolati zártságot jelöli, míg affektív aspektusában az értékalapú egyetértés, az ideológiai közelség és az emocionális lojalitás jelenik meg. Az ilyen homogén kapcsolati mintázatok erősítik az identitásalapú politikai elköteleződést, ám ugyanakkor szűkítik a deliberatív nyitottság lehetőségét. Ezzel szemben a politikai nexus diverzitás – azaz a különböző pártpreferenciájú egyénekkel való kapcsolatok – elősegítheti a pluralisztikus gondolkodást, a tájékozottságot és a politikai részvétel különböző formáit (Mutz, 2002; DiPrete et al., 2011). Az egyén politikai beágyazottságát tehát nem csupán a politikai tudás vagy érdeklődés mértéke határozza meg, hanem kapcsolathálójának szerkezeti és minőségi jellemzői is.

A polarizációra ható egyéni tényezők

Különböző egyéni jellemzők befolyásolják, hogy az egyén mennyire hajlamos a polarizált attitűdök kialakítására, legyen szó demográfiai csoportok szerinti, vagy ideológiai alapú különbségekről. A kutatások (Rose–Mishler, 1998; Patkós 2019) azt mutatják, hogy a nők hajlamosabbak a férfiakhoz képest pozitív pártkötődés kialakítására. A polarizációban jelentős különbségek mutatkoznak kor és végzettség szerint is. Dalton és Weldon (2007) rámutatott, hogy az idősebb egyének nagyobb eséllyel rendelkeznek erősebb pártidentitással. Az életkor növekedésének következtében történő kognitív változások miatt az idősek kisebb eséllyel lesznek nyitottabbak a velük ellentétes politikai nézetekre (Phillips, 2022). Az ideológiai különbségek szintén hajlamosak felerősíteni a polarizációt. Graham és szerzőtársai (2009) szerint a liberálisok és a konzervatívok eltérő morális prioritásokkal rendelkezve alakítják ki véleményeiket, ami hozzájárulhat ahhoz, hogy a két csoport egymással szembeni érzéseit felerősítse.

Empirikus eredmények a magyarországi polarizációról

Számos kutatás vizsgálta empirikusan a pártosság, pártos elfogultság, és a polarizáció mélységét a rendszerváltás kezdetétől kiindulva. A hazai pártrendszer 1998-ra koncentrálódott két, egymással szembenálló politikai blokkra, a politikai-ideológiai polarizáció pedig erősödésnek indult a bal–jobb tengely mentén (Körösenyi, 2013). A kétpólusú pártrendszer törésvonalai azonban nem gazdaságpolitikai megfontolásokon alakultak ki, a bal–jobb-dichotómia inkább kulturális, szimbolikus dimenziók mentén jött létre, így a vallásosság, a nemzethez fűződő viszony, vagy a bevándorlás kérdése (Vegetti, 2019). A rendszerváltást követő időszakot az 1998-as választás első fordulójáig bezárólag Szabó a hagyománykeresés időszakaként definiálja, miszerint a magyar választópolgárra az instabilitás volt a jellemző, két választás között akár az ideológiai oldal cseréjére is hajlandóak voltak magas számban (Szabó, 2015).

A pártkötődés mértékét Soós is vizsgálta, és a European Social Survey adatai alapján megállapította, hogy 2002-től kiindulva érezték a választók nagy arányban azt, hogy közelebb érzik magukat egy párthoz, mint bármely másikkhoz (Soós, 2012). A magyar társadalom ideológiai polarizációját pedig az mutatta, hogy míg a bal–jobb tengelyen való önbesorolás 1994-ben még normál eloszlást követett, addig a magukat középre pozicionálók aránya jelentősen csökkent a kétezres évekre, ez pedig a pártosodás és a pártos polarizáció erősödését vonta maga után (Fábián, 2005; Körösenyi, 2013). Amíg 1994-ben a magukat középre pozicionálók aránya 47 százalék volt, 2006-ra mindössze 30 százalék sorolta önmagát a centrumba (Szabó, 2015). Róbert és Papp a Fi-

desz- és az MSZP-szavazók választói magatartását vizsgálta a 2006-os és 2010-es országgyűlési választás közötti időszakban. Eredményeik alapján a Fidesz szavazótáborának pártidentitása volt az, amelyik jelentősen erősödött, ugyanis amíg 2006 májusában még csak 33 százaléka utasította el az MSZP-t, azok között, akik a Fideszre szavaztak, addig ez az arány 2010 áprilisára 52,7 százalékot ért el (Róbert–Papp, 2012), ezzel párhuzamosan pedig a 2006-ban MSZP-re szavazók a Fideszt 2006-ban még 36 százalékkuk utasította el, ám ez az arány 2010 tavaszára 20 százalék alá esett.

Az 1990-es és 2000-es évek polarizációs tendenciáját Angelusz és Tardos 2009-ben készült, longitudinális kutatása is megerősítette. A szerzők a politikai homoflíával összefüggésben vizsgálták a polarizációs trendeket. Angelusz és Tardos kutatása alapján a politikai homofília az ideológiai polarizációval párhuzamosan növekedett a magyar társadalmon belül, vagyis a kapcsolati hálózatok is egyre homogénebbé váltak a vizsgált időszak végére (Angelusz–Tardos, 2009). A homofília polarizációs hatását Kmetty is megerősítette, eredményei szerint 2003 és 2013 között megnőtt a valószínűsége, hogy az egyén olyan párttal szimpatizál, amelyet a közvetlen társadalmi hálójukban is támogatnak, ezzel párhuzamosan pedig az ideológiai dimenzió pártválasztásra gyakorolt magyarózóereje is csökkent, de így is magasabb, mint a kapcsolatihálózat hatása (Kmetty, 2014). Kmetty és Tardos 2022-ben a *pozíciógenerátor*-módszerrel vizsgálta a politikai pártok közötti kapcsolati háló mértékét Németországban és Magyarországon. A módszer lényege, hogy feltérképezi, hogy a válaszadók rendelkeznek-e olyan ismerőssel, aki támogatója a különböző pártok valamelyikének, ezen túlmenően pedig megvizsgálja a kapcsolatok jellegét (politikáról való beszélés gyakorisága), és a pártokhoz fűződő érzelmi viszonyt. Az eredmények alapján a magyar választók a németekhez képest kevesebb pártból rendelkeznek szimpatizáns ismerőssel, 40 százalékkuk pedig nem ismert egyetlen párt szavazóját sem a 2014-es adatok alapján (Kmetty–Tardos, 2022). Ez összhangban áll Stefkovics és Sik megállapításával, miszerint a politikai homofília gyakori a magyar párok között és a polarizált környezet tovább erősítheti ezt a tendenciát (Stefkovics–Sik, 2023). A kapcsolati hálók szűkülése pedig rávilágít arra, hogy a politikai nézetkülönbségek nemcsak a párkapcsolatokban, hanem a szélesebb társadalmi kapcsolatokban is konfliktusforrássá válhatnak.

Bíró-Nagy egy 2019-es kutatásában a magyar lakosság demokráciával kapcsolatos attitűdjeit vizsgálta (Bíró-Nagy, 2019). A kutatás rámutatott arra, hogy a politikai táborok között jelentős eltérések mutatkoztak meg a magyar demokrácia értékelésében. Amíg a kormánypárti szavazók elégedettebbek, és pozitívabbnak ítélik meg a demokratikus működést Magyarországon, addig az ellenzéki szavazók sokkal lesújtóbb véleményeket fogalmaztak meg, továbbá ők úgy érzik, hogy a véleményük és érdekeik egyáltalán nem számítanak a politikai döntéshozatal során. Más szóval, a kormánypárti–ellenzéki orien-

táció nagyban meghatározza a politikai helyzetértékelést. A Policy Solutions két, adatfelvétellel elvégzett kutatásában (2021. április és 2022. április–május) az úgynevezett „érzelmi hőmérő”¹ segítségével kutatta a magyar társadalom érzelmi alapú polarizációját. Az eredményeik alapján a kormánypárti és ellenzéki szavazótábor között kölcsönös ellenszenv fedezhető fel, ugyanakkor az ellenzéki tábor részéről ez az ellenszenv erősebb a kormánypártiak felé, mint fordítva (Bíró-Nagy–Szászi–Varga, 2022).

Más kutatások arra is rámutattak, hogy a politikai polarizáció társadalmi csoportonként eltér. László és szerzőtársai a Covid-válság idején végzett kutatásuk során keresték a választ arra a kérdésre, hogy milyen tényezők befolyásolták az érzelmi polarizációt egy egészségügyi válsághelyzet idején. Eredményeik alapján az életkor növekedésével nő a valószínűsége az érzelmi polarizáció erősödésének, amelynek magyarázatát abban látják, hogy a fiatalokhoz képest nagyobb eséllyel táplálnak negatív érzéseket az ellenoldal felé (László–Stefkovic–Szujoj, 2023). A Policy Solutions 2022-es kutatása alapján szignifikánsan polarizáltabbak érzelmileg Magyarországon a fiatalokhoz képest az 50–59 éves korosztály tagjai, valamint a kisvárosban és Budapesten élők, a falvakban élőkhez képest (Bíró-Nagy–Szászi–Varga, 2022). A kutatás továbbá megállapítja azt is, hogy a kormánypártiak és az ellenzékiek is ellenszenvvel viszonyulnak az ellentábor szavazóihoz és politikusaihoz egyaránt az érzelmi hőmérőn, ugyanakkor az ellenzéki szavazók a kormánypártiakhoz képest valamivel negatívabb attitűddel rendelkeznek a kormánypárti tábor felé, mint fordítva.

A magyarországi polarizációt nemzetközi kontextusban is vizsgálták a kutatók. Reiljan és munkatársai 40 országra kiterjedő longitudinális kutatás keretében vizsgálta az érzelmi polarizációt. Az eredmények alapján Magyarország a vizsgált országok közül a pártvezetőkkel szembeni érzelmi polarizációban a 4. legmagasabb értéket vette fel, vagyis amíg a saját pártjuk vezetőjét nagyon pozitívan értékelték, addig a más pártok vezetőihez erősen ellenszenvesen viszonyulnak (Reiljan–Garzia–Ferreira Da Silva–Treichsel, 2024). Patkós Veronika a European Social Survey 30 országra kiterjedő kutatásának 2002 és 2013 közötti adatait felhasználva vizsgálta a pártos polarizáció és a gazdasági teljesítmény összefüggését. A pártos polarizációt a kormánnyal való elégedettség kormánypárti–ellenzéki-felosztás átlagainak hányadosából számolta ki. Az eredményei alapján a magyar adatok mind az ideológiai, mind a pártos alapú polarizáció kapcsán az egyik leginkább polarizáltabbak az összes vizsgált ország közül (Patkós, 2017). Patkós szintén az ESS, ezúttal 32 országra kiterjedő kutatásának 2002 és 2020 közötti adatait felhasználva vizsgálta a pártos alapú érzelmi polarizáció trendjeit. Bár az országok túlnyomó többségében a vizsgált időszakban a pártos érzelmi polarizáció növekedésnek indult, ugyanakkor a mértéke és üteme erősen eltérő az egyes országok és régiók között. Magyarország – hasonlóan Reiljan és munkatársai kutatásához –, erősen po-

larizált képet mutat a többi országhoz képest, emellett Patkós azt is megállapította, hogy a pártos alapú érzelmi polarizáció mértéke (Lengyelországgal együtt) 2010 és 2020 között növekedett erősebb ütemben, vagyis a második Orbán-kormány hivatalba lépésének évétől (Patkós, 2023).

ADAT ÉS MÓDSZERTAN

Adatbázisok

Elemzésünkhöz összesen öt adatbázist használtunk fel, amelyek főbb adatait az 1. táblázatban foglaltuk össze. Az első összehasonlításunk alapját a Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány (DKMKA) keretében végzett Magyar Választáskutatási Program 2009-es személyes kérdéssel készült kutatása adta. Az adatfelvétel 2009 áprilisától júliusáig tartott, 2980 fő bevonásával. A felmérés során az adott évben relevánsnak számító pártokról kérdezték meg a válaszadókat, hogy mennyire tartják az adott pártot rokonszenvesnek vagy ellenszenvesnek,² emellett a vonatkozó pártok mindegyikéről megkérdezték, hogy rendelkeznek-e olyan ismerőssel, aki szimpatizánsa az adott pártnak. Továbbá a kérdőívben szerepelt kérdésként a demokrácia működésének megítélése, avagy a válaszadó mennyire elégedett a demokrácia jelenlegi állapotával.³ Másik összehasonlítandó adatbázisunk alapját a Forsense Kutatóintézet DKMKA keretében elvégzett telefonos kutatása adta, amelynek adatfelvételére 2010 márciusában került sor, összesen 944 fő részvételével. Mindkét felmérés reprezentatív volt az alapvető demográfiai tényezők mentén. A felmérés során vezető politikusok esetén kérdezték meg, hogy mennyire tartja őt rokonszenvesnek, vagy épp ellenszenvesnek.⁴ Mindkét kutatás esetén kérdezték a válaszadóktól az ideológiai pozíciójukat a baloldali–jobboldali, liberális–konzervatív, és a mérsékelt–radikális felosztás szerint.⁵

A két fenti kutatásban feltett kérdéseket három különböző, 2024-es adatfelvételben tettük fel újra. Mindhárom kutatás telefonos (CATI) módszerrel lett lekérdezve, amelyek reprezentatívak a főbb demográfiai csoportok mentén. Az első kutatás adatfelvétele 2024 januárjában történt, és a demokráciával való elégedettség kérdését tartalmazza. Második adatfelvételünkre 2024 márciusában került sor, melynek keretében az aktuálisan vezető politikusok, pártelnökök szimpátiájáról kérdeztük meg a válaszadókat.⁶ Harmadik kutatásunk szintén 2024 márciusában készült, amely adatbázis részét képezi a különböző pártokhoz fűződő érzelmi viszony,⁷ a különböző pártok szimpatizánsaival rendelkező ismerős megléte, valamint a politikáról való diskurzus gyakorisága eltérő kapcsolati elemeknél.

A fentiekből látható, hogy az elemzés során használt adatbázisok eltérő módszertannal készültek. Különösen a személyes és a telefonos adatgyűjtés

módszertani különbségei kapcsán merülhet fel az összehasonlíthatóság kérdése. A nemzetközi (lásd például De Leeuw, 2005) és hazai (Stefkovic, 2024) tapasztalatok azt mutatják, hogy a két módszer eltérő eredményeket adhat, vagy azért, mert a telefonos mintavétel más összetételű mintákat eredményez (szelekciós hatás) vagy az eltérő interjúszituációból fakadóan (mérési hatás). Ismert például, hogy a telefonos kutatásokba kisebb valószínűséggel kerülnek be a politikailag kevésbé integrált, politikailag inaktív egyének (Stefkovic, 2024). E tekintetben a Forsense-kutatással való összehasonlítások vélhetőleg megbízhatóbbak, a DKMKA-kutatással való összehasonlítást pedig a fenti módhatások figyelembevételével szükséges értelmezni.

1. táblázat. Az elemzéshez felhasznált adatfelvételek

Kutatás	Adatfelvétel ideje	Módszer	Témák
DKMKA-választáskutatás	2009. április–június	Személyes (N = 2980)	Pártokhoz fűződő érzelmi viszony, kapcsolati háló, demokráciával való elégedettség, politizálás gyakorisága
Forsense Kutatóintézet (DKMKA)	2010. március	CATI (N = 944)	Politikusokkal való szimpátia
Századvég Alapítvány 1.	2024. január	CATI (N = 1000)	Demokráciával való elégedettség
Századvég Alapítvány 2.	2024. március	CATI (N = 1000)	Politikusokhoz fűződő érzelmi viszony
Századvég Alapítvány 3.	2024. március	CATI (N = 1025)	Pártokhoz fűződő érzelmi viszony, kapcsolati háló, politizálás gyakorisága

Mérőeszközök

Az ideológiai polarizáció mérésére a széleken elhelyezkedők és a centrumban elhelyezkedők hányadosából számolt indexet használjuk (lásd például Körösenyi, 2013). A számítást a baloldali–jobboldali, liberális–konzervatív és mérsékelt–radikális skálákra alkalmaztuk. Az indexek alacsony értékei kismértékű polarizációt jelentenek, hiszen a centrumban lévők többen vannak, mint a szélsőségesek, míg a magas értékek magas polarizációt jelentenek.^{8,9}

Az érzelmi polarizáció mérésére a szakirodalomban (lásd például Iyengar et al., 2019; Reiljan, 2020; Wagner, 2021) bevett módszerek alapján hoztunk létre érzelmi hőmérő-indexeket: elsőként azonosítottuk, hogy a válaszadók a

felsorolt pártok közül melyikre adták a legjobb értékelést (leginkább rokonszenves). Ezt a pártot használtuk a válaszadó „saját pártjaként”.¹⁰ Sok olyan válaszadó volt azonban, aki több pártra is ugyanazt a magas értéket adta, és olyanok is voltak, akik minden pártot egyformán értékelték. Az indexek létrehozása előtt kizártuk azokat a válaszadókat, akiknél több mint két párt esetén is található maximum érték. Ezeknek az egyéneknek nincs egyértelmű identifikációjuk egy párttal kapcsolatban sem, így esetükben nehezen értelmezhető a pártos érzelmi polarizáltság. Azokat is kiszűrtük, akik kevesebb mint két pártra adtak értékelhető választ. Miután azonosítottuk a válaszadó saját pártját, a maradék pártokra (ellentábor) adott értékelését átlagoltuk, a kapott értéket pedig kivontuk a válaszadó saját pártjának értékéből. Az index elméleti minimuma ¹¹, ami minimális érzelmi polarizációt jelöl (átlagosan egy skálapontnyival negatívabb érzés az ellentáborral szemben), maximuma pedig 6, ami szélsőséges érzelmi polarizációt jelöl (átlagosan hat skálapontnyival negatívabb érzés az ellentáborral szemben). Az indexek kiszámítását és összehasonlítását a DKMKA 2009-es adatfelvételéből, valamint a Századvég Alapítvány 3. adatfeléből végeztük el. Mindkét adatfelvétel során 8-8 párthoz fűződő viszonyról kérdezték a válaszadókat, noha a pártok nevei eltérőek voltak.^{12,13} Ugyanakkor fontos tényező, hogy a magyar politikai palettán számos olyan párt található, amelyik ugyanahhoz a választói közösséghez tartozik, így torzítást eredményezett volna, ha olyan válaszadókat is kizárunk az elemzésből, akik példának okán az Ellenzéki Összefogás minden pártját megjelölte, mint számára leginkább rokonszenves pártot. Az ehhez hasonló torzulások elkerülése végett ezért az elemzés előtt összevontuk a 2024-es adatbázisban a közös listán induló pártokat¹⁴ egy külön változóba, amelynek értékeit a pártokra külön-külön adott válaszok átlagaiból kaptuk meg. Hasonló összevonást végeztünk el a 2009-es adatbázisnál, ahol egy változóként kezeltük az MSZP, SZDSZ, valamint az MDF értékeléseinek átlagát. Erre azért volt szükség, hogy a két adatbázist közelebb hozzuk egymáshoz. Az MDF bár még ellenzéki pártnak számított 2009-ben, a Bokros Lajos vezette párt már egy liberálisabb vonalat képviselt, a 2010-es választáson pedig együttműködést kötöttek az önállóan már nem induló SZDSZ-szel, és több egyéni képviselőjelölt is a két párt közös jelöltjeként indult a választáson. Ezt a módszert a politikusokra vonatkozó érzelmi hőmérő kapcsán is alkalmaztuk, azzal a különbséggel, hogy a skála elméleti maximuma ebben az esetben 4 volt, mivel az adatfelvételek során az érzelmi hőmérő skálái 1 és 5 között mozogtak. A számítás során a Forsense Kutatóintézet 2010-es telefonos kutatását, valamint a Századvég Alapítvány 1. adatfelvételét használtuk fel. Amíg a 2010-es kutatásnál hét politikusról, addig a 2024-es adatfelvételnél nyolc politikusról kérdezték a válaszadókat, ám hasonlóan a pártos érzelmi indexek esetén, mivel a Fidesz–KDNP-hez köthető jobboldalból csak Orbán Viktor szerepelt a kutatásban, itt is összevontuk azok-

nak a politikusoknak az értékelési átlagait, akik a vonatkozó felmérés idején azonos politikai oldalon szerepeltek.¹⁵¹⁶

A kapcsolati hálók változásának, illetve a különböző pártok táborai közötti kapcsolódások mérésére a pozíciógenerátor-számítást (Kmetty–Tardos, 2022) alkalmaztuk: kiszámoltuk, hogy a válaszadóknak összesen hány kedvenc pártjuk van, azaz hány pártra vonatkozóan van maximum érték. Az elemzésből ezúttal is kizártuk azokat, akik a legmagasabb értékkel több mint két pártot is megjelöltek. Ezután megszámloltuk, hogy a válaszadó hány párt esetén választott úgy, hogy van ismerőse az adott párt szimpatizánsai között. A kapott értékből pedig kivontuk a saját pártok számát. A mérőeszköz kiválasztásakor azért nem a pártpreferenciát mérő kérdést használtuk, mert a 2024-es adatfelvételek során a 2022-es választások során közös listán induló ellenzéki pártokat nem külön-külön, hanem Ellenzéki Összefogás néven, egyben szerepeltek a kérdőíven.

A pártos elfogultság mérésére a szakirodalomban használt politikai intézményekkel és/vagy kormányzati teljesítménnyel való elégedettség mérőeszközei nem álltak rendelkezésre, emiatt a pártos elfogultság indexét a demokráciával való elégedettség kormánypárti és nem kormánypárti válaszadók közötti különbségéből képeztük, külön-külön a két adatfelvételben. Ehhez egy, a pártpreferencia kérdéséből képzett bináris változót használtunk. Kormánypártinak azt tekintettük, aki a 2009-es kutatásban a pártpreferencia kérdésre vagy az MSZP-t, vagy az SZDSZ-t jelölte meg, míg a 2024-es adatokban, azt aki ugyanezen kérdésre a Fidesz–KDNP-t adta meg válaszul. A demokráciával való elégedettség – noha általánosabb politikai attitűd, mint a kormányzati teljesítmény megítélése – a nemzetközi „winners–losers”-irodalom alapján erősen összefügg a politikai státusszal: a kormánypárti (győztes) választók jellemzően magasabb, az ellenzéki (vesztes) választók alacsonyabb elégedettséget mutatnak. E különbséget különböző országokban és intézményi környezetekben (Anderson–Guillory, 1997; Anderson, 2007) is kimutatták több alkalommal, ezért meglátásunk szerint alkalmas arra, hogy a pártos elfogultság indikátoraként szolgáljon akkor is, ha a kifejezetten kormányzati elégedettségre vonatkozó kérdések nem elérhetők. Végül annak megválaszolására, hogy vajon változtak-e ebben az időszakban az érzelmi polarizáció mögött meghúzódó társadalmi különbségek, lineáris regressziós modelleket illesztettünk, ahol a függő változó az érzelmi polarizációs index, a független változók pedig a szociodemográfiai (nem, életkor, településtípus, iskolai végzettség) és politikai (bal–jobboldali skála) változók voltak. Az adatfelvételek közötti eltérések pontosabb vizsgálata érdekében az adatbázisokat összefűztük, és egy dichotóm változóval jeleztük, hogy az egyes megfigyelések melyik évből származnak. Ezt a változót minden modellben egy-egy független változóval interakcióba léptettük annak érdekében, hogy megvizsgáljuk, az adott demográfiai vagy

politikai tényező hatása szignifikánsan eltér-e az érzelmi polarizációra attól függően, hogy melyik évben történt az adatfelvétel.

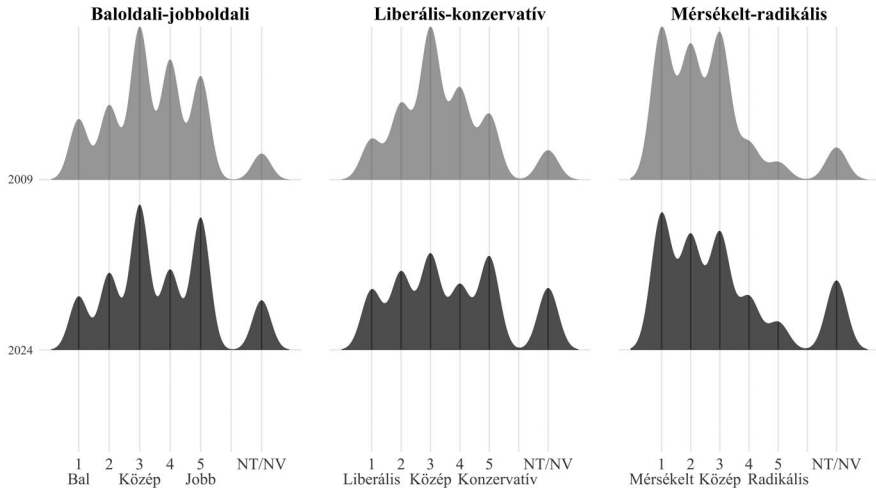
EREDMÉNYEK

Polarizációs különbségek

Az alábbi fejezetben bemutatjuk az eredményeinket, elsőként az ideológiai és érzelmi polarizációs indexekkel foglalkozunk. A bal–jobboldali felosztás szerinti polarizációs index a 2009-es 1,07-es értékhez képest 2024-re 1,28-ra nőtt (lásd 2. táblázat), ami szignifikáns elmozdulás a polarizálódás irányába. A 1. ábrán látható, hogy ezt elsősorban a szélsőjobboldali kategória (5) térnyerése eredményezte, még hozzá a mérsékelt jobboldali (4) kategória kárára. Amíg 2009-ben a mérsékelt jobboldaliak aránya 23,8 százalék volt és ez 15,7 százalékra csökkent 2024-re, addig a szélsőjobboldali kategória aránya 20,9 százalékról 28,8 százalékra nőtt, míg a többi kategória esetén nincs szignifikáns eltérés. A liberális–konzervatív tengely indexe a 2009-es 0,7-es értékhez képest 2024-ben 1,61-re, míg a mérsékelt–radikális felosztás esetén a 2009-es 1,15-ös polarizációs index 2024-re 1,41-re növekedett. A liberális–konzervatív orientációk változása során a középső (3) érték csökkent le számottevően, míg mind a szélsőliberális (1), mind a szélsőkonzervatív (5) kategória növekedett nagymértékben. A mérsékelt–radikális tengelyen nincs egyetlen kiugróan változó érték, a radikális (4) és szélsőradikális (5) kategóriáknál látható egy enyhe növekedés, míg a mérsékelt és középső kategóriák értékei enyhén lecsökkentek. Mindhárom ideológiai dimenzió mentén szignifikáns polarizálódást tapasztaltunk, igaz a változás nem kifejezetten erős, figyelembe véve az index elméleti terjedelmét (1–5). Továbbá mindhárom ideológiai dimenziónál megnőtt a bizonytalanok, vagy válaszolni nem tudók aránya.

2. táblázat. Az ideológiai polarizációs index átlagainak változása

	2009	2024	T-próba
Baloldali–jobboldali	1,03 (szórás: 0,05)	1,37 (szórás: 0,12)	$t = -88,885$ (df = 1364,3), $p < 0,001$
Liberális–konzervatív	0,66 (szórás: 0,03)	1,70 (szórás: 0,16)	$t = -222,05$ (df = 1095,3), $p < 0,001$
Mérsékelt–radikális	1,13 (szórás: 0,05)	1,47 (szórás: 0,13)	$t = -212,73$ (df = 1087,5), $p < 0,001$

Megjegyzés: NT/NV = Nem tudja/Nem válaszol

1. ábra. Az ideológiai változók eloszlásainak változása

Az érzelmi hőmérő pártos vonatkozása kapcsán 2009-ben a teljes minta 20,57 százalékáról mondható el, hogy túl kevés (legfeljebb egy vagy semelyik) pártról sem alkotott véleményt, vagy minden párthoz egyformán viszonyul. Ez az arány a 2024-re 11,22 százalékra csökkent. Ha csak azokat a válaszadókat vesszük figyelembe, akiknek van saját pártjuk (tehát a fenti csoportokat kiszűrjük), a pártos érzelmi polarizáció index átlaga 2009-ben 2,98 (szórás: 1,19) volt, míg 2024-re 3,47-re emelkedett (szórás: 1,5, $t = -8.5041$ (df = 1176.68), $p < 0.001$). Érdeemes megemlíteni, hogy amíg a 2009-es kutatás során a maximálisan polarizált, 6-os értéket csak a válaszadók 2,03 százaléka vett fel, addig a 2024-ben a válaszadók 9,95 százaléka.¹⁷

Némileg más a kép a politikusokra számított érzelmi hőmérő esetén. Itt a 2010-es adatfelvételt használtuk referenciapontnak. Ez esetben kismértékben ugyan, de alacsonyabb volt 2010-ben azok aránya, akiknek nem volt kedvenc politikusa (14,3%), mint 2024-ben (15%). A lemorzsolódás után kapott polarizációs index átlaga 2,18-ről (szórás: 0,85) 2,13-re csökkent (szórás 0,96), amely nem jelent szignifikáns elmozdulást ($t = 0.9519$, df = 1637.44), $p > 0.001$). A szélsőségesen polarizált egyének aránya 2010 és 2024 között 6,16 százalékról 7,3 százalékra emelkedett.

A kapcsolati háló esetén magas volt a kedvenc párttal nem rendelkezők aránya, mind a 2009-es adatfelvétel esetén (45,77 százalék), mind a 2024-es kutatásban résztvevők esetén (27,41 százalék). Ha ezeket a válaszadókat kivonjuk az elemzésből, az indexek átlaga 2009-ben 1,05 (szórás = 1,41) volt, míg 2024-ben 1,09 (szórás = 1,55). Tehát a válaszadóknak átlagosan egy olyan párt-

ból volt ismerősük, amely nem a saját (kedvenc) pártjuk. A medián ugyanakkor mindkét adatfelvételen 0 volt. 2009-ben a válaszadók 51,34 százalékának, 2024-ben az 54,96 százalékának nem volt ismerőse egy másik párt szimpatizánsai között sem. A kétmintás t-próbák alapján ezek nem szignifikáns változások ($t = -0.33718$, $df = 1329.9$, $p > 0.05$).

A pártos elfogultság méréséhez a demokráciával való elégedettséget hasonlítottuk össze a kormánypárti és nem kormánypárti szavazók között, 2009-ben és 2024-ben, amelynek eredményei a 3. táblázatban láthatóak. A 2009-es adatokon jól látszik, hogy a kormánypártiak átlagosan enyhén elégedettebbek voltak a demokrácia működésével a nem kormánypártiakhoz képest. A kapott hányados eredménye 0,86, ami azt jelenti, hogy a két csoport közel azonosan ítélte meg a demokrácia működését. Ezzel szemben 2024-ben teljesen eltérő kép született, mivel a nem kormánypárti válaszadók a 2009-es adatsorhoz képest átlagosan kevésbé, míg a kormánypártiak átlagosan jobban elégedettebbek voltak a demokrácia működésével. A két csoport közti jelentősebb eltérést a kapott 0,58-as hányados is megerősíti, vagyis az Orbán-kormányt megelőző időszakhoz képest a demokrácia működésének megítélésében egy pártos alapú polarizáció fedezhető fel.

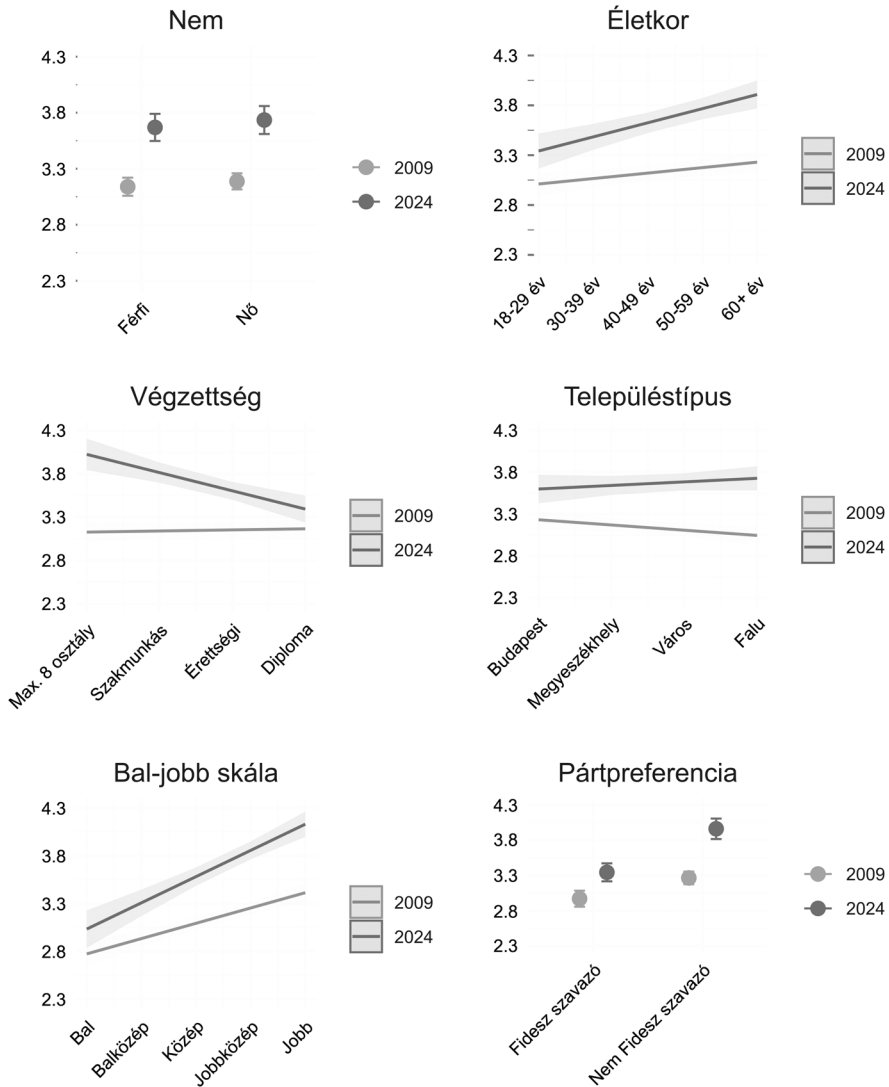
3. táblázat. A demokrácia minőségének értékeléseinek pártos polarizációs hányadosai

Adatsor	Nem kormánypártiak átlaga	Kormánypártiak átlaga	Hányados
2009	2,03	2,35	0,86
2024	1,88	3,24	0,58

Az érzelmi polarizáció összefüggései egyéni jellemzőkkel és azok változásai

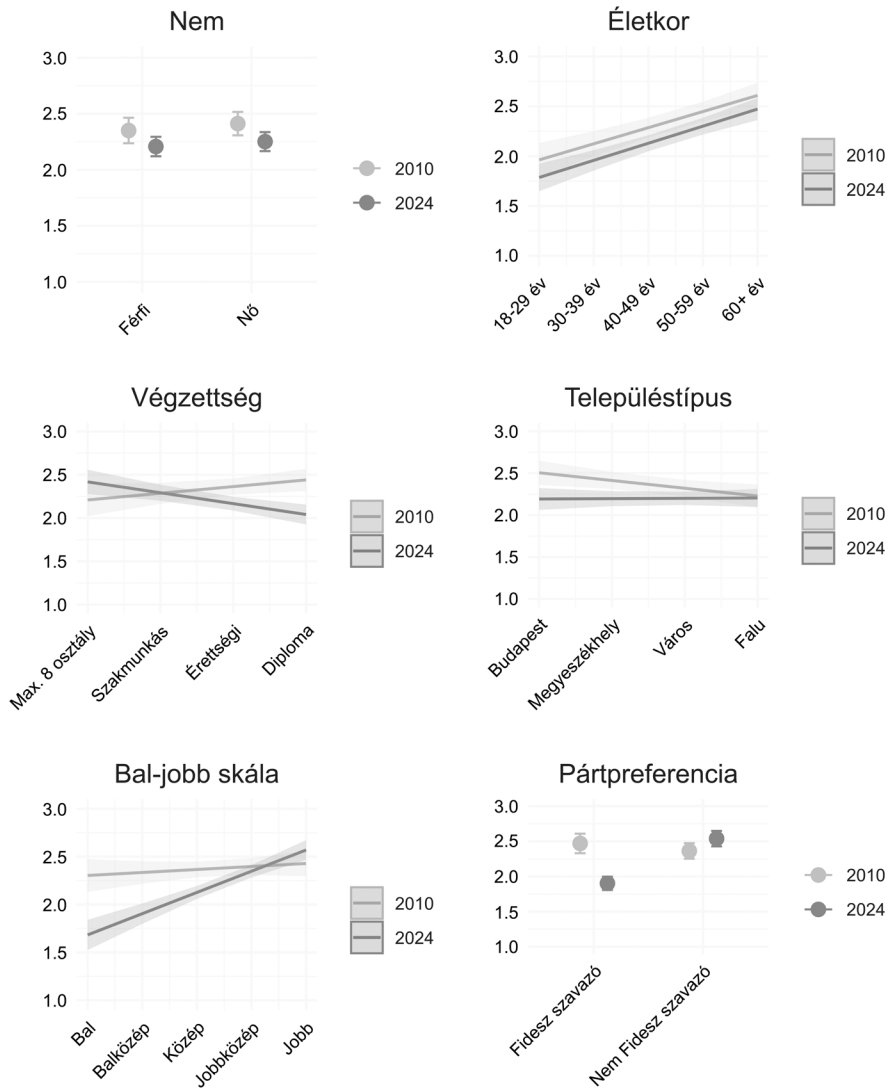
Elemzésünk második felében a pártokra és politikusokra kiszámított érzelmi polarizációs indexek összefüggéseit vizsgáltuk egyéni jellemzőkkel. A független változók hatásainak időbeli összehasonlításához a standardizált együttműködőket vettük figyelembe. Mivel a 2009-es adatfelvétel elemszáma jóval magasabb volt, mint a 2024-es kutatásé, a szignifikanciaszintek összehasonlítására nem térünk ki.

A 2. ábrán a pártos érzelmi hőmérő indexeire számított lineáris regressziós elemzés interakciós hatásainak eredménye látható. Az eredmények alapján a demográfiai változók közül a nemek esetén nem látható érdemi különbség a két adatbázis között, a nők mindkét hullámban csak csekély mértékben voltak polarizáltabbak a férfiaknál. Az életkor kapcsán jól látható, hogy az életkor emelkedése mindkét hullám esetén növekvő érzelmi polarizációval jár együtt,

2. ábra. A pártos érzelmi polarizációs indexre illetett interakciós modellek eredményei

ugyanakkor a 2024-es hullámban a fiatalokhoz képest az idősebbek sokkal polarizáltabbak voltak, mint a 2009-es adatfelvételben. A végzettségi kategóriáknál amíg a 2009-es adatbázisnál nincsenek szignifikáns különbségek az érzelmi polarizációban, addig a 2024-es adatfelvételnél az iskolai végzettség emelkedése csökkenteti a polarizációt. A településtípusok kapcsán a két adat-

3. ábra. A politikusi érzelmi polarizációs indexre illesztett interakciós modellek eredményei

felvétel közt ellentétes képet láthatunk, amíg 2009-ben az erősebb polarizáció a fővárosban, és a városban élőkre volt jellemző, addig 2024-ben a falvakban élők azok, akik a fővárosiakhoz képest nagyobb valószínűséggel polarizáltak. A baloldali–jobboldali tengelyen való önbesorolás szerint mindkét felmérésben a jobboldaliság jelentett erősebb érzelmi polarizációt, ugyanakkor a

hatás erőssége 2024-ben megnőtt a 2009-es hullámhoz képest. Emellett pedig a Fideszre nem szavazó közösség mindkét felmérés alapján nagyobb valószínűséggel tekinthető polarizáltnak, ám a hatás erőssége 2024-ben erősebb. Összegzésként, a nemek kivételével minden vizsgált független változónak a pártos érzelmi polarizációra gyakorolt hatása szignifikánsan különbözik a két adatfelvétel összevetésében.

A 3. ábrán a politikusokra számított indexekre illesztett modellek interakciós hatásait ábrázoltuk. A nemek esetén nincsenek számottevő különbségek, hasonlóan a pártos érzelmi indexnél. Mindkét hullámban az életkor emelkedése erősödő polarizációt jelent, de érdemi különbségek a két adatfelvétel között nem találhatóak. A végzettségi kategóriáknál már szignifikáns eltérés van a két adatfelvétel között a polarizációra gyakorolt hatást tekintve, ugyanis amíg 2010-ben a diplomásokra az alacsonyabb végzettségűekhez képest inkább volt jellemző magas érzelmi polarizáció, addig ez a hatás 2024-re átfordult, és a diplomások azok, akik kevésbé számítanak érzelmileg polarizáltnak a politikusokkal szemben. A településtípusoknál amíg 2010-ben a fővárosiak nagyobb valószínűséggel voltak érzelmileg polarizáltak, addig 2024-re a településtípusok közti különbség lényegében eltűnt. Az ideológiai skálánál a 2010-es felmérésnél a jobboldaliság csak kismértékben jelezte előre az érzelmi polarizációt, viszont 2024-re a jobboldaliság hatása erősödött. Míg 2010-ben a Fidesz szavazói enyhén nagyobb valószínűséggel viszonyultak polarizáltan a politikusokhoz, addig ez a hatás 2024-re csökkent, miközben a Fideszre nem szavazók esetében a hatás 2010-hez képest még erősödött is. Megállapítható, hogy a politikusi érzelmi polarizációs index interakciós hatásainál szignifikáns eltérés van a végzettségi csoportok, a településtípus, a bal–jobb tengelyen való besorolás, valamint a Fidesz-szimpátia kapcsán a két adatfelvétel között.

ÖSSZEGZÉS

Tanulmányunk a magyar társadalom politikai polarizációjának változásait vizsgálta 2009 és 2024 között, négy fő dimenzió mentén: ideológiai, érzelmi, kapcsolati és pártos polarizáció. A kutatás alapját a DKMKA 2009-es, a Forsense 2010-es, valamint a Századvég Alapítvány 2024-es felmérései adták. Elemzésünk fő célja az volt, hogy empirikus alátámasztást nyújtsunk annak a hazai közéletben gyakran felmerülő feltételezéshez vagy narratívához,¹⁸ hogy az Orbán-kormányok időszaka mélyítette-e a társadalmi megosztottságot.

Az eredmények érdemi polarizálódást mutatnak több dimenzióban, igaz a polarizálódás mértéke nem minden esetben jelentős. Kiemeljük a szélsőjobb-oldali ideológiai orientáció erősödését és a liberális-konzervatív tengelyen való elhelyezkedés polarizálódását. Ezek az eredmények összhangban vannak Kovalcsik és Boros (2020) korábbi megállapításaival az ideológiai alapú eltá-

volodásról, valamint a Policy Solutions (2022) által feltárt legutóbbi tendenciákkal a magyar társadalom szélsőségebbé válásáról. Bár eltérő skála alapján készült, de a bal–jobb skálán erősödő polarizáció trendjeit a rendszerváltást követő időszakban Körösényi (2013) kimutatta, ez a folyamat az általunk ismertett időszakban sem állt meg. A pártos érzelmi polarizáció enyhén erősödött az elmúlt 15 évben, ugyanakkor a politikusokra vonatkozó érzelmi polarizáció gyengült. Ezeknél jóval jelentősebb polarizálódást találtunk a pártos elfogultság kapcsán. A demokrácia megítélése és az azzal való elégedettség nagymértékben polarizálódott ebben az időszakban. A kormánypártiak és nem kormánypártiak véleményében jóval nagyobb szakadék volt 2024-ben, mint 2009-ben. Ennek lehetséges magyarázata, hogy az ellenzékiesség egyik alapidentitása, miszerint az Orbán-kormányok működését antidemokratikusnak tartják (Bíró-Nagy, 2019). Ez az eredmény összhangban van Patkós (2017) megállapításával a pártos elfogultság intézményértékelésre gyakorolt hatásáról, emellett megerősíti Bíró-Nagy 2019-es kutatási eredményeit is, aki szintén azt találta, hogy a kormánypárti szavazók jóval pozitívabban ítélik meg a demokrácia állapotát az ellenzékiekhez képest.

Más szempontból azonban nem növekedtek a távolságok a politikai táborok között. A pozíciógenerátor-alapú kapcsolati mintázatok nem változtak 2009 és 2024 között, tehát a politikai pártok táborai közötti interperszonális háló nem gyengült. Hozzátesszük, hogy ez a háló már 2009-ben is meglehetősen gyenge volt. A válaszadók relatív többségének egyáltalán nincs kapcsolata a saját pártjától eltérő pártok szimpatizánsaival és ez már 2009-ben is így volt. Ez összefügghet Angelusz és Tardos (2009) kutatásával, akik a kapcsolati háló homogénné válásának trendjét azonosították a 90-es és 2000-es évek időszakában, vagyis az Orbán-kormányok időszaka alatt a politikai homofília helyzete szignifikánsan nem javult ugyan, de tovább sem romlott az idézett korszakhoz képest. A mintázatok megerősítik Kmetty és Tardos kutatását, amely szerint 2014-ben a magyarok 40 százaléka nem rendelkezett semmilyen politikai nexussal.

Végül elemzésünkben azt is bemutattuk, hogy az érzelmi alapú polarizáció nem független bizonyos egyéni jellemzőktől és ezek az összefüggések változtak a vizsgált időszakban. A legszembetűnőbb a jobboldali szavazók polarizálódása más szavazókhöz képest, ugyanakkor a Fidesz-szavazókhöz képest a Fideszre nem szavazó réteg sokkal polarizáltabb lett, különösen a pártos érzelmi index tükrében. Látható az is, hogy az idősebbek polarizáltabbak érzelmileg, ahogy az már 2009-ben is megfigyelhető volt, ez pedig összhangban van a Policy Solutions 2022-es kutatásával, akik szintén kimutatták az idősek erősebb érzelmi polarizációját (Bíró-Nagy–Szászi–Varga, 2022). Ennek lehetséges magyarázata, hogy az idősebb lakosság erősebb pártidentitással rendelkezik, ami hozzájárul az erősebb érzelmi polarizációhoz (Nadeem, 2024). A Po-

licy Solutions-kutatásnak ugyanakkor némileg ellentmond, hogy a település-típusok esetén a fővárosban élők 2009-ben polarizáltabbak voltak érzelmileg, ez a hatás 2024-re eltűnt.

Röviden kitérünk kutatásunk limitációira. Elemzésünkben keresztmetszeti kérdőíves kutatásokból nyert adatokat hasonlítottunk össze. Egyrészt a trendek azonosítására jóval alkalmasabb lenne panel adatok elemzése. Bár ilyen adatok tudomásunk szerint nem állnak rendelkezésre, javasoljuk ilyen vizsgálatok lefolytatását jövőbeni kutatásoknak. Másrészt maguk az elemzésbe bevont kutatások nem azonos módszertannal készültek, ami gyengíti az idősoros elemzés megbízhatóságát, hiszen a módszertani különbségek mind elsőfajú, mind másodfajú hibákat eredményezhettek. Amennyiben például a személyes módszerrel készült kutatásokra valóban igaz az a szelekciós hatás, hogy ezekbe a mérésekbe nagyobb eséllyel kerülnek be politikailag kevésbé integrált egyének, mint a telefonos kutatásokba (Stefkovics, 2024), úgy feltételezhetjük, hogy felülbecsültük a polarizálódás mértékét, mivel a politikailag aktívabb egyének jó eséllyel polarizáltabbak, mint az inaktívak. Ezek a feltevések azonos módszertannal készült vizsgálatokkal, vagy panelkutatások elemzésével tesztelhetők.

Kutatásunk rávilágított, hogy hasonlóan más európai és tengerentúli országokhoz, a magyar társadalom is polarizálódott az elmúlt másfél évtizedben, igaz, nem minden szempontból és nem minden társadalmi csoport. E megosztottság kezelése szempontjából kulcsfontosságú a jövőbeni kutatások lefolytatása annak feltárása érdekében, hogy milyen társadalmi mechanizmusok és kommunikációs stratégiák erősítik vagy mérséklék a polarizáció különböző formáit, valamint mely csoportok a leginkább érintettek és leginkább bevonhatók a párbeszéd újratertésébe.

MELLÉKLET

M1. táblázat. Az ideológiai polarizációs indexekhez felhasznált változók

DKMKA Választáskutatás, 2009	Századvég Alapítvány, 2024, 3. adatfelvétel
Hol helyezné el magát az alábbiakban? – Baloldali – Jobboldali	Hol helyezné el magát az alábbiakban? – Baloldali – Jobboldali
Hol helyezné el magát az alábbiakban? – Liberális – Konzervatív	Hol helyezné el magát az alábbiakban? – Liberális – Konzervatív
Hol helyezné el magát az alábbiakban? – Mérsékelt – Radikális	Hol helyezné el magát az alábbiakban? – Mérsékelt – Radikális

M2. táblázat. Az érzelmi pártos hőmérőhöz felhasznált változók

DKMKA Választáskutatás, 2009	Századvég Alapítvány, 2024, 3. adatfelvétel
Magyar Szocialista Párt (MSZP). E pártról miként vélekedik?	Kérjük, jelölje meg, az alábbiak közül melyik párt mennyire rokonszenves: Fidesz–KDNP
FIDESZ Magyar Polgári Szövetség. E párt-ról miként vélekedik?	Kérjük, jelölje meg, az alábbiak közül melyik párt mennyire rokonszenves: MSZP
Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ). E párt-ról miként vélekedik?	Kérjük, jelölje meg, az alábbiak közül melyik párt mennyire rokonszenves: Jobbik
Magyar Demokrata Fórum (MDF). E párt-ról miként vélekedik?	Kérjük, jelölje meg, az alábbiak közül melyik párt mennyire rokonszenves: LMP
Kereszténydemokrata Néppárt (KDNP). E párt-ról miként vélekedik?	Kérjük, jelölje meg, az alábbiak közül melyik párt mennyire rokonszenves: DK
Magyar Igazság és Élet Pártja (MIÉP). E párt-ról miként vélekedik?	Kérjük, jelölje meg, az alábbiak közül melyik párt mennyire rokonszenves: Momentum
Munkáspárt (Magyarországi Kommunista Párt). E párt-ról miként vélekedik?	Kérjük, jelölje meg, az alábbiak közül melyik párt mennyire rokonszenves: Mi Hazánk
Jobbik. E párt-ról miként vélekedik?	Kérjük, jelölje meg, az alábbiak közül melyik párt mennyire rokonszenves: Kétfarkú Kutypárt

M3. táblázat. Az érzelmi politikusi hőmérőhöz felhasznált változók

Forsense Kutatóintézet, 2010	Századvég Alapítvány, 2024, 2. adatfelvétel
Mennyire rokonszenves vagy ellenszenves Önnek Orbán Viktor?	Kérjük, jelölje meg, az alábbi politikai szereplők közül ki mennyire rokonszenves: Orbán Viktor
Mennyire rokonszenves vagy ellenszenves Önnek Mesterházy Attila?	Kérjük, jelölje meg, az alábbi politikai szereplők közül ki mennyire rokonszenves: Karácsony Gergely
Mennyire rokonszenves vagy ellenszenves Önnek Bajnai Gordon?	Kérjük, jelölje meg, az alábbi politikai szereplők közül ki mennyire rokonszenves: Gyurcsány Ferenc

Forsense Kutatóintézet, 2010	Századvég Alapítvány, 2024, 2. adatfelvétel
Mennyire rokonszenves vagy ellenszenves Önnek Bokros Lajos?	Kérjük, jelölje meg, az alábbi politikai szereplők közül ki mennyire rokonszenves: Dobrev Klára
Mennyire rokonszenves vagy ellenszenves Önnek Vona Gábor?	Kérjük, jelölje meg, az alábbi politikai szereplők közül ki mennyire rokonszenves: Donáth Anna
Mennyire rokonszenves vagy ellenszenves Önnek Morvai Krisztina?	Kérjük, jelölje meg, az alábbi politikai szereplők közül ki mennyire rokonszenves: Toroczka László
Mennyire rokonszenves vagy ellenszenves Önnek Gyurcsány Ferenc?	Kérjük, jelölje meg, az alábbi politikai szereplők közül ki mennyire rokonszenves: Jakab Péter
	Kérjük, jelölje meg, az alábbi politikai szereplők közül ki mennyire rokonszenves: Márki-Zay Péter

M4. táblázat. A kapcsolati háló pozíciógenerátorhoz felhasznált változók

DKMKA Választáskutatás, 2009	Századvég Alapítvány, 2024, 3. adatfelvétel
A Fidesz támogatói közül vannak személyes ismerősei?	Az alábbi pártok közül melyekből van közeli ismerőse, barátja, rokona, családtagja, aki támogatója, szimpatizánsa az adott pártnak? – Fidesz–KDNP
A Jobbik támogatói közül vannak személyes ismerősei?	Az alábbi pártok közül melyekből van közeli ismerőse, barátja, rokona, családtagja, aki támogatója, szimpatizánsa az adott pártnak? – MSZP
A KDNP támogatói közül vannak személyes ismerősei?	Az alábbi pártok közül melyekből van közeli ismerőse, barátja, rokona, családtagja, aki támogatója, szimpatizánsa az adott pártnak? – Jobbik
Az LMP támogatói közül vannak személyes ismerősei?	Az alábbi pártok közül melyekből van közeli ismerőse, barátja, rokona, családtagja, aki támogatója, szimpatizánsa az adott pártnak? – LMP

DKMKA Választáskutatás, 2009	Századvég Alapítvány, 2024, 3. adatfelvétel
A MDF támogatói közül vannak személyes ismerősei?	Az alábbi pártok közül melyekből van közeli ismerőse, barátja, rokona, családtagja, aki támogatója, szimpatizánsa az adott pártnak? – DK
A MIÉP támogatói közül vannak személyes ismerősei?	Az alábbi pártok közül melyekből van közeli ismerőse, barátja, rokona, családtagja, aki támogatója, szimpatizánsa az adott pártnak? – Momentum
Az MSZP támogatói közül vannak személyes ismerősei?	Az alábbi pártok közül melyekből van közeli ismerőse, barátja, rokona, családtagja, aki támogatója, szimpatizánsa az adott pártnak? – Mi hazánk
A Munkáspárt támogatói közül vannak személyes ismerősei?	Az alábbi pártok közül melyekből van közeli ismerőse, barátja, rokona, családtagja, aki támogatója, szimpatizánsa az adott pártnak? – Kétfarkú Kutypárt
Az SZDSZ támogatói közül vannak személyes ismerősei?	

M5. táblázat. A demokráciával való elégedettséghez felhasznált változók

DKMKA Választáskutatás, 2009	Századvég Alapítvány, 2024, 1. adatfelvétel
Egészében véve, mennyire elégedett Ön a demokrácia működésével az országban?	Egészében véve, mennyire elégedett Ön a demokrácia működésével az országban?

JEGYZETEK

- ¹ Az Egyesült Államokban kifejlesztett módszer lényege, hogy a válaszadóknak 0-tól 100-as értéken kellett elhelyezniük szimpátiájukat, vagy ellenérzésüket a különböző politikai csoportok és személyek esetén.
- ² Hétfokú skálán. A 2009-es kutatásban szerepelt pártok: Fidesz, MSZP, Jobbik, MDF, SZDSZ, MIÉP, MKP, KDNP.
- ³ Négyfokú skálán.
- ⁴ Ötfokú skálán. A 2010-es kutatásban szerepelt politikusok: Orbán Viktor, Mesterházy Attila, Bajnai Gordon, Bokros Lajos, Vona Gábor, Morvai Krisztina, Gyurcsány Ferenc
- ⁵ Ötfokú skálán.

- ⁶ A 2024-es kutatásban szerepelt politikusok: Orbán Viktor, Karácsony Gergely, Gyurcsány Ferenc, Dobrev Klára, Donáth Anna, Toroczkai László, Jakab Péter, Márki-Zay Péter. A felmérésben nem szerepelt Magyar Péter neve, mivel a felmérés előtt még nem tisztázódtak egyértelműen politikusi ambíciói.
- ⁷ A 2024-es kutatásban szerepelt pártok: Fidesz–KDNP, MSZP, DK, LMP, Jobbik, Mi Hazánk, Momentum, MKKP. Az adatfelvétel még a TISZA Párt megjelenése előtt készült.
- ⁸ Az index középső értéke 1, amennyiben közepén és a széleken ugyanannyian helyezkednek el. Ha közepén vagy a széleken senki nem helyezkedik el, az index nem számítható, igaz ilyen nem fordult elő egyik adatfelvételen sem.
- ⁹ A nemzetközi szakirodalom emellett használ még olyan indexet is, amiben a válaszadó a pártokat helyezi el ideológiai skálán, ennek szórásaként megkapva egy észlelt polarizációs mutatót (Dalton, 2008; Vegetti–Širinic, 2019).
- ¹⁰ Használhattuk volna a pártpreferenciát mérő kérdést is a saját párt azonosítására, erre a kérdésre azonban nagymértékű válaszhiány volt jellemző. Ennek fényében inkább a fent leírt módszert preferáltuk.
- ¹¹ Azért nem 0, mert az azt jelentené, hogy nem különböztek a pártok értékelései, ezeket az eseteket azonban kizártuk.
- ¹² A 2009-es kutatásban szerepelt pártok: Fidesz, MSZP, Jobbik, MDF, SZDSZ, MIÉP, MKP, KDNP.
- ¹³ A 2024-es kutatásban szerepelt pártok: Fidesz, MSZP, Jobbik, DK, LMP, Mi Hazánk, MKKP, Momentum.
- ¹⁴ MSZP, DK, Jobbik, Momentum, LMP.
- ¹⁵ Külön változóba vontuk össze Gyurcsány Ferenc, Bajnai Gordon, Mesterházy Attila, valamint Bokros Lajos értékeléseinek átlagait.
- ¹⁶ Külön változóba vontuk össze Gyurcsány Ferenc, Karácsony Gergely, Jakab Péter, Márki-Zay Péter, Donáth Anna, valamint Dobrev Klára értékeléseinek átlagait.
- ¹⁷ Ez azt jelenti, hogy ezen válaszadók a kedvenc pártjukat 7-esre értékelték (nagyon rokonszenves), ezzel szemben minden más pártot 1-esre, azaz nagyon ellenszenvesre értékelték.
- ¹⁸ Lásd például: <https://magyarnarancs.hu/publicisztika/az-orosz-ag-fele-veszelyes-hulladek-egy-orban-plakat-metauzenete-96609> Letöltés dátuma: 2025. 05. 20.

IRODALOM

- Anderson, C. (2007): *Losers' Consent: Elections and Democratic Legitimacy*. Oxford University Press.
- Anderson, C. J.–Guillory, C. A. (1997): Political Institutions and Satisfaction with Democracy: A Cross-National Analysis of Consensus and Majoritarian Systems. *American Political Science Review*, 91(1): 66–81. <https://doi.org/10.2307/2952259>
- Angelusz R.–Tardos R. (2009): A kapcsolathálózati szemlélet a társadalom-és politikatudományban. *Politikatudományi Szemle*, 18(2): 29–57.
- Bantel, I. (2023): Camps, not just parties. The dynamic foundations of affective polarization in multi-party systems. *Electoral Studies*, 83 102614. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2023.102614>

- Bíró-Nagy A. (2019) Párhuzamos valóságok: a demokrácia minőségének percepciója Magyarországon. In: *Hibrid rezsimnek*. Budapest, MTA TK Politikatudományi Intézet; Napvilág Kiadó, 59–76.
- Bíró-Nagy A.–Szászi Á.–Varga A. (szerk.). (2022): *Széttartó világok: polarizáció a magyar társadalomban a 2022-es választások után*. Budapest, Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Boutyline, A.–Willer, R. (2017): The Social Structure of Political Echo Chambers: Variation in Ideological Homophily in Online Networks. *Political Psychology*, 38(3): 551–569. <https://doi.org/10.1111/pops.12337>
- Boxell, L.–Gentzkow, M.–Shapiro, J. (2017): *Is the Internet Causing Political Polarization? Evidence from Demographics*. Cambridge, National Bureau of Economic Research. <https://doi.org/10.3386/w23258>
- Boxell, L. – Gentzkow, M. – Shapiro, J. (2020): *Cross-Country Trends in Affective Polarization*, (No. w26669). Cambridge, National Bureau of Economic Research. <https://doi.org/10.3386/w26669>
- Budge, I.–Crewe, I.–Farlie, D. (2010): *Party Identification and Beyond: Representations of Voting and Party Competition*. ECPR Press.
- Burn-Murdoch, J. (2024, január 26): A new global gender divide is emerging. <https://www.ft.com/content/29fd9b5c-2f35-41bf-9d4c-994db4e12998> [Letöltve: 2024. 07. 29].
- Campbell, A.–Converse, P. E.–Miller, W. E.–Stokes, D. E. (1960): *The American voter*. Oxford, John Wiley.
- Csizmadia E.–Lakatos J.–Novák Z. (2022): Miért van „két Magyarország”? Mítoszok és magyarázatok. <https://www.meltanyosság.hu/miert-van-ket-magyarorszag/>
- Dagnes, A. (2019): Us vs. Them: Political Polarization and the Politicization of Everything. In: *Super Mad at Everything All the Time*. Cham, Springer International Publishing, 119–165. https://doi.org/10.1007/978-3-030-06131-9_4
- Dalton, R. J. (2008): The Quantity and the Quality of Party Systems: Party System Polarization, Its Measurement, and Its Consequences. *Comparative Political Studies*, 41(7): 899–920. <https://doi.org/10.1177/0010414008315860>
- DiPrete, T. A.–Gelman, A.–McCormick, T.–Teitler, J.–Zheng, T. (2011): Segregation in Social Networks Based on Acquaintanceship and Trust. *American Journal of Sociology*, 116(4): 1234–1283. <https://doi.org/10.1086/659100>
- Downs, A. (1957): An Economic Theory of Political Action in a Democracy. *Journal of Political Economy*, 65(2): 135–150. <https://doi.org/10.1086/257897>
- Dubois, E.–Blank, G. (2018): The echo chamber is overstated: the moderating effect of political interest and diverse media. *Information, Communication & Society*, 21(5): 729–745. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2018.1428656>
- Fábián Z. (2005): Törésvonalak és a politikai ideológiai azonosulás szerepe a pártszimpátiák magyarázatában. In: *Törések, hálók, hidak. Választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 207–242.
- Fiorina, M. P.–Abrams, S. J. (2008): Political Polarization in the American Public. *Annual Review of Political Science*, 11(1): 563–588. <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.11.053106.153836>

- Garzia, D.–Ferreira Da Silva, F.–Maye, S. (2023): Affective Polarization in Comparative and Longitudinal Perspective. *Public Opinion Quarterly*, 87(1): 219–231. <https://doi.org/10.1093/poq/nfad004>
- Gidron, N.–Adams, J.–Horne, W. (2020): *American Affective Polarization in Comparative Perspective*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108914123>
- Graham, J.–Haidt, J.–Nosek, B. A. (2009): Liberals and conservatives rely on different sets of moral foundations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96(5): 1029–1046. <https://doi.org/10.1037/a0015141>
- Huckfeldt, R.–Johnson, P. E.–Sprague, J. (2004): *Political Disagreement: The Survival of Diverse Opinions within Communication Networks*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511617102>
- Huddy, L.–Mason, L.–Aarøe, L. (2015): Expressive Partisanship: Campaign Involvement, Political Emotion, and Partisan Identity. *American Political Science Review*, 109(1): 1–17. <https://doi.org/10.1017/S0003055414000604>
- Iyengar, S.–Konitzer, T.–Tedin, K. (2018): The Home as a Political Fortress: Family Agreement in an Era of Polarization. *The Journal of Politics*, 80(4): 1326–1338. <https://doi.org/10.1086/698929>
- Iyengar, S.–Lelkes, Y.–Levendusky, M.–Malhotra, N.–Westwood, S. J. (2019): The Origins and Consequences of Affective Polarization in the United States. *Annual Review of Political Science*, 22(1): 129–146. <https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-051117-073034>
- Iyengar, S.–Sood, G.–Lelkes, Y. (2012): Affect, Not Ideology: A Social Identity Perspective on Polarization. *Public Opinion Quarterly*, 76(3): 405–431. <https://doi.org/10.1093/poq/nfs038>
- Kmetty Z. (2014): Diskurzusok, nexusok és politikai részvétel. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 4(2): 43–51. <https://doi.org/10.13140/2.1.2496.5128>
- Kmetty, Z.–Tardos, R. (2022): Party Nexus Position Generator: New tool for the measurement of political homophily and political network diversity. *Social Networks*, 70. 112–125. <https://doi.org/10.1016/j.socnet.2021.11.011>
- Kovalcsik T.–Boros L. (2020) A földrajzi/politikai polarizáció mérési lehetőségei. In: *Az elmélet és a gyakorlat találkozása a térinformatikában. XI. Térinformatikai Konferencia és Szakkiállítás*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 149–156.
- Körösényi, A. (2013): Political polarization and its consequences on democratic accountability. *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy*, 4(2): 3–30. <https://doi.org/10.14267/cjssp.2013.02.01>
- Kubin, E.–Von Sikorski, C. (2021): The role of (social) media in political polarization: a systematic review. *Annals of the International Communication Association*, 45(3): 188–206. <https://doi.org/10.1080/23808985.2021.1976070>
- László T.–Stefkovics Á.–Szujó F. (2023): Érzelmi politikai polarizáció a koronavírus-járvány idején Magyarországon. In: *Századvég Riport, 2022*. Századvég Kiadó, 15–37.
- Lelkes, Y. (2016): Mass Polarization: Manifestations and Measurements. *Public Opinion Quarterly*, 80(S1): 392–410. <https://doi.org/10.1093/poq/nfw005>
- Makay M.–Stefkovics Á. (2021): Mi oszt meg minket? Politikai törésvonalak vizsgálata. In: *Magyarország 2021 – Társadalom, gazdaság és politika napjainkban*. Századvég Kiadó, 241–277.

- McCarty, N.–Poole, K. T.–Rosenthal, H. (2007): Polarized America: the dance of ideology and unequal riches. *Choice Reviews Online*, 44(06): 44–3551–44–3551. <https://doi.org/10.5860/CHOICE.44-3551>
- McClurg, S. D. (2006): The Electoral Relevance of Political Talk: Examining Disagreement and Expertise Effects in Social Networks on Political Participation. *American Journal of Political Science*, 50(3): 737–754. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2006.00213.x>
- McCoy, J.–Rahman, T.–Somer, M. (2018): Polarization and the Global Crisis of Democracy: Common Patterns, Dynamics, and Pernicious Consequences for Democratic Polities. *American Behavioral Scientist*, 62(1): 16–42. <https://doi.org/10.1177/0002764218759576>
- McPherson, M.–Smith-Lovin, L.–Cook, J. M. (2001): Birds of a Feather: Homophily in Social Networks. *Annual Review of Sociology*, 27(1): 415–444. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.27.1.415>
- Mutz, D. C. (2002): The Consequences of Cross-Cutting Networks for Political Participation. *American Journal of Political Science*, 46(4): 838. <https://doi.org/10.2307/3088437>
- Nadeem, R. (2024): Age, generational cohorts and party identification. *Pew Research Center*. <https://www.pewresearch.org/politics/2024/04/09/age-generational-cohorts-and-party-identification/>
- Patkós V. (2017): Politikai polarizáció és gazdasági sikertelenség az európai demokráciákban. *Politikatudományi Szemle*, XXVI. évf. (4): 29–52.
- Patkós V. (2019): *Székértáborharc: eredmények a politikai megosztottság okairól és következményeiről*. Budapest, TK Politikatudományi Intézet–Napvilág Kiadó.
- Patkós, V. (2023): Measuring partisan polarization with partisan differences in satisfaction with the government: the introduction of a new comparative approach. *Quality & Quantity*, 57(1): 39–57. <https://doi.org/10.1007/s11135-022-01350-8>
- Phillips, J. (2022): Affective Polarization: Over Time, Through the Generations, and During the Lifespan. *Political Behavior* 44(3): 1483–1508. <https://doi.org/10.1007/s11109-022-09784-4>
- Prior, M. (2013): Media and Political Polarization. *Annual Review of Political Science*, 16(1): 101–127. <https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-100711-135242>
- Reiljan, A. (2020): ‘Fear and loathing across party lines’ (also) in Europe: Affective polarisation in European party systems. *European Journal of Political Research*, 59(2): 376–396. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12351>
- Reiljan, A.–Garzia, D.–Ferreira Da Silva, F.–Trechsel, A. H. (2024): Patterns of Affective Polarization toward Parties and Leaders across the Democratic World. *American Political Science Review*, 118(2): 654–670. <https://doi.org/10.1017/s0003055423000485>
- Róbert P.–Papp Z. (2012): Kritikus választás? Pártos elkötelezettség és szavazói viselkedés a 2010-es országgyűlési választáson. In: *Van Irány? Trendek a magyar politikában*. 41–64. https://politikatudomany.tk.elte.hu/uploads/files/archived/1024_I_02_Robert_Papp_Kritikus.pdf; <https://mek.oszk.hu/16000/16098/16098.pdf>
- Rose, R.–Mishler, W. (1998): Negative and positive party identification in post-Communist countries. *Electoral Studies*, 17(2): 217–234. [https://doi.org/10.1016/S0261-3794\(98\)00016-X](https://doi.org/10.1016/S0261-3794(98)00016-X)
- Soós G. (2012): Kétblokkrendszer Magyarországon. In: *Van irány? Trendek a magyar politikában*. Budapest, Új Mandátum Kiadó–MTA TK Politikatudományi Intézet, 14–40. <https://mek.oszk.hu/16000/16098/16098.pdf>

- Stefkovičs Á.–Sik E. (2023): Párok politikai homofiliája és ennek hatása a pár jóllétére Magyarországon. *Szociológiai szemle* 33(1): 6–29. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2023.1.2>
- Stefkovičs Á. (2024): *Hova tovább, magyar választáskutatás?* Budapest, Századvég Kiadó.
- Szabó A. (2015): A választók. In: *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Budapest, Osiris–MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet.
- Szabó, G.–Bene, M. (2016): Széttöredezt vagy összekapcsolódó? A magyar médianyilvánosság hálózatszerkezete három eset tükrében. *Politikatudományi Szemle*, XXV. évf. 3: 33–58.
- Tajfel, H.–Turner, J. C. (2004) The Social Identity Theory of Intergroup Behavior. In: Jost, J. T.–Sidanius, J. (szerk.): *Political Psychology*. *Psychology Press*, 276–293.
- Tucker, J.–Guess, A.–Barbera, P.–Vaccari, C.–Siegel, A.–Sanovich, S.–Stukal, D.–Nyhan, B. (2018): Social Media, Political Polarization, and Political Disinformation: A Review of the Scientific Literature. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3144139>
- Vegetti, F. (2019): The Political Nature of Ideological Polarization: The Case of Hungary. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 681(1): 78–96. <https://doi.org/10.1177/0002716218813895>
- Vegetti, F.–Širinić, D. (2019): Left–Right Categorization and Perceptions of Party Ideologies. *Political Behavior*, 41(1): 257–280. <https://doi.org/10.1007/s11109-018-9451-y>
- Victor, J. N.–Montgomery, A. H.–Lubell, M. (szerk.). (2016): *The Oxford Handbook of Political Networks*. 1. köt. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190228217.001.0001>
- Wagner, M. (2021): Affective polarization in multiparty systems. *Electoral Studies*, 69 102199. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2020.102199>
- Wagner, M. (2024): Affective polarization in Europe. *European Political Science Review*, 16(3): 378–392. <https://doi.org/10.1017/S1755773923000383>

A POLITIKAI KÉPVISELET NORMATIVITÁSA*

Illés Gábor

(ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar,
ELTE Társadalomtudományi Kutatóközpont, Politikatudományi Kutatóintézet)

*A tanulmány beérkezett: 2025. augusztus 25., opponálás: 2025. augusztus 29. – 2025. szeptember 30.,
véglegesítés: 2025. október 16.*

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány a politikai képviselet kortárs elméleteinek normatív elemeit vizsgálja a politikai realizmus nézőpontjából, bemutatva a realista politikai normativitás formáinak (pl. legitimitás, modus vivendi, episztemikus normativitás) megjelenését és a realizmussal ellentétes moralista elemeket a képviselet esztétikai (Ankersmit, Saward), etikai (Dovi) és politikai (Disch) dimenzióját hangsúlyozó megközelítésekben. A vizsgálat feltárja, hogy az elemzett elméletekben a realista politikai normativitás többféle formája található meg, ugyanakkor többnyire töredékesen, így a realista diskurzussal való párbeszéd segíthet a képviseletelméletek normatív dimenziójának továbbgondolásában. A feltárt normatív heterogenitásból következően az egyes megközelítések „szféraalapú” elkülönítése elfedi, hogy a normatív megfontolások jelentős részben az egyes szerzők által elfogadott demokráciafelfogásokból erednek. A szöveg ezáltal a demokrácia és a képviselet fogalmi közötti viszonyrendszer feltérképezéséhez is hozzájárul.

Kulcsszavak: politikai képviselet ■ politikai realizmus ■ normativitás

A kortárs angolszász politikai filozófiai diskurzus egyik központi kérdése a politikai normativitás természetére vonatkozik: létezik-e ilyen, a moralitás normatív szempontjaitól különböző értékelőrendszer? A magukat realistának vallók megkülönböztető jegye, hogy erre a kérdésre igennel válaszolnak (Jubb–Rossi, 2015), hiszen csak így kerülhető el a realista mozgalom alapítói által kritizált álláspont, a „politikai moralizmus” (Williams, 2005) avagy az „etika elsődlegessége”-tézis (Geuss, 2008), amely a politikát pusztán a morális szempontok egyik alkalmazási területének, a politikai filozófiát pedig alkalmazott etikának tartja (Rossi–Sleat, 2014). A realisták politikai normativitásról alko-

* A Kulturális és Innovációs Minisztérium EKÖP-24 kódszámú egyetemi kiválósági ösztöndíj-programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott támogatásával készült. A tanulmány az NKFIH FK-138367 projekt keretében valósult meg. Köszönettel tartozom a Politikatudományi Szemle névtelen opponensének az íráshoz fűzött értékes kritikai megjegyzéseiért.

tott elképzelései azonban, ahogy azt a későbbiekben röviden áttekintem, korántsem egységesek. Emellett léteznek a realistákat kritizáló felfogások is, amelyek amellett érvelnek, hogy a politikai igazolásból kiküszöbölhetetlenek a morális alapok (Erman–Möller, 2015; Leader Maynard–Worsnip, 2018).

Jelen tanulmány célja a politikai normativitással kapcsolatos néhány realista elképzelést ugródeszkeként használva megvizsgálni a politikai képviselet egyes kiemelkedő kortárs szerzőinél megjelenő normatív szempontokat.¹ Szemben a realisták és kritikusaik vitájával, ez a diskurzus alapvetően nem a politikai filozófia, sokkal inkább a politikaelmélet síkján mozog, azaz konkrét empirikus jelenségeket akar megvilágítani fogalmi eszközökkel.² A tanulmány előfeltevése, hogy éppen ez a műfajbeli különbség teheti érdekessé a két diskurzus összekapcsolását: a normativitás kérdésköre ugyanis szinte mindegyik kortárs képviseletelméleti szerzőnél előkerül valamilyen módon, azonban többnyire nem ez munkáik elsődleges fókusza. Ebből adódóan a terület áttekintése a politikai normativitással kapcsolatos vita fogalmait felől segíthet tudatosítani és rendszerezni előbbi esetleges reflektálatlan előfeltevéseit, illetve megmutathat olyan irányokat, amelyeken a képviselettel kapcsolatos normatív elméletalkotás tovább haladhat.

A tanulmány a normativitás „szféraalapú” felfogása alapján strukturálódik, három különböző szférába (esztétika, etika és politika) osztva a kortárs képviseletelmélet szerzőit. Egy ilyen, meglehetősen leegyszerűsítő tagolást az egyes szerzők munkáinak retorikája igazolhat: ahogy látni fogjuk, egyaránt találkozhatunk a képviselet esztétikai jellegének, etikai dimenziójának és politikai természetének erőteljes hangsúlyozásával az irodalmakban. A szöveg azonban az említett szerzők érveinek elemzése során – mondhatjuk, realista szellemben – szétfeszíti ezt a szféraalapú sablont, megmutatva, hogy az „esztétikai képviseletről” (Ankersmit, 1996), a „politikai képviselet etikájáról” (Dovi, 2007), vagy éppen a képviseletről mint az autonóm politikai logika működési terepéről (Disch, 2021) szóló elméletek mögött komplexebb, mindenekelőtt a demokrácia mibenlétével és kívánatos formájával kapcsolatos előfeltevések húzódnak. Az érthetőség érdekében minden rész a szerzők képviseletfelfogásának kulcselemeiből kiindulva jut el az elméletek normatív implikációihoz.

A tanulmány első része röviden felvázolja a politikai normativitás legfontosabb realista elképzeléseit, amelyek megjelenését a képviseletelméletekben a későbbi részek fogják vizsgálni. A második rész a képviselet esztétikai vonatkozásait hangsúlyozó elméletekkel foglalkozik, Frank Ankersmit (1996; 2002a) és Michael Saward (2010; 2020) munkásságát állítva középpontba. A harmadik rész a politikai képviselet etikájának kidolgozását célul kitűző szerzők, mindenekelőtt Suzanne Dovi (2007) munkásságát veszi górcső alá. A negyedik pedig egy, a képviselet politikai logikáját hangsúlyozó, kortárs realista szerzőkre expliciten is hivatkozó elméletet vesz szemügyre (Disch, 2021). A konklúzió néhány általános tanulság levonására vállalkozik majd.

A POLITIKAI NORMATIVITÁS REALISTA KÉPEI

Ahogy a bevezető már utalt rá, a politikai realizmus megkülönböztető jegye valamiféle sajátos politikai normativitás tételezése, és ebből adódóan az a feltételezés, hogy a politikai filozófia nem lehet pusztán alkalmazott etika, hanem számot kell vetnie a „valódi politika” (Geuss, 2008) sajátosságaival. Mindenekelőtt érdemes hangsúlyozni, hogy a realisták szerint ennek a számvetésnek nem kielégítő módja az ideális elméletalkotást második lépésként megvalósíthatósági korlátokkal korrigáló nem ideális elméletek kidolgozása (Sleat, 2014). Ez az elméletalkotási logika ugyanis a realisták szerint az idealizációs lépés során a „valódi politika” olyan sajátosságaitól vonatkoztat el, amelyek konstitutívak a politikai normativitás szempontjából, mindenekelőtt a konfliktus bizonyos elemeitől (Levy, 2016). Mindez pedig „politikai moralizmus”-hoz vezet, amely a politika gyakorlatának megismerése előtt dolgoz ki normatív sztenderdeket, ezáltal a politikát egy tőle független moralitás alkalmazási területként, nem sajátos normativitást konstituáló területként kezelve. Ebből adódóan a realista elméletalkotás a politikai gyakorlatokon „belülről dolgozik” (Hall, 2016: 91.), és a fennálló gyakorlatokkal kapcsolatos, akár radikális kritikái is az adott kontextus elemzéséből indulnak ki (Geuss, 2016; Prinz, 2015).

Mindazonáltal, ahogy a kortárs vitákban megmutatkozik, a realista tábor korántsem homogén, a sajátos politikai normativitás tézise eltérő erősségben és különböző módokon fogalmazható meg. Az erősebb értelmezés szerint a normativitás forrásainak a politika szférájából kell származnia; míg a gyengébb szerint a normatív politikai ítéleteket az teszi sajátosan politikaiává, hogy politikusokra vonatkoznak és forrásuk nem morális (Burelli–Destri, 2022). Burelli és szerzőtársai (2022) alapján az előbbi csoportba háromféle felfogás sorolható. Először, a legitimitással mint sajátos politikai értékkel kapcsolatos realista vizsgálódások, amelyek megkülönböztetik azt az igazságosságtól. A legitimitás williamsi felfogásban azt jelenti, hogy az első politikai kérdésre (a rend, a béke, a biztonság és a kooperáció feltételeinek megteremtésére) a politika olyan megoldást tud kínálni, amely elfogadható minden érintettnek (Williams, 2005: 4.). Bár utóbbi kitétel később realista kritika érte (Sleat, 2013: 117–130.), a legitimitás mint sajátos politikai érték tételezése a realizmuson belül máig a sajátos politikai normativitás egyik befolyásos felfogása. Másodszor, a *modus vivendi* elképzelései, amelyek a konszenzus elvárásával szemben a kompromisszum politikai értékét hangsúlyozzák az életformák pluralitásának környezetében (Horton et al. 2019), követelményként állítva például a kompromisszum résztvevők általi empirikus elfogadását és az összes nézőpont becstornózását a döntéshozatali folyamat során (Westphal, 2019), egy olyan normativitást körvonalazva, amelyet Burelliék prudenciálisnak neveznek. A harmadik csoportot azok a radikális realista felfogások alkotják, amelyek fő-

kuszában a *status quo* hatalmi viszonyainak kritikája áll, ám ezt nem egy morális, hanem egy episztemikus normativitás talaján állva képzelik el. Ebben egy genealógiai módszerre támaszkodnak, aktualizálva a nietzscheánus genealógia kritikai használatát (Geuss, 2005), olyan legitimitásnarratívákat keresve, ahol a hatalom önigazoló, azaz az általa propagált és számára kedvező sztenderdek alapján igazolja magát (Prinz–Rossi, 2017; Aytac–Rossi, 2022).

Ha helyesen értem Burelliék kategorizálását, a politikai normativitás „gyengébb” realista konstrukcióiba sorolható egyfelől az a szintén williamsiánus ihletésű felfogás, amely a politikát nem sajátos szféraként, sokkal inkább olyan kontextuális „szűrőként” értelmezi, amelyben morális és egyéb értékszempontok (például politikai túlélés, esztétikai vagy egyéb, nem morális értékszempontok) sajátos módon érvényesülnek (Williams, 2005; Sleat, 2022; magyarul: Szűcs, 2017: 58–61.; Illés, 2021: 119–128.). Williams megfogalmazásában: a politikai mérlegelés „nem zárja ki az elvi szempontokat; magába foglalja azokat, de sok minden mást is” (2005: 73.). Ennek a „szűrő-felfogásnak” a sajátossága, hogy különösen érzékeny a politikai cselekvés kontextuális meghatározottságára: „Mivel a »Mi a teendő?« kérdése csak politikai kérdés lehet [...] nem sokat lehet róla mondani általánosságban, filozófiai vagy etikai szinten” – folytatja Williams az előbb idézett gondolatmenetét. Mindez ellentétes a politikai cselekvéssel szemben abszolút korlátokat megfogalmazó normatív koncepciókkal, amelyeket Williams a moralizmus „strukturális modelljének” nevez (uo.: 1–2.). Másfelől, szintén ide sorolhatóak az erényetika által inspirált, a politikusokra vonatkozó normativitást gyakorlatfüggőként leíró elképzelések különböző változatai is (Sabl, 2002 és 2004; Galston, 2005; Philp, 2007; vö. Szűcs, 2016). Itt a normativitás forrása nem a politika mint szféra, sokkal inkább konkrét intézményi kontextusok, politikai gyakorlatok és szerepek, amelyek sajátos értékek létrehozatalához járulnak hozzá, ebből következően pedig egyedi elvárásokat támasztanak a politikusokkal szemben, bizonyos instrumentális erényeket vagy „fél erények”-et követelve meg tőlük (azaz olyan karakterjegyeket, amelyeket önmagukban nem tekintenénk erkölcsileg értékesnek). Sabl idézett művében ilyen a „demokratikus állhatatosság,” azaz az elkötelezettséghez való ragaszkodás, amely ugyan önmagában csak „fél erény”, de orvoslja a demokratikus döntéshozatal jellemző hibáját, a rövidtávú szempontok felülkerekedését a hosszútávú megfontolásokon. Sabl esetében ezt egészítik ki a különböző hivatalok egyedi, egymástól különböző „fél erényei”. Philp hasonló logika mentén nyilvánítja a lojalitást, Galston pedig a keménységet olyan instrumentális erényekké, amelyek politikai kontextusonként eltérő mértékben várhatóak el a politikai szereplőktől.

Érdemes megjegyezni, hogy a politikai normativitás realista konstrukcióinak fenti áttekintése természetesen elnagyolt, a felfogások csoportosítását és szerzőkhöz rendelését sem gondolom feltétlenül magától értetődőnek, az egyes megközelítések közötti határvonalak elmosódóak lehetnek (Williams 2005-ös

könyvében például legalább háromféle stratégia jelenik meg). A célom ezzel az áttekintéssel nem a realista irodalomhoz való hozzájárulás, sokkal inkább egy olyan analitikus eszköztár létrehozása volt, amely segíthet pontosabban meghatározni a képviseletelméletekben felbukkanó normatív megfontolások jellegét. Mivel – ahogy említettem –, utóbbi diskurzus nem a politikai filozófia absztrakciós szintjén mozog, ezen feladat elvégzéséhez egy ilyen mélységű áttekintés megítélésem szerint elegendő.

A KÉPVISELET MINT ESZTÉTIKAI PROBLÉMA

A politikai képviselet esztétikai felfogásainak kiindulópontja, hogy a *representation* angol kifejezés egyaránt jelent képviseletet és leképezést. Mindenekelőtt érdemes leszögezni, hogy itt az „esztétikai” szűkebb, művészetre utaló értelmét használom, mivel a képviseletelméletekben ez nagyobb hatású, mint a tágabb, érzékeléshez kapcsolódó. Igaz, az irodalom sokszor nem következetes a fogalom használatában, esetenként csúszkálva ezen jelentések között. A reprezentáció fogalmának kétértelműségéből adódóan a képviseletelméletek visszatérő eleme a művészi tevékenység és a képviselet közötti strukturális hasonlóság feltételezése. Mindez legalább Edmund Burke-től nyomon követhető a képviseletelmélet történetében (Brito Vieira – Runciman, 2008: 42–43.). A politikai képviselet működésének esztétikai kölcsönzésekkel való megvilágítása fontos eleme a kortárs konstruktivista képviseletelméleteknek, mindekenélőtt Frank Ankersmit és Michael Saward munkásságának.

Ankersmit esztétikai politikaelméletének retorikája sok tekintetben megelőlegezi a későbbi realista érveket és polemikus stílust a politikai moralizmussal szemben. Szerinte „a politika nem az etika egy részlege, hanem valami lényegileg más és lényegileg több ennél” (1996: 10.), „az etika rossz útmutató a megfelelő politikai cselekvés számára” (uo.: 349.). Már-már williamsianus csengése van sorainak, amikor azt írja, hogy a *virtú* és a *prudentia* többet vár el tőlünk, mint etikus cselekvést, „nem azért, mintha teljesen ellentétesek lennének a moralitással, hanem mert a moralitást csak egynek látják a politikai cselekvés alapjául szolgáló számtalan megfontolás között” (uo.: 14.). Ennek oka Ankersmit szerint a „politikai valóság töredezettsége”, a rivális perspektívák kiiktathatatlansága, azaz a konfliktus. Amiben elmélete eltér a megszokott realista érveléstől, az tágabban a politika és konkrétabban a politikai képviselet esztétikai működés módjának a hangsúlyozása.

Utóbbi teszi számára központi fontosságúvá a reprezentáció fogalmát, amelynek, Burke-öt követve, nem mimetikus, hanem helyettesítő felfogását fogadja el: ahogy a festészetből, úgy a képviseletből sem iktatható ki az eredeti és a leképezés közötti „esztétikai hézag” (*aesthetic gap*). Ahogyan a táj sem mond semmit azt illetően, milyen perspektívából vessék le, úgy a képviseltek

preferenciái vagy identitása sem határozzák meg egyértelműen, mit is tegyen a képviselőjük (Ankersmit, 2002a: 54.). Sőt, a reprezentáció nemcsak, hogy nem képezi le mimetikusan tárgyát, hanem még vissza is hat arra, ahogy a portrék is befolyásolják egy-egy személy karakteréről kialakított képünket (Ankersmit, 2002b). Ez vezet Ankersmit és a képviselet őt követő konstruktivista teoretikusainak egyik központi állításához: „a politikai valóság nem először adott számunkra, majd reprezentált; a politikai valóság csak a reprezentáció után és annak következtében jön létre” (1996: 47.).³ Ez persze nem jelenti azt, hogy a képviselet a határtalan kreativitás terepe lenne, amely a semmiből teremti meg a politikai valóságot. Sokkal inkább azt, hogy a létező, egymásnak sokszor ellentmondó egyéni preferenciák, erkölcsi megfontolások az egymással való találkozás során nyernek politikai értelmet, válnak csoportképzővé. A képviselet pedig éppen a képviselők „művészi szabadsága” révén lehet képes összebékíteni egyes, egymással ellentétes nézeteket: azáltal, hogy képes távolságot teremteni tőlük és szelektálni összetevőik között (1996: 39).

A szelektivitás hasonlóan fontos elem Sawardnál, aki úgy fogalmaz, hogy a képviselet „kompozíciós munka,” amely során a politikusok egymással versengő „képviseleti igénybejelentésekkel” (*representative claims*) formálják a képviseltek preferenciáit és identitását: mind a képviselet alánya (a képviselő imázsa), mind tárgya (a képviseltek csoportidentitása és érdekpercepciói) ennek a kompozíciós munkának az eredményei. A képviselők nem pusztán ügynökök a képviselet megbízó–ügynök-elmélete értelmében, akik a megbízóik előre adott elképzeléseit ültetik a gyakorlatba; a képviselet sokkal inkább saját valóságát hozza létre, formálva a képviselteket (Saward, 2010: 16., 47.; 2020; vö. Ankersmit, 2002b). Igaz, idézett írásaiban számára az esztétikai kulcskategória nem a reprezentáció, hanem a performansz és a performativitás, amelyek egyaránt utalnak a képviseleti igénybejelentések valóságalkotó természetére és a bejelentési folyamat interaktív jellegére (Saward, 2020).

Jelen tanulmány szempontjából a kulcskérdés, hogy milyen jellegű normativitással dolgoznak a politikai képviselet esztétikai vonatkozásait hangsúlyozó szerzők: vajon az esztétika és a politika ontológiája között tételezett strukturális hasonlóságok nyomán kölcsönöznek-e az esztétikából normatív sztenderdeket is?

A normativitás fogalmának használata nem magától értetődő az esztétikában, mivel gazdag tradíciója van a művészetet szabályok nélküli tevékenységként elképzelő álláspontnak; ugyanakkor egyes kortárs szerzők mégis mellett érvelnek, hogy a művészi tevékenységet és az esztétikai ítéletet nagyon is megfélelőségi sztenderdek vezérlik, ennyiben védhető a fogalom használata (Kubala, 2020). A Kubala által az esztétikai normativitás kortárs irodalmairól adott áttekintés alapján itt is megfigyelhető a politikai realizmusban is megjelenő ketősség, hogy egyes megközelítések gyakorlatorientáltak, azaz bizonyos általuk megfogalmazott elvárások indirekt módon, a gyakorlat egészében betöltött

szerepük révén kapcsolódnak az esztétikai értékhez (például, hogy a zongorista a kottában megadott hangokat játssza); mások a gyakorlatoktól független esztétikai értéket és az ehhez való közvetlen hozzájárulást próbálják megragadni (például az örömet vagy a teljesítményt jelölve meg az esztétikai érték végső formájaként), hasonlóan a politikai szféra sajátos értékeit tárgyaló realista szövegekhez.

Ami az itt tárgyalt képviseletelméletek felől nézve kulcsfontosságú, az az, hogy az itt említett esztétikai értékekre való hivatkozás ismereteim szerint nem jelenik meg az említett szerzők munkásságában; a politika és esztétika közötti ontológiai hasonlóságok tematizálása nem jár együtt az esztétika értékelő kategóriáinak átvételével. Amennyiben bizonyos politikusi kvalitásokat esztétikai kategóriákkal ragadnak meg, azok is *politikai* gyakorlatok sajátos értékei felől nézve nyerne normatív kvalitást: például, az újszerű nézőpontok megtalálása azért, mert a politikai kompromisszumot segítheti elő a problémák átkeretezése révén (Ankersmit, 2002a: 117.). A képviselet esztétikai vonatkozásait hangsúlyozó elméletek tehát nem esztétikai normativitással dolgoznak.

Ez elvezet ahhoz a kérdéshez, hogy felfedezhetőek-e a realizmus korábban ismertetett normaalkotási stratégiái ezekben a munkákban. Mindenekelőtt egy negatív észrevételt érdemes tenni: a politikai valóság esztétikai természetének tételezése és a kortárs realizmusban jelenlévő episztemikus normativitás között van egy potenciális feszültség, legalábbis amennyiben episztemikus normativitás alatt a politika tényei vagy a helyzet sajátosságai iránti receptivitást értünk (Geuss, 2016: 35–38.; Philp, 2012: 644.; vö. Illés 2021: 189.). A nézőpontoknak a képviseleti politikából (és az arról való elméletalkotásból) való kiiktathatatlanságának ankersmiti hangsúlyozása problematizálja az ilyenfajta empirizmust, azt állítva, hogy a reprezentáció „soha nem redukálható magának a világnak az aspektusaira, [...] hanem azt a kérdést veti fel, hogy igaz állítások mely készletét preferáljuk igaz állítások más készleteivel szemben, [...] a reprezentációk *szervezik* a tudást” (Ankersmit, 1996: 39.). Mindez összecseng az episztemikus normativitás problémáit interpretatív nézőpontból elemzők véleményével: „rendkívül nehéz olyan pozíciót találni, amelyből az érdekek komplex hálójáról számot tudnánk adni” (Gyulai–Baranyai, 2024: 19.). Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a politikai gyakorlatoknak a kontextus alapos ismeretére alapozó elemzése megspórolható lenne; mindössze annyit, hogy a politikai valóság tényeire való hivatkozás nem tehermentes, és Ankersmit „esztétikai politikaelmélete” segíthet ezen probléma tudatosításában.

A pozitív választ illetően: Ankersmit azért tulajdonít értéket a képviseleti demokráciának és a politika esztétikai működésének, illetve a politikusi kreativitásnak, mert ez teszi lehetővé a kompromisszumot és következésképpen a békés egymás mellett élést egy konfliktusok által szabdaltságot.

ban. Történetileg ezt a gyakorlatot a Napóleon utáni Nyugat-Európa *juste milieu* politikájához vezeti vissza (Ankersmit, 2002b). Nem nehéz felismerni a *juste milieu*-ben a *modus vivendi* kortárs realista fogalmának és prudenciális normativitásának a megfelelőjét. Ankersmit szövegeiben nem pusztán az ellenfél közös ezekkel a megközelítésekkel (Rawls és a konszenzus kívánalma – 2002a, 8. fejezet), de megjelennek a *modus vivendi* egyes szubsztantív és procedurális kritériumai is, még ha nem is mind és nem is olyan kidolgozott formában, mint a kortárs realista szövegekben (vö. Westphal, 2019). Az általa leírt kooperáció (2002b: 27.) tekinthető a Westphal-féle elfogadás-kritérium megfelelőjének, a több nézőpont bevonásának procedurális követelményét pedig egy zenei hasonlattal, Schumann „belső hangjának” példájával ragadja meg, amelyet egyik kéz sem játszik a zongorán, csak a játszott hangok kölcsönhatásának és interferenciáinak következtében halljuk (2002a: 142.).

A prudenciális normativitás mellett pedig Ankersmit érvelésében a politikai képviselet esztétikai működésmódja a demokratikus legitimitás és kontroll értékeit is szolgálja. A legitimitás itt persze nem analitikusan körülhatárolt fogalom, mint a kortárs realistáknál, sokkal inkább egy esztétikai, érzékelési analógia: a képviselő és a képviselt közötti „esztétikai rés” teremti meg a szükséges távolságot állam és társadalom között, amely a hatalmat „láthatóvá” és ellenőrizhetővé teszi, szemben a plebiszcitarizmussal vagy a bürokratikus működésmódokkal (1996: 51–56.). Azonban a kontrollt illetően érdemes megjegyezni: arra, hogy pontosan milyen mechanizmusokon keresztül is szolgálhatja azt az esztétikai távolság, különféle válaszok adhatók. Egyfelől, lehetséges nem realista válasz, amely az ideális elmélet logikáját követi, az önálló információgyűjtésként és értelmezésként értett autonómiát, pontosabban a politikai kérdésekben hozott autonóm ítéleteket tartva a kontroll központi elemének, és ezt az ideált egészíti ki a nem ideális körülményekkel, azaz azzal a belátással, hogy az állampolgárok jelentős része nem ugorja meg ezt az autonómia-kritériumot (Urbinati, 2014: 64–65.; vö. Saward, 2020: 3–4.). De lehetséges úgy is felfogni a képviselők és a képviseltek közötti esztétikai rést, mint a megfigyelés viselkedésmódosítási hatása általi kontroll területét, amelynek révén az állampolgárok nem autonóm ítéletükkel, pusztán figyelmükkel kontrollálják a vezetőket (Green, 2010).⁴ Végül, Ankersmit megoldása az ítélőképesség általi állampolgári kontroll megmentésére az, hogy a politikai versengésnek nem technikai, szakpolitikai kérdésekben kell folynia, sokkal inkább a politikai stílusok terén, ugyanis ezeket illetően nagyobb szerepet kaphat az állampolgárok hétköznapi tudása, így nehezebben manipulálhatóvá válnak, úgy ítélve meg a politikusokat, mint műértők (*connoisseur*) a művészeti alkotásokat (vö. Körösi 2007).

Saward egészen más irányba gondolja tovább az esztétikai perspektívából a képviselet normativitásának kérdéskörét, mint Ankersmit. Az „állampolgári nézőpont” (Saward, 2010: 143–160.; 2020: 105–120.) elmélete heterogén szer-

zói táborra hivatkozik, Webertől Simmonson át a feminista nézőpont-elméletekig és sok vitát váltott ki: egyesek „expliciten nem normatívnak” látták (Severs, 2012: 172.), mások mindössze a demokratikus legitimitás „kontextus-specifikus felfogásának” (Disch, 2015: 488.). Saward állításának lényege, hogy a képviseleti igénybejelentések demokratikus legitimitásáról nem az elméletalkotó, hanem a „megfelelő választóközönség” (*appropriate constituency*) hivatott dönteni – ez magában foglalja azokat, akikre hivatkozva a képviselő beszél és azokat is, akik a képviseleti igénybejelentéseket róluk szólóként ismerik fel. A hivatkozott kritika szerint ez voltaképpen megszünteti a normatív elméletalkotás lehetőségét: az igénybejelentések demokratikus voltának egyedüli mércéje azoknak a választók körében elért sikere lesz. (Hozzátehetjük: Saward bizonyosan nem segíti saját ügyét a weberi legitimitásfelfogásra való hivatkozással.) Ugyanakkor elmélete fenntartja az elméletalkotó számára a másodrendű ítéletek lehetőségét az igénybejelentés elfogadásának körülményeivel kapcsolatban (például, mekkora pluralitás érvényesül az igénybejelentések tartalmában és típusaiban, mennyiben van lehetőség vitatásukra, mennyire nyitott információs környezetben történik az igénybejelentések elbírálása, stb.), egyfajta „szisztémás” nézőpontot ajánlva.

Érvelésének struktúrája sok tekintetben hasonlít a legitimitás williamsi leírására (2005: 1–17.), csak fókusza szűkebb: a kortárs demokratikus legitimitás. Hasonlóság egyrészt a kontextusfüggőség hangsúlyozása, illetve hogy az elméletalkotói fókusz az elismerés vagy elfogadás (episztemikus) körülményeinek vizsgálatában jelöli meg (utóbbi Williamsnél a „kritikai elmélet elve”). Másrészt, kritikusaival szembeni ellenérvei, amikor a képviseleti gyakorlatokon kívüli normatív pozíció felvételét kéri rajtuk számon az említett gyakorlatokon belülről induló normatív elméletalkotást szorgalmazva (2020: 113.), szintén jól illeszkednek a realista elméletalkotás korábban rekonstruált felfogásához, amely szerint az elméletalkotónak a gyakorlatokon „belülről kell dolgoznia”. Harmadrészt, a „klasszikus” normatív szempontokat (például: Milyen erények várhatóak el egy képviselőtől? Melyik képviselő szolgálja jobban a választói érdekeit?) számonkérő megközelítések elleni érve, amelyek szerint azok a sokszínű képviseleti gyakorlatok túl sok elemét számúzik vizsgálódásaikból (2020: 119.), a politikában szerepet játszó szempontokról alkotott „átfogóbb kép” williamsi igényét tükrözik (Williams, 2005: 12.). Negyedrészt, elmélete egyszerűen hangsúlyozza a hatalmi aszimmetriákat és saját politikai szituáltóságát ezek tárgyalásában. Némileg kisarkítva: pozitívan elfogult a hatalommal nem rendelkezők irányában, csakúgy, mint a „félelem liberalizmusa” (Williams, 2005: 52–61.), vagy a demokrácia „plebejus elmélete” (Green, 2016). Ennek megfelelően tematizálja a „megfelelő választóközönségen” belüli egyenlőtlen erőforrásokat egy-egy igénybejelentés megítélésében. Ez a hatalommal nem rendelkező, „néma” csoportok iránti kitüntetett figyelem alátámasztani látszik Disch olvasatát, amely szerint az állampolgári nézőpont több a sikeres

képviselési igénybejelentések legitimé nyilvánításán és nagyon is vannak normatív vonatkozásai: egy nézőpont „episztemológiai és politikai teljesítmény, amely nem spontán létezik,” hanem az elméletalkotó tevékenysége és politikai érzékenységei hozzák létre (Disch, 2015: 493.). Az a fajta normativitás, amelyet Disch szerint egy ilyen elmélet kizár, mindössze a képviselelméletek „hagyományos” normativitása (vö. Pitkin, 1967: 209–240.), amely a képviseltek feltételezett tényleges, objektív érdekeinek mércéje alapján akarja megítélni a képviselés minőségét. Utóbbi stratégia aligha tartható, ha a képviselésnek az itt rekonstruált értelemben vett esztétikai jelleget tulajdonítunk.

Ankersmit és Saward elképzeléseinek összehasonlítása jól mutatja, hogy a képviselés esztétikai jellegzetességeiből kiinduló elméletalkotás nem konvergál egységes normatív pozíciók felé: a különböző művészeti gyakorlatok a képviselés ontológiájával kapcsolatos metaforákként, analógiákként működnek, amelyek között az elméletalkotó saját politikaképe szerint szelektál. Esztétikai normativitás helyett ezek az elméletek többféle, realistának nevezhető elemet (*a modus vivendi* prudenciális normativitása; a legitimitás politikai értékére való utalások; a képviselési demokrácia konkrét politikai gyakorlatához köthető normatív megfontolások, mint a kontroll; az állampolgári ítéletalkotás egyenlőtlenségeit tudatosító episztemikus elemek) ötvöznek. A politikai normativitásra való filozófiai reflexió egyik haszna éppen az lehet ezen képviselelméleti irányzat számára, hogy ezt a heterogenitást és normatív megfontolásaik töredékességét tudatosítja és az erre való reflexió elmélyítésére ösztönöz.

A KÉPVISELET MINT ETIKAI PROBLÉMA

A Saward-féle megközelítés és az általa ajánlott képviselési normativitás meghatározottabb kritikája azon szerzők felől érkezett, akik munkásságuk explicit céljának egy képviselési etika kidolgozását, a „jó képviselő” (Dovi, 2007) eredmények meghatározását tartják. Ahogy Saward, úgy ez a csoport is arra a realistának nevezhető igényre hivatkozik, hogy a képviselés normatív vonatkozásainak minél tágabb körét kell vizsgálnia az elméletalkotóknak (Severs–Dovi, 2018: 310.). Azonban Sawardhoz hasonlóan ők is egyfajta kizorító hatást tulajdonítanak a rivális megközelítésnek: szerintük a képviselési igénybejelentések jóváhagyásának vagy elutasításának kontextusára irányuló „szisztémás” fókusz elvonja a figyelmet olyan, hagyományosabb kérdésekről, mint hogy milyen erények és vétkek alapján érdemes megítélni a képviselőket (Dovi–McCain, 2022: 91–94.). A kölcsönös vádak mellett az általam ismert irodalmakban nem történt érdemi kísérlet a különböző nézőpontok összeillesztésére, annak ellenére, hogy a politika tágabb perspektívában történő szemléletének igénye legalább impliciten mindkét oldalon jelen van és azt például Saward

sem tagadja, hogy egy kidolgozott demokráciaelmélet talajáról lehetséges a képviselet demokratikus legitimitásával kapcsolatos direkt normatív ítéleteket hozni (Saward, 2020: 109.). Részben az eltérő elméletalkotói habitusok (az egyik oldalon egy interpretatív szemléletű szerző, aki alapvetően kezdőpontokat jelöl ki a normatív vizsgálódásnak; a másikon részben kifejezetten normatív elméletalkotók) magyarázhatják a két tábor közötti szembenállást.

Az említett összeillesztésre én sem teszek kísérletet ehelyütt – ennek a problémának a rövid ismertetése sokkal inkább azért fontos számunkra, mert megmutatja a két képviseletelméleti megközelítés retorikája (képviselet mint a konstruktivista-performatív, avagy esztétikai; illetve mint etikai probléma) közötti feszültséget. Ahogy azonban a normativitás szempontjából az esztétikai ihletésű elméletek is komplexebbnek bizonyultak, mint a retorikai felszín alapján sejteni lehetett, úgy a „jó képviselő” diskurzusának esetében is érdemes megvizsgálni, pontosan milyen „képviseleti etikát” is körvonalaznak szerzői. Már csak azért is, mert az etika tág praktikus fogalmának a moralitás szűkebb fogalma ellen való kijátszása a realista alapító Williams egyik legismertebb fogalmi szembeállítására (Williams, 2006; Hall–Sleat, 2017), ennyiben a képviseleti etika említése önmagában aligha zárja ki a realizmust. A kérdés tehát: mennyire realista a „jó képviselő” általuk megkonstruált alakja?

Ennek a kérdésnek a megválaszolása leginkább Dovi későbbi irodalmak számára állandó hivatkozási alapként szolgáló monográfiája (2007) alapján lehetséges. A fentebb leírtaknak megfelelően az eltérő fókusz (a képviseleti igénybejelentések szisztémás nézőpontja és indirekt ítéletek a demokratikus legitimitásról *versus* direkt ítéletek arról, hogy bizonyos képviselői tulajdonságok szolgálják vagy aláássák a demokráciát), már a könyv elejétől nyilvánvaló, ahogy a szerző „állampolgári nézőponttal” kapcsolatos fenntartásai is: „a demokratikus képviselőknél mint olyanoknak van egy megfelelő funkciójuk, amely bizonyos mértékben független a demokratikus polgároknak erről a funkcióról alkotott elképzelésétől” (2007: 83.).

Dovi nem a konkrét politikai kontextustól független etikai szttenderdek kialakítására törekszik: kifejezetten a jó *demokratikus* képviselő tulajdonságait keresi, egyértelműen az amerikai környezetből kiindulva. Realista szellemben elismeri a demokratikus gyakorlatok értékteremtő voltának kontextushoz kötöttségét is: a békés és igazságos konfliktusrendezést, amelyeket a demokrácia fő értékeinek tart, a demokrácia nem minden kulturális kontextusban lenne képes garantálni (2007: 5.). Emellett nagyban merít az erényetikából, amely olyan, a realista önreflexió előtti munkáknak is jellemzője, mint Sabl (2002), Galston (2005) vagy Philp (2007) munkái. A jó demokratikus képviselő tulajdonságai tehát egy gyakorlatfüggő normativitás szempontjából kerülnek meghatározásra, a képviselők demokratikus rendszerben betöltött *funkciójának* a fényében (Dovi, 2007: 10–11., 52–57.). Igaz, Sabl-lal ellentétben Dovi célja nem

a különböző hivatalokból adódó funkciók különbségeinek megmutatása; azok a szttenderdek, pontosabban erények érdeklik, amelyekkel minden képviselőnek rendelkeznie kell a demokratikus intézményrendszer legitimitásának fenntartása és a demokratikus rend stabilitása érdekében (viii–ix.). A jó képviselő három erénye a tisztességesség (*fair-mindedness*), amely az állampolgári egyenlőség értékének megvalósításához; a kritikus bizalomépítés (*critical trust-building*), amely az állampolgárok önkormányzásához; végül, a jó kapuőrzés (*good gatekeeping*), amely az inkluzivitás értékéhez járul hozzá.

A fenti elemek közül többet nyugodt szívvel nevezhetünk realistának (a kontextuális fókusz, a funkcionalista megközelítés, a demokrácia mint a békés konfliktusrendezés eszköze, a demokratikus legitimitás középpontba állítása). Azonban a képviseleti etika Dovi-féle megközelítésének realizmusa – könyve alapján – legalábbis kérdésesnek tűnik. Itt a terjedelmi korlátokra való tekintettel két szemléletes példát hozok fel ennek az ítéletnek az alátámasztására.

Egyfelől, Dovi elméletalkotási logikája ellentétes a kortárs realista törekvésekkel. Ha gyakorlati tanulságot akarunk levonni a realizmus számára a műből, az így hangozhatna: önmagában a gyakorlatfüggő, sajátos, kontextuális politikai erényeket meghatározó elmélet még nem szükségképpen realista. Sok múlik ugyanis azon, hogy az elméletalkotó hogyan ragadja meg az említett gyakorlatot és ebből kiindulva kellően realiztikusan írja-e körül bizonyos szereplők funkcióit. Dovi könyve az ideális elmélet kidolgozása, majd annak a nem ideális körülmények mentén való (részleges) kiegészítése sémát követi, amely, ahogy korábban említettem, szemben áll a normativitás realista felfogásával (Sleat, 2014; Levy, 2016; Burelli–Destri, 2022). Az ideál, amely demokráciafelfogását meghatározza, a deliberatív-edukatív demokráciafelfogás (Dovi, 2007: 18–21.). Ehhez kapcsolódóan pedig a demokratikus képviselet által megteremtendő egyik legfontosabb értéknek, ahogy fentebb láthattuk, az állampolgárok önkormányzását látja. Egy realista elmélet kiinduló kérdése alighanem az lenne, vajon mit tudunk az említett gyakorlat működéséről; a demokratikus képviselet gyakorlatával működésével kapcsolatos mindennapi állampolgári tapasztalatok és empirikus tudományos eredmények fényében megfelelő normatív kritérium-e az önkormányzás (vö. Green 2010, 102–131.; 2016, 2. fejezet)? Ezzel szemben Dovi csak röviden említi ezeket az ellenvetéseket (2007: 141–144.), az empirikus irodalmakkal nem folytat elmélyült párbeszédet, és a lehetséges ellenvetésekre adott érdemi válasz helyett annyit mond a kapacitásaik hiánya miatt az önkormányzás ideáljára képtelenekekről, hogy „azok a polgárok nem állnak készen a jó demokratikus képviseletre” (2007: 144.). Igaz, az „önkormányzás” fogalmába megengedően beleérti a képviselők passzív monitorozását is; azonban az állampolgárokat „nevelő”, őket a közpolitikai folyamatba bevonó és ítélőképességüket javító képviselők képe visszatérően felveti azt a kérdést, vajon itt az adott gyakorlat realiztikus meg-

ragadásáról van-e szó, és Dovi könyve érzésem szerint nem tesz eleget azért, hogy az ilyen jellegű kételyeket eloszlassa.

Másfelől felvethető, hogy Dovi felfogása nem biztosít kellő autonómiát a politikai cselekvésnek, ahogy azt a realista felfogások javasolják; érveléséből sokhelyütt úgy tűnik, a normativitás azon moralista felfogását követi, amelyet Williams (2005: 1–2.) „strukturális modellnek” nevezett. Utóbbi előzetes határokat rögzít a politikai cselekvés számára, amelyeket az nem léphet át anélkül, hogy normatív szempontból elítélendővé ne válna. Ahogy Dovi fogalmaz: a könyvében megfogalmazott normatív elvárásokat szem előtt tartó képviselő időnként az „erény balekjává” válhat. Például, választási vereséggel fizeti meg annak az árát, hogy az inkluzivitás jegyében kapcsolatot keres az LMBTQ-közösséggel egy, a választók homofóbiáját kihasználó rivális jelölttel szemben; vagy abba bukik bele, hogy riválisával szemben nem hajlandó *push-pollok* alkalmazni (2007: 184.). Az általa leírtak alapján mindkét példa vesztes képviselőjelöltje helyesen cselekszik. A kérdés, amelyet ezen a ponton érzésem szerint egy realista feltenne, hogy vajon ezek tényleg bináris alternatívák által jellemezhető helyzetek-e? Nem lehetséges alternatíva-e például az LMBTQ-példában az inkluzivitásra való általános hivatkozás, az adott közösséggel való konkrét kapcsolatkeresés nélkül, amennyiben így akadályozható meg a homofób jelölt győzelme és garantálható az LMBTQ-közösség számára a későbbi inkluzív jogalkotás? Galston (2005) realista megközelítése, amely a közép arisztotelészi tana nyomán hármas cselekvési alternatívákban gondolkodik, realiztikusabban képes modellezni a hasonló döntési helyzeteket. „Felvonni az elvek lobogóját és elsüllyedni a hajóval, átkozva a következményeket” (Hollis, 1982: 91.) aligha tekinthető a politikai cselekvés realista modelljének – pedig Dovi idézett példákból levont következtetése, amely szerint az általa tárgyalt erények „korlátokként” funkcionálnak az adott esetekben, ebbe az irányba mutat. Érdekes adalék, hogy éppen az erényetikák, amelyekből merít, szokták ezzel a merevséggel vádolni a deontologikus etikákat. Sabl (2004) realista, erényetikára támaszkodó megközelítésében például „az elvek terén való rugalmasság” kívánatos és elvárható egy demokrácia bizonyos hivatalaiban, amennyiben ez teszi lehetővé a kollektív cselekvést a kompromisszumon keresztül.

Összességében úgy tűnik, hogy az etikus képviselő normáinak kidolgozását zászlójárta tűző „jó képviselő”-diskurzus az általa helyenként felmutatott realista jegyek ellenére mégsem tekinthető realistának. Ennek oka – legalábbis Dovi könyve alapján – részben a politikai cselekvés jellegének sajátos, realizmussal ellentétes felfogása (amely megítélésem szerint tekinthető a „politikai moralizmus” esetének); részben a normatív elméletalkotás „hagyományos” logikájának elfogadása, amely a demokrácia idealizált felfogását teszi a szerző kiindulási alapjává. Az első probléma talán értelmezhető a politikai cselekvés sajátos kívánalmainak figyelmen kívül hagyásaként, ennyiben tekinthető szfé-

rák közötti „határsértésnek”; azonban a második már aligha ragadható meg a szféra-logika alapján, inkább a demokrácia idealisztikus, a realista elméletalkotási logikát figyelmen kívül hagyó módja generálja.

A KÉPVISELET MINT POLITIKAI PROBLÉMA

A képviselet harmadik, itt elkülönített felfogása annak politikai jellegét hangsúlyozza. Ez a felfogás mindenekelőtt Lisa Disch munkáiban jelenik meg, aki, bár a közös konstruktivista alapállás összeköti Sawarddel és Ankersmittel, kisebb figyelmet fordít a választóközönség megkonstruálásának esztétikai dimenziójára, inkább politikai jellegüként ábrázolva a folyamatot, mindenekelőtt a Laclau–Mouffe-féle diskurzuselméletre, illetve bizonyos mértékig Claude Lefort munkásságára támaszkodva (Disch 2015; 2021).

Disch, képviseletfelfogását összegző monográfiájában, a „választóközönség megformálása”-ként meghatározott képviseletet expliciten is a politika autonómiájával kapcsolja össze, szembehelyezkedve a társadalmi identitás elméleteivel, és hangsúlyozva, hogy „a politikai konfliktus nem csupán a társadalomban meglévő megosztottságokat fejezi ki, hanem szerepe van azok kialakításában is” (2021: Bevezetés). A műben a szerző expliciten is realistiként hivatkozik magára, és a fenti megfogalmazásból már látható, hogy realizmusa radikálisabb például Ankersmiténél abban a tekintetben, hogy erőteljesebben tematizálja a képviselet konfliktusteremtő szerepét. Szintén realista jegye, hogy – szemben Dovival – rengeteg empirikus eredmény értelmezését építi be elméletébe, az elméletalkotást ezekkel párbeszédben végezve. Realizmusának sajátossága továbbá, hogy nem helyezhető el abban a vitában, amely a különböző demokráciafelfogásokat az állampolgári kompetenciák dimenziójában állítja szembe egymással és ahol Dovi optimista, „edukatív” felfogása áll szemben az olyan, pesszimistább megközelítésekkel, mint Achen és Bartels (2017), vagy Green (2010) realista demokráciafelfogása. Az állampolgári kompetenciákra fókuszáló felfogásokkal a „politika, nem pedagógia” (Disch, 2021: Bevezetés) szlogenjét szegezi szembe, amellet érvelve, hogy a képviselettel kapcsolatos vizsgálatoknak nem az egyének (választók, politikusok) kapacitásaira, hanem a képviselet „szisztémás” jellemzőire, például az információs környezetre (az mennyire segíti elő a különböző nézetek, képviseleti igénybejelentések versenyét) vagy a politikai intézményrendszer elfoglaltságaira (egyes csoportok kizárására) kellene fordítania a figyelmét (uo.: 3–5. fejezet). Disch antiesszencialista realizmusa tehát nem a politikát megelőző társadalmi, hanem a politikai elitiek által különféle intézményes kontextusok keretei között formált politikai identitásokban gondolkodik – az antiesszencializmus és a szisztémás nézőpont összekapcsolja Saward felfogásával, utóbbi pedig szembeállítja Dovi felfogásával.

Ez vezet Disch témánk szempontjából központi fogalmaihoz, a „meghatározatlanság”-hoz és a „pluralitás”-hoz. Előbbit Lefort-tól, utóbbit Laclau-tól és Mouffe-től kölcsönzi. A meghatározatlanság Lefort jól ismert elképzeléséhez kapcsolódik, mely szerint a francia forradalom által létrehozott demokratikus berendezkedés „üressé” tette a hatalom helyét (Lefort, 1988: 225.). Mindez, ahogy Disch realista módon felismeri, nem jelenti az uralom vagy az önkényes hatalomgyakorlás teljes hiányát, sokkal inkább a hatalomért és a legitimitás alapjainak meghatározásáért való versengés nyílt elfogadását (Disch, 6. fejezet), ahol minden autoritásigénynek alá kell vetnie magát a kérdésnek (Bilakovics, 2013: 137.). A meghatározatlanság Lefort-féle fogalmának jelentése közel áll a pluralitás Laclau–Mouffe-féle terminusához: utóbbi a társadalmi identitások rögzíthetlenségére utal, azaz arra, hogy azok politikai invenció és versengés eredményeként alakulnak ki. Ennyiben a pluralitás fogalma lényegesen különbözik a politikai pluralizmusétól: utóbbit már a hatalom hozza létre a társadalmi heterogenitásból. Ilyen módon például az érdekcsoportban gondolkozó pluralista elmélet elfedi ezt a hatalmi műveletet (Disch, 2021: 4. fejezet, Konklúzió). Bár Laclau és Mouffe, szemben Lefort-ral, elfogadhatónak tartja a hatalom üres helyének betöltését a hegemonia révén (7. fejezet), ez felfogásukban nem jelent visszatérést a premodern politikához, amennyiben látható marad a feszültség az artikulációt végző (a képviselő) partikularitása és univerzáliságígyénye (az egész közösség képviselőjére formált igény) között, illetve amennyiben a hegemonia visszafordítható marad (Laclau–Mouffe, 2001: xiii.). A csoportok artikulálása a társadalmi heterogenitásból és a hegemoniára törekvés Disch szerint a politikai képviselet kulcselemei.

Annyi talán a fentiekből is látható, hogy Disch munkájában a meghatározatlanság és a pluralitás williamsi értelemben vett „sűrű” (Williams, 2006: 129–131. és 140–145.) fogalmak, azaz a leíró mellett rendelkeznek normatív dimenzióval is. Kérdés, hogy miként kapcsolhatóak a normativitásról folyó realista diskurzushoz. Azt gondolom, legalább kétféle módon, bár ezek a normatív implikációk nagyrészt kidolgozatlanok maradnak Disch szövegében.

Mindenekelőtt, csakúgy, mint Saward esetében, a Lefort-tól kölcsönzött gondolatok rezonálnak a politikai szféra sajátos normatív kritériumaként elgondolt legitimitás williamsi gondolatával, pontosabban a modern demokratikus legitimitással. A meghatározatlanság fogalmának normatív implikációja, hogy „a demokratikus legitimitás magában foglalja a megkérdőjelezés és a vitatás folyamatát” (Cohen, 2013: 130.), sőt, Disch egyenesen azt írja, hogy a meghatározatlanság Lefort számára az „elsődleges demokratikus érték” (2021: 6. fejezet). Úgy tűnhet, a képviselet mint a választóközönségek versengő megformálása (Disch), csakúgy, mint a képviseleti igénybejelentések versenye (Saward), a liberális demokrácia modern kontextusára vonatkoznak, ennyiben specifikálva az alapvető legitimitációs igényt.

Ugyanakkor a fenti olvasat félreértené a meghatározatlanság tényleges tartalmát: utóbbi ugyanis nem pusztán a képviseleti igénybejelentések versenyéről szól Dischnél, sokkal inkább a legitimitás kritériumainak vitathatóságáról. Ez a pozíció radikálisabb, mint Williams jól ismert formulázása, amely szerint a legitimitás a modernitás keretei között a liberalizmussal egyenlő (2005: 9.). Utóbbinak a modern legitimitás vitathatósága a liberalizmuson *belüli*, annak formái közötti választást jelenti, azonban ezen formáknak Williams szerint mind meg kell felelniük például a jogállamiság (*Rechtstaat*) kritériumának. Ezzel szemben Disch expliciten is kijátssza a liberalizmus ellen Lefort extrapolitikai legitimitást kritizáló érvelését, amely szerint a „modern demokrácia [...] arra ösztönöz minket, hogy a törvények által irányított rezsim, a legitim hatalom fogalmát felváltjuk egy olyan rendszer fogalmával, amelynek alapja a legitimitásról és illegitimitásról szóló vita legitimitása” (Lefort-t idézi: Disch, 2021: 6. fejezet). Végső soron tehát a modern legitimitás különböző felfogásával van dolgunk. A realista táboron belüli, gyakran alkalmazott kategorizálással élve: egy liberális realista és egy radikális realista felfogással.

Hozzáteendő, hogy a politikai normativitás ebben a képviseletfelfogásban a demokrácia egy sajátos felfogása, a Laclau–Mouffe-féle radikális és plurális demokrácia felől konstruálódik. Disch eredeti hozzájárulása ehhez a kritikai perspektívához, hogy a képviseletet, mint a választóközönség megformálását, konstitutív elemként illeszti be a demokratikus legitimitás Lefort-féle felfogásába, illetve, hogy hozzákapcsolja a Laclau–Mouffe-féle artikuláció meglehetősen technikai fogalmát a képviselet elméleti szempontból sokkal gazdagabb problémaköréhez.

Még egyszer hangsúlyozandó azonban, hogy ez a normatív pozíció nem kerül részleteiben kidolgozásra, amelynek oka alighanem ismét az, hogy Disch inkább interpretatív, semmint kifejezetten normatív elméletalkotó. Így az elmélet implikációi sok esetben konkrét empirikus jelenségek mentén kerülnek kifejtésre. Például, a nem versengő információs környezetek által generált *sorting*, azaz egy egyén különböző identitásainak és ezáltal a politikai konfliktusvonalaknak az átfedése, egymásba csúszása, a választók politikai táborok közötti mozgásának ellehetetlenülése Disch érvelése alapján végső soron a demokratikus legitimitást kérdőjelezi meg, visszavezetve a jelenséggel sújtott politikai rezsimeket „egyfajta politikai középkorba” (2021: Bevezetés). Azaz – mondhatjuk – a legitimitás premodern formái közé.

De a demokratikus legitimitás fenti felfogása mellett a képviselet Disch-féle felfogásának van egy további normatív vonatkozása is. Ahogy a legitimitással kapcsolatban már Williams is felveti a kritikai pozíció szükségességét a „kritikai elmélet elvében”, úgy – aligha meglepő módon – a nála radikálisabb Dischnél is megjelenik ez a kritikai mozzanat. Mindenekelőtt a *sorting*ról, a társadalmi konfliktusok egymásra rétegződéséről adott leírásában. Utóbbi ná-

la nem előzetes társadalmi folyamatok lecsapódása, hanem elitvezérelt folyamat, amelynek során a politikailag egyre polarizáltabbá váló pártelitiek „húzzák” magukkal választóikat. Az elitek tettei mögött pedig nem nehéz stratégiai motivációt látni: az egymást átfedő, prepolitikai társadalmi identitásokra való politikusi hivatkozás megszünteti a választók „mozgathatóságát”, „lehorgonyozva” (Körösényi, 2025) őket egy-egy politikai táborban. Amennyiben elfogadjuk mindezt, úgy a *sorting* politikai és információs közegében létrejövő legitimitás nem csak amiatt problémás, mert nem vitatás során alakul ki (azaz nem felel meg a demokráciáról Disch által alkotott elképzelésnek), hanem azért is, mert az „önigazoló hatalom,” vagy ennek mintájára az „önkiválasztó képviselő” példája. Utóbbit Disch nyomán úgy határozhatjuk meg, hogy a képviselők identitáskonstrukciói, annak érdekében, hogy választóik lojalitását garantálják, egy, a képviselőt megelőző társadalmi valóságra hivatkoznak, „elrejtve” annak nyomait, hogy ez az állítólagos prepolitikai valóság az ő konstrukciójuk (Disch, 2021: 7. fejezet). Ily módon egy olyan jellegű genealógiai munka, amely feltárná az elitek motivációinak és stratégiáinak összefüggéseit a *sorting* vonatkozásában, megalapozhatna egy episztemikus normativitást, a kortárs ideológiakritikai realizmus (Prinz–Rossi, 2017; Aytac–Rossi, 2022) mintájára. Disch maga nem dolgoz ki ilyen jellegű normativitást, de elmélete számtalan építőkövet szolgáltat hozzá. Más kérdés persze, hogy amennyiben képviselőfelfogását egy ideológiakritikai elemmel akarnánk kiegészíteni, akkor határozott konstruktivizmusa fontos korlátokat szabna annak, milyen ideológia-felfogást fogadhatunk el. Az ideológiát az objektív érdekekkel „hamis tudatként” szembeállító esszencialista felfogások bizonyosan nem jöhetnek szóba. Ellenben a Laclau-féle felfogás igen. Utóbbi az ideológiát az antagonizmusallal állítja szembe: míg az antagonizmus egy korábban egyensúlyban lévő társadalmi viszonyban hoz létre ellenállást, azaz konfliktust, addig az ideológia „azokat a diszkurzív formákat” jelöli, „amelyek révén egy társadalom megpróbálja magát a zártság, a jelentés rögzítése, a különbségek végtelen játékának el nem ismerése alapján létrehozni” (Disch, 2021: 7. fejezet).

Összességében alighanem Disch képviselőfelfogásában jelennek meg legerőteljesebben a kortárs politikai realizmus jellemzői, és itt találjuk a legtöbb, sajátos politikai normativitásra vonatkozó utalást is – igaz ezek sokkal inkább egy interpretatív elmélet normatív implikációiként, semmint kidolgozottan vannak jelen. Disch, szemben a kortárs realista főárammal, nem a moralizáló határsértésektől félti a politika autonómiáját, sokkal inkább az általa nyitottként elképzelt politikai folyamatot megakasztó esszencialista pozícióktól, ami legtisztábban a *sorting* jelenségének kritikájában érhető tetten. Azonban a politika autonómiája kapcsán érdemes megjegyezni, hogy Disch fejtegetései nem elsősorban a politikai ontológia absztrakciós szintjén, sokkal inkább a modern demokrácia mibenléte körül forognak, utóbbit pedig a Lefort- és a Laclau-

Mouffe-féle radikális demokrácia mintájára képzelem el, ehhez kapcsolva képviseletfelfogását. Ennyiben a képviselettel kapcsolatos normatív elvárásokat nála is alapvetően határozza meg a demokráciáról kialakított képe.

KONKLÚZIÓ

A tanulmány arra vállalkozott, hogy a politikai normativitás realista problematikája felől tekintse át a politikai képviselet kortárs diskurzusát, olyan pontokat tárva fel, ahol a realista fogalmi arzenál segíthet azonosítani a képviselet normativitásával kapcsolatos álláspontokat, vagy akár továbbgondolási lehetőségeket felvetni. Bár ez az áttekintés nem tekinthető teljesnek, az általam alkalmazott, a realista problematika szempontjából releváns tagolás reményeim szerint legalábbis hozzájárult a különböző képviseletelméletek közötti új hasonlóságok és különbségek meglátásához (példának okáért, Ankersmit, Saward és Disch konstruktivista pozíciói közötti, eddig nem tárgyalt különbségek azonosításához).

A tanulmány egyik fő tanulsága, hogy az itt alkalmazott hármas, „szféra-alapú” tagolás, túl heurisztikus értékén, nem képes árnyaltan megragadni a normativitással kapcsolatos eltérő képviseletelméleti álláspontokat. Az esztétika területéről kölcsönzött ontológiai analógiák, ahogy láthattuk, nem járnak együtt az esztétikai szféra normativitásának átvételével, a konkrét szerzők egyedi demokráciafelfogásai nagyobb szerepet játszottak ilyen tekintetben. Abban, hogy a „jó képviselő” elméletét nem tekintettem realistának, a moralizáló határsértés csak az egyik érdemi mozzanat volt, a demokráciáról alkotott idealizált kép mellett. Végül, bár a képviselet harmadik itt tárgyalt felfogása expliciten is hivatkozott a politika autonómiájára, felfogásának tartalmi elemei jórészt szintén a demokrácia sajátos felfogásából származtak. Általánosságban azt mondhatjuk, hogy a képviselet esztétikai természetével, etikai kívánalmaival és politikai jellegével kapcsolatos retorika részben elfedi, hogy az alkalmazott normatív szttenderdek mindenekelőtt egy másik absztrakciós szintről, a demokráciaelmélet szintjéről, a demokrácia sajátos értelmezéseiből erednek, vagy legalábbis azok szűrőjén keresztül érvényesülnek.

Utóbbi észrevétel már a szöveg második tanulsága felé mutat. Bár a mintegy két évtizede tartó képviseletelméleti „reneszánsz” egyes művei (Brito Vieira–Runciman, 2008) egyenesen odáig mennek, hogy a demokrácia helyett a képviseletet tekintik a nyugati politikai modernitás legfontosabb kategóriájának, az ilyen jellegű ambíciókat némileg árnyalja, hogy a kortárs képviseletelméletek alapján úgy tűnik a képviseletnek nincsen sajátos, gyakorlatfüggő normativitása; a megítélésére használt szttenderdek a különböző demokráciafelfogásokból származnak. Ennyiben meggyőzőbb az az elméletalkotási

irány, amely a képviseletet a demokráciától eltérő történeti eredetű, de mégis annak bizonyos erőnyeit kiteljesítő gyakorlatnak fogja fel (Urbinati, 2006).

Végül, láthattuk, hogy a kortárs realista repertoár számtalan eleme megjelent a vizsgált képviseletelméletekben: a demokrácia kontinentális (mindekelőtt francia) fejlődési útjából kiinduló felfogás a kompromisszumot és a prudenciális normativitást tette magáévá (Ankersmit); de több helyütt megjelent a legitimitás mint sajátosan politikai norma demokratikus konkretizációja is, hol Williamséhez hasonló (Saward), hol az ő felfogásától eltérő tartalommal (Disch). Emellett egyes elméletekben (Saward, Disch) az episztemikus normativitás egyes elemei is felfedezhetőek voltak, még ha ilyen jellegű kidolgozott normatív koncepcióval nem is találkoztunk. Végül, ahogy az várható volt, a képviseletelméletek normatív koncepciói között is található olyat, amely, bár mutat realista jegyeket, alapvetően mégsem tekinthető a realista politikai normativitás példájának (Dovi). Utóbbi éppen a realista és nem realista jegyek sajátos vegyítése miatt lehet érdekes a kortárs realizmus számára, megmutatva, hogy a gyakorlatfüggő vagy funkcionális normativitás csak akkor tekinthető realistának, ha az elemzett gyakorlatokról adott leírása nem túlzottan idealizált.

Az egyes elméletek normatív elemeinek heterogenitása aláhúzza a tanulmányt tagoló, szféralapú normativitáskép korlátait, rámutatva az elméletalkotók széles mozgásterére azt illetően, hogyan kombinálják a különböző normatív megfontolásokat. Ezeknek a mintázatoknak az azonosítása tekinthető a fenti vizsgálódás hozadékának a képviseletelmélet számára, amely egyúttal a jövőbeli elméletalkotás lehetséges irányát is kijelöli: a politikai normativitással kapcsolatos realista diskurzussal való további párbeszéd segíthetne a képviseletelméletek számára itt azonosított normatív implikációik pontosabb kidolgozásában, a sokszor töredékes formában megjelenő normatív szempontok koherens elméletekké formálásában.

JEGYZETEK

- ¹ Fontos itt kiemelni, hogy a tanulmánynak nem célja átfogó áttekintést adni a képviseletelméletben megjelenő normativitás-felfogásokról, a tárgyalt szerzők alapvetően a képviselet konstruktivista felfogásához köthetők (akár proponensként, mint Ankersmit, Saward vagy Disch; akár a fordulat kritikusaként, mint Dovi), és még ebből a korpuszból sem törekedhettem teljes áttekintésre (Nadia Urbianti munkássága például csak marginálisan jelenik meg). A képviselet „klasszikus” irodalmaiban használt normatív kategóriák (például: felhatalmazás, elszámoltatás, rezponzivitás, erkölcsi kockázat, stb.) pedig külön tanulmányt érdemelnének. Utóbbi kategóriákhoz a magyar nyelvű irodalmakból lásd pl. Körösenyi, 2007; Sebők, 2015; Nagy, 2024.
- ² Politikaelmélet és politikai filozófia megkülönböztetéséhez magyarul vö. Körösenyi, 2019: 203–206.

- ³ Megjegyzendő: a konstruktivista szerzők között is vannak különbségek azt illetően, mennyire radikálisan fogalmazzák meg ezt a tézist (vö. Mulieri, 2019).
- ⁴ Bár Green szerint ez a modell csak a politikai képviselet paradigmáján kívül értelmezhető, ezen állítása vitatható, mivel a képviselet szűk, már-már karikatúrisztikus felfogását alkalmazza, szemben Sawarddel, Ankersmittel, vagy akár Pitkinnel (vö. Illés–Körösényi, 2024).

IRODALOM

- Achen, Christopher H.–Larry M. Bartels (2017): *Democracy for Realists. Why Elections Do Not Produce Responsive Government*. Princeton, Princeton University Press.
- Ankersmit, Frank R. (1996): *Aesthetic politics*. Stanford, Stanford University Press.
- Ankersmit, Frank R. (2002a): *Political Representation*. Stanford, Stanford University Press.
- Ankersmit, Frank R. (2002b): Representational Democracy: An Aesthetic Approach to Conflict and Compromise. *Common Knowledge*, 8(1): 24–46.
- Aytac, Ugur–Enzo Rossi (2022): Ideology Critique Without Morality: A Radical Realist Approach. *American Political Science Review*, 117 (4): 1215–1227. <https://doi.org/10.1017/S0003055422001216>
- Bilakovics, Steven (2013): Lefort and Tocqueville on the Possibility of Democratic Despotism. In: Claude Lefort: *Thinker of the Political*. Basingstoke, Palgrave Macmillan. 136–154.
- Brito Vieira, Mónica–David Runciman (2008): *Representation*. Cambridge, Polity Press.
- Burelli, Carlo–Chiara Destri (2022): The Sources of Political Normativity: The Case for Instrumental and Epistemic Normativity in Political Realism. *Ethical Theory and Moral Practice*, 25 (3): 397–413. <https://doi.org/10.1007/s10677-021-10243-y>
- Burelli, Carlo–Iliaria Cozzaglio–Chiara Destri–Greta Favara (2022): Editorial: Political Normativity. Critical Essays on the Autonomy of the Political. *Ethical Theory and Moral Practice*, 25: 393–396. <https://doi.org/10.1007/s10677-022-10315-7>
- Cohen, Jean L. (2013): Rethinking the Politics of Human Rights and Democracy with and beyond Lefort. In: Claude Lefort: *Thinker of the Political*. Ed.: Martín Plot. Basingstoke, Palgrave Macmillan. 124–135.
- Disch, Lisa (2015): The ‘Constructivist Turn’ in Democratic Representation: A Normative Dead-End? *Constellations*, 22(4): 487–99. <https://doi.org/10.1111/1467-8675.12201>
- Disch, Lisa (2021): *Making constituencies: Representation as mobilization in mass democracy*. Chicago–London, The University of Chicago Press.
- Dovi, Suzanne (2007): *The Good Representative*. Malden–Oxford, Blackwell Publishing.
- Dovi, Suzanne–Jesse McCain (2022): The Ethics of Representation. In: Edward Hall–Andrew Sabl (ed.): *Political Ethics: A Handbook*. Princeton–Oxford, Princeton University Press. 82–103. <https://doi.org/10.1515/9780691231310-006>
- Erman, Eva–Niklas Möller (2015): Political Legitimacy in the Real Normative World. *British Journal of Political Science*, 45(1): 215–33. <https://doi.org/10.1017/S0007123413000148>
- Galston, William A. (2005): Value Pluralism and Political Means: Toughness as a Political Virtue. In: Uő: *The Practice of Liberal Pluralism*. Cambridge University Press. 75–94.

- Geuss, Raymond (2005): Genealogy as Critique. In: Uó: *Outside Ethics*. Princeton–Oxford, Princeton University Press. 153–160.
- Geuss, Raymond (2008): *Philosophy and Real Politics*. Princeton–Oxford, Princeton University Press.
- Geuss, Raymond (2016): *Reality and Its Dreams*. Cambridge–London, Harvard University Press. <https://doi.org/10.4159/9780674968936>
- Green, Jeffrey Edward (2010): *The Eyes of the People: Democracy in an Age of Spectatorship*. Oxford, Oxford University Press.
- Green, Jeffrey Edward (2016): *The Shadow of Unfairness. A Plebeian Theory of Liberal Democracy*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780190215903.001.0001>
- Gyulai, Attila–Baranyai, Artúr (2024): Political thinking in action: realism as ideology in the discourses of Macron, Orbán, and Scholz about Ukraine. *Political Research Exchange*, 6(1): 2407398. <https://doi.org/10.1080/2474736X.2024.2407398>
- Hall, Edward (2016): Skepticism about unconstrained utopianism. *Social Philosophy and Policy*, 33(1–2): 76–95. <https://doi.org/10.1017/S0265052516000364>
- Hall, Edward–Matt Sleat (2017): Ethics, morality and the case for realist political theory. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 20(3): 278–295. <https://doi.org/10.1080/13698230.2017.1293343>
- Hollis, Martin (1982): Dirty Hands. *British Journal of Political Science*, 12(4): 385–398. <https://doi.org/10.1017/S0007123400003033>
- Horton, John–Manon Westphal–Ulrich Willems (Eds.) (2019): *The Political Theory of Modus Vivendi*. Cham, Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-79078-7>
- Illés Gábor (2021): *A realista politikus*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Illés Gábor–Körösényi András (2024): A színháztól a kocsiversenyig: Jeffrey Green plebiszciter demokrácia-elméletének kritikája és egy alternatíva. *Politikatudományi Szemle*, 33(2): 109–133. <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2024.2.109>
- Jubb, Robert–Enzo Rossi (2015): Political Norms and Moral Values. *Journal of Philosophical Research*, 40: 455–458. <https://doi.org/10.5840/jpr201511539>
- Körösényi András (2007): A demokratikus elitizmus konszenzusán túl. *Politikatudományi Szemle*, 16(4): 7–28.
- Körösényi András (2019): *Manipuláció és demokrácia. Politikaelméleti tanulmányok*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Körösényi András (2025): Identitáspolitiká: korlát vagy stratégiai eszköz? *Politikatudományi Szemle*, 34(2): 7–37. <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2025.2.7>
- Kubala, Robbie (2020): Aesthetic practices and normativity. *Philosophy and Phenomenological Research*, 103(2): 408–425. <https://doi.org/10.1111/phpr.12727>
- Laclau, Ernesto–Chantal Mouffe (2001): *Hegemony and Socialist Strategy*. London–New York, Verso.
- Leader Maynard, Jonathan–Alex Worsnip (2018): Is There a Distinctively Political Normativity? *Ethics*, 128(4): 756–87. <https://doi.org/10.1086/697449>
- Lefort, Claude (1988): *Democracy and Political Theory*. Transl.: David Macey. Cambridge, Polity Press.
- Levy, Jacob T. (2016): There is no such thing as ideal theory. *Social Philosophy and Policy*, 33(1–2): 312–333. <https://doi.org/10.1017/S026505251600025X>

- Mulieri, Alessandro (2019): Exploring the semantics of constructivist representation. In: *The Constructivist Turn in Political Representation*. Ed.: Lisa Disch, Mathijs van de Sande, Nadia Urbinati. Edinburgh, Edinburgh University Press. 205–223. <https://doi.org/10.1515/9781474442626-014>
- Nagy Levente (2024): Választás és képviselő. *Metszetek*, 13(3): 8–38. <https://doi.org/10.18392/metsz/2024/3/2>
- Philp, Mark (2007): *Political Conduct*. Cambridge–London, Harvard University Press.
- Philp, Mark (2012): Realism without Illusions. *Political Theory*, 40(5): 629–649. <https://doi.org/10.1177/0090591712451723>
- Pitkin, Hanna Fenichel (1967): *The Concept of Representation*. Berkeley, University of California Press.
- Prinz, Janosch (2015): Raymond Geuss' radicalization of realism in political theory. *Philosophy and Social Criticism*, 42(8): 777–796. <https://doi.org/10.1177/0191453715583711>
- Prinz, Janosch–Enzo Rossi (2017): Political realism as ideology critique. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 20(3): 348–365. <https://doi.org/10.1080/13698230.2017.1293908>
- Rossi, Enzo–Matt Sleat (2014): Realism in Normative Political Theory. *Philosophy Compass*, 9(10): 689–701. <https://doi.org/10.1111/phc3.12148>
- Sabl, Andrew (2002): *Ruling Passions: Political Offices and Democratic Ethics*. Princeton–Oxford, Princeton University Press.
- Sabl, Andrew (2004): Legislative Virtues and Democratic Relationships. *Public Integrity*, 6(3): 221–233. <https://doi.org/10.1080/10999922.2004.11051257>
- Saward, Michael (2010): *The Representative Claim*. Oxford, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199579389.001.0001>
- Saward, Michael (2020): *Making representations: claim, counterclaim and the politics of acting for others*. London, ECPR Press–Rowman and Littlefield International.
- Sebők Miklós (2015): A képviselői demokrácia megbízó-ügynök elméleti modellje. *Politikatudományi Szemle*, 24(2): 7–26.
- Severs, Eline (2012): Substantive representation through a claims-making lens: A strategy for the identification and analysis of substantive claims. *Representation*, 48(2): 169–181. <https://doi.org/10.1080/00344893.2012.683491>
- Severs, Eline–Suzanne Dovi (2018): Why We Need to Return to the Ethics of Political Representation. *PS: Political Science & Politics*, 51(2): 309–313. <https://doi.org/10.1017/S1049096517002414>
- Sleat, Matt (2013): *Liberal realism. A realist theory of liberal politics*. Manchester University Press.
- Sleat, Matt (2014): Realism, Liberalism and Non-ideal Theory Or, Are there Two Ways to do Realistic Political Theory? *Political Studies*, 64(1): 27–41. <https://doi.org/10.1111/1467-9248.12152>
- Szűcs Zoltán Gábor (2016): A standardok problémája a realista politikaelméletben. *Politikatudományi Szemle*, 25(4): 84–104.
- Szűcs Zoltán Gábor (2017): *A politika lelke. A politikai realizmus elméleti és esztörténeti nézőpontból*. Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont.
- Urbinati, Nadia (2006): *Representative Democracy: Principles and Genealogy*. Chicago–London, The University of Chicago Press.

- Urbinati, Nadia (2014): *Democracy disfigured: Opinion, truth and the people*. Cambridge, Harvard University Press.
- Westphal, Manon (2019): Institutions of Modus Vivendi Politics. In: John Horton–Manon Westphal–Ulrich Willems (ed.): *The Political Theory of Modus Vivendi*. 255–72. Cham, Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-79078-7_15
- Williams, Bernard (2005): In the Beginning was the Deed. Realism and Moralism in Political Argument. Princeton–Oxford, Princeton University Press.
- Williams, Bernard (2006): *Ethics and the Limits of Philosophy. With a commentary on the text by A. W. Moore*. London–New York, Routledge.

REALISTA LEGITIMITÁS*

Tóth Szilárd János

(ELTE Társadalomtudományi Kutatóközpont, Politikatudományi Kutatóintézet)

Projektek: FK-138367, PD-143603

*A tanulmány beérkezett: 2025. július 13., opponálás: 2025. július 31. – 2025. augusztus 23.,
véglegesítés: 2025. november 4.*

ÖSSZEFOGLALÓ

A realista módszerrel művelt politikaelméletnek két fő állítása van a legitimitásról. Az egyik állítás az, hogy a politika világa inherensen konfliktusos és roppant nehéz benne rendet tartani, épp ezért egy politikai rezsim legitimitásának legfőbb mércéje az, hogy a rendtartás funkcióját be tudja-e tölteni. A másik állítás kapcsolódik az elsőhöz: a rendtartás csakis akkor lehet sikeres, ha a politikai rezsim valamilyen módon rezponzív a népi attitűdökre és viselkedésre. Ebben a tanulmányban azt kutatom, hogy a realista módszer képes-e útmutatást nyújtani a legitimitás értelmezéséhez, és a belőle levezetett normatív következtetések – a rendtartás és az internális pozíció hangsúlyozása – megkülönböztethetők-e a valóságtól állítólag elrugaszkodott moralizálástól.

Kulcsszavak: realizmus ■ legitimitás ■ politikai normativitás ■ internalizmus, rend

A realisták szerint a mai politikafilozófiák nagy része valóságtól elrugaszkodott moralizálás. Márpedig az elméleti spekulációnak is megvan a határa: aki nem számol a politika világát jellemző sajátosságokkal, az megvalósíthatatlan és értelmetlen célokat fog kitűzni önmaga és a társadalom számára. A realisták épp ezért alternatív módszert javasolnak a politikaelmélet művelésére: szerintük a politikáról, a politika sajátosságairól rendelkezésre álló empirikus tudást valamiképpen bele kéne integrálni a normaképzésbe. Csakis így lehet elvben megvalósítható, ergo a politikacsinalás szempontjából is „releváns és értelmes” célokat kitűzni (Rossi–Sleat, 2014). Az ilyen célok összességét a realisták „politikai normativitásnak” nevezik.

A realista módszerrel művelt politikaelméletnek két fő állítása van a legitimitásról. Az egyik állítás az, hogy a politika világa inherensen konfliktusos, és roppant nehéz benne rendet tartani: épp ezért egy politikai rezsim legitimitásának legfőbb mércéje az, hogy a rendtartás funkcióját be tudja-e tölteni. A másik állítás kapcsolódik az elsőhöz: a rendtartás csakis akkor lehet sikeres,

* A tanulmány az NKFIH PD-143603 és FK-138367 projektek támogatásával valósult meg.

ha a politikai rezsim valamilyen módon rezponzív a népi attitűdökre és viselkedésre. A legitimitást tehát internalistán kell értelmezni, a mércéjét nem a politikai cselekvéshez képest externális morálból kell előkeríteni – azaz nem akadémiai könyvekből –, hanem a társadalmi mozgalmak érvkészletéből és a politikai aktorok viselkedésének vizsgálatából.

Ebben a tanulmányban azt kutatom, hogy a realista módszer képes-e útmutatást nyújtani a legitimitás értelmezéséhez és a belőle levezetett normatív következtetések – a rendtartás és az internális pozíció hangsúlyozása – megkülönböztethetők-e a valóságtól állítólag elrugaszkodott moralizálástól. Nem evidens, hogy a módszer arra lenne való, hogy megkülönböztethető konklúziót produkáljon: noha a realisták néhány évvel ezelőtt még azt állították, a módszerük alkalmas erre, az utóbbi időben sokuk arra jutott, a realizmus módszertani újítás, semmi több. Magyarul mondva, újabban az a nézet vált körükben népszerűvé, hogy a realista módszer nem sajátos tartalmi kontribúciót kínál, hanem csak jobb érveket ugyanazon konklúziók mellett, amelyekhez a „valóságtól elrugaszkodott moralizálással” is el lehet jutni.

Úgy vélem, a realisták szükségtelenül visszakoztak a korábbi álláspontjukból. Az elmúlt évek vitáiban a realizmust kritizálók túl magasra helyezték a tartalmi megkülönböztethetőség mércéjét: azt vizsgálták, hogy a realista módszer produkál-e teljesen újszerű, korábban (a „moralizálók” által) meg nem fogalmazott normatív konklúziót. Miután kiderült, hogy nem, és hogy a politikai normativitás lefordítható a morál nyelvére, a kritikusok arra jutottak, hogy a realizmus redundáns. Ám a konklúziókat illető tartalmi sajátosság mércéjét csakis akkor volna szükséges ilyen magasra helyezni, ha a cél a morál totális kisöprése lenne a politikaelméletből. Vannak radikálisok, akik megpróbálnak ezzel, de nem minden realista tartozik közéjük. A realizmus mérsékelt változata nem ilyen kizárólagos, így afelől nézve nyugodtan vizsgálható a morál és a politikai normativitás interakciója.

Alább a Morgenthau-féle „szűrős” módszert alkalmazom az interakció értelmezése során: nem azt kérdezem, hogy a politikai normativitás teljesen újszerű konklúziókat nyújt-e a legitimitásról szóló elmélet számára, hanem azt, hogy nyújt-e bármiféle útmutatást a rendelkezésre álló normatív konklúziók szortírozására. Magyarul mondva, a realista módszert „reality check”-nek tekintem, ami segíthet megérteni, a morális normák és célok közül melyik értelmes a politika világában, és melyik nem az. Az eredmény vegyes képet mutat: a konfliktusról és a rendről szóló, sokat emlegetett realista érvek nagyon kevés „moralistától” tudják csak megkülönböztetni a realistákat – a legtöbb „moralista” megfelel a reality check-nek. A legitimitás internalista megközelítésének következménye a relativizmus, ami már igenis sajátos álláspont. Végül, a radikálisok legitimitás-konceptiójáról azt állítom, amilyen radikális, olyan kevésbé realista.

FÜGGETLEN-E A POLITIKAI NORMATIVITÁS
A MORÁLTÓL?

A realisták „moralistának” bélyegzik a vitapartnereiket – a kifejezést csakis ők használják –, és azzal vádolják őket, hogy a politikáról túlságosan elvontan, a releváns tényeket az elméletalkotás rossz szintjén tekintetbe véve gondolkodnak. A „moralisták” – szól a kritika – előbb kitalálják, hogy mi a helyes, majd a tényeket csak akkor veszik tekintetbe, amikor arról gondolkoznak, hogy az eszményeik miként alkalmazhatók a politika világára. A realisták szerint ez helytelen: a politika realitásait az elméletalkotási folyamat legelején, a normaképzésbe kell beintegrálni, máskülönben előfordulhat, hogy a célok értelmetlenek lesznek, és elméleti esély sem lesz a megvalósításukra.

Nagyjából ilyen perspektívából tekintenek a realisták a legitimitásról szóló eddigi politikaelméleti vitákra is. Általánosságban véve a politikai legitimitás problémája arról szól, hogy mi teheti a politikai autoritást igazolttá és milyen erkölcsi mércéje adható meg a helyeselhető állami kényszernek. A realisták szerint a legitimitásról szóló „moralista” koncepciók túlon túl elvontak, ahistorikusak és *a priori*ak (Sleat, 2016; Hall, 2017). Mások már rámutattak, hogy a vád javarészt túlzó: a realisták által kritizált Rawls semmiképpen sem gondolta, hogy a legitimitásról szóló elmélete a világ minden létező társadalmára vonatkoztatható lenne, épp ellenkezőleg, szerinte az csakis a nyugati világban értelmes (lásd Cross 2022: 160.). Alább nem arról lesz szó, hogy a realisták találó vagy torz képet festenek a vitapartnereikről, hanem arról, hogy a legitimitásról szóló koncepcióik tartalmilag mennyire különböztethetők meg azoktól az álláspontoktól, amelyeket kritizálnak.

A realista megközelítés kiindulópontja mindenesetre az, hogy a legitimitásról (illetve általában a politikáról) nem „moralista” terminusokban kell beszélni, hanem a releváns tények normaképzésbe integrálásával, azaz a „politikai normativitás” talaján állva. A mozgalomnak természetesen sokféle iránya van (Jubb, 2019: 6.; Rossi, 2019: 639.; Sleat, 2021: 474.), ám az eltérő irányzatokat összeköti egy közös elköteleződés: az, hogy a „sajátosan politikai” gondolkodásnak nagyobb teret adjanak az elméletalkotásban (Williams 2005: 3.). Azt máris tisztázom, hogy alább eltérő realista elméleteket tárgyalok, és nem minden állításom vonatkoztatható az összesre. Minden esetben jelezni fogom, hogy egy-egy állítást a realista fősodorra vagy csak egy-két szerzőre értek-e.

A politikai normativitást eltérő módokon szokás értelmezni. A realistákra leginkább jellemző értelmezés szerint egy normát az tesz politikaivá, ha adekvát módon *alkalmazható* a politika szférájára. Ehhez első körben meg kell érteni – empirikus kutatások és leíró társadalomelmélet igénybevételével –, hogy melyek a politika szférájának sajátosságai (Burelli–Destri, 2021, Rossi–Sleat,

2014). Csakis akkor tudjuk megmondani, hogy milyen célokat van értelme kitűzni a politikacsínálásban, ha tudjuk, hogy melyek megvalósítására van legalább elméleti esély. A realisták szerint a politika sajátosan konfliktusos szférára, ezért a politikacsínálásban elsődrendűen fontos – az igazságosság keresését megelőző – szempont a konfliktus mederbe terelése, a rend és a biztonság megteremtése. Erről később még lesz szó.

A realista elmélet „keményvonalas” verziója szerint egy norma „politikai” jellege nem pusztán az alkalmazhatóság függvénye; az attól is függ, hogy a norma a politika szférájából *származik-e* (Jubb, 2019). Ezt a nézetet kevesen képviselik expliciten, ám van két új irányzat, egyik a kontextuális elemzés (Westphal, 2022), másik a normatív viselkedéskutatás (Floyd, 2020, 2023), amelyek a politika szférájából igyekeznek normákat levezetni. Mindkettőnek a korábban említett internalista legitimitás-koncepció megalkotása a célja: míg a normatív viselkedéskutatás az emberek gondolatai helyett a viselkedésüket vizsgálja, és az alapján próbál normákat konstruálni, addig a kontextuális elemzés a népi, mozgalmi követeléseket veszi alapul.

Ám a legtöbb mai realista a politika szféráját nem tekinti sajátos normák forrásának. Ez mindenképpen kihívást teremt nekik: ha a „politikai” normának nem a politika a forrása (Burelli–Destri, 2021: 399.), akkor meg kell mondani, hogy mi az alternatíva. Némely realista szerint a politikai normativitás a morál alesete, ezért értelmetlennek tartják a két kategória szembeállítását (Sleat, 2021: 466., 470–472.). Mások úgy próbálnak kitérni az imént említett definíciók kihívás elől, hogy a politikában releváns erkölcsi eszményeket – például a szabadságot és az egyenlőséget – egész egyszerűen kivonják a morál kategóriájából és áthelyezik a politikáéba (Rossi–Jubb, 2015, lásd még Williams, 2005).

Ezzel szemben a magukat radikálisnak tartó realisták azt az álláspontot képviselik, hogy a moralitást egy az egyben ki kell zárni a politikaelméletből; szerintük a mérsékelt, liberális realisták túlon túl megengedők a „moralizáló” kritikusokkal szemben (Kreutz–Rossi, 2022: 2–3.; Jubb–Rossi, 2015a). A radikálisok körében bevett nézet nagyjából úgy szól, hogy politikai norma az, ami alkalmazható a politika szférájára és a forrása nem a morál, hanem valami más – például egy episztemikus vagy esztétikai megfontolás, a prudencia, esetleg az instrumentális célracionalitás (Kreutz–Rossi, 2022: 2–3.). Eszerint tehát a „politikaiság” pusztán annyit jelent: nem moralitás. A definíció mindenképpen problematikus, tekintve, hogy nincs benne pozitív állítás – olyan ez, mint ha az újságot úgy definiálnánk, hogy papírból van, de nem könyv. Ennek ellenére a definíció egyre népszerűbb, és olyanok is alkalmazzák, akik nem tekintik magukat radikálisnak és a morális és politikai normák együttes alkalmazása mellett érvelnek (Burelli–Destri, 2021: 399. és 410.).

PRODUKÁL-E MEGKÜLÖNBÖZTETHETŐ KONKLÚZIÓT
A REALISTA MÓDSZER – ÉS KELL-E NEKI EGYÁLTALÁN?

A realista irányzatot az az igény hívta életre, hogy – amint Rossi és Sleat mondják – a politikacsinálás számára „relevánsabb”, illetve „kevésbé ideologikus” célokat jelöljenek ki (Rossi–Sleat, 2014: 689.). Ez volna az irányzat vélt előnye a valóságtól elrugaszkodott „moralizálással” szemben. Számos realista expliciten állítja – vagy állította néhány évvel ezelőtt –, hogy a módszere megkülönböztethető normatív konklúziókat produkál és hogy a politika szférájára sajátos normák, értékek, standardok vonatkoznak (Bellamy, 2010; Galston, 2010; Philp, 2010; Prinz–Rossi, 2017: 352.; Rossi, 2013: 559.; Sleat, 2010; Williams, 2005). Némelyek egyenesen azt állítják, a politikaelméletben nincs szükség a politikai gyakorlattól független, ahhoz képest „külső” normativitás alkalmazására (Jubb–Rossi, 2015a).

Az előző szakaszban említettem, hogy a realisták egyik fő célja adekvát leírást nyújtani a politika szférájáról – ezt természetesen az a feltételezésük magyarázza, miszerint az általuk kritizált „moralisták” nem értik a politikát (Rossi–Sleat, 2014: 689.). Ám a leírásnak van jelentősége normatív szempontból is: azért kell jól érteni, hogy hogyan működik a politika, mert így lehet rá nézve adekvát normákat konstruálni (Burelli–Destri, 2021; Hall, 2020: 2.). Ez nyilván azt jelenti, hogy bizonyos normatív konklúziók nem fognak megfelelni a „politikai” mércének, mások meg igen. Mondhatjuk tehát, hogy mindenféle realista politikai normativitás alapja egy episztemikus megfontolás. A politikának sajátos jellemzői vannak, és ezeket szem előtt kell tartani, amikor célokat jelölünk ki a politikai aktorok számára. Ennyiben minden realista egyetért; vita inkább arról van köztük, hogy pontosan melyek a politika sajátos jellemzői és hogy miféle episztemét kéne felhasználni a normaképzés során.

Ehhez képest újabban a radikálisok azt a nézetet képviselik, hogy a realista módszernek nem célja iránymutatást nyújtani a normatív konklúziók tekintetében. Magyarul mondva, a politikai normativitásnak nincs megkülönböztethető tartalma, és nem is kell hogy legyen neki (Kreutz–Rossi, 2022: 2–3.; lásd még Rossi, 2019: 640.). Ez az érvelés mindenképpen visszakozás ahhoz képest, amit a realisták – köztük a radikálisokkal –, néhány évvel ezelőtt állítottak. Feltételezem, hogy azért került rá sor, mert a „moralista” kritikusok rámutattak, hogy a realisták normatív következtetései könnyedén konvertálhatók morális terminusokra, méghozzá anélkül, hogy a tartalmukból bármi elveszne (Erman–Möller, 2022; Leader Maynard–Worsnip, 2018: 780.). Ilyen például a rendcsinálás „politikaiként” reklámozott követelménye, amely konzekvenciaalista és Kantiánus alapon egyaránt védhető – erről alább még lesz szó.

A radikálisok (újabbban képviselt nézete) szerint mindez nem számít: szerintük aki azt mondja, a realizmus azért redundáns, mert nem kínál újszerű konklúziót (Erman–Möller, 2022; Leader Maynard–Worsnip, 2018), az abból

indul ki, hogy a „moralista” nézőpont a standard, és hozzá képest kell megítélni minden más pozíciót. Kreutz és Rossi ezt a megközelítést tévesnek gondolják, mondván, hogy nem az az érdekes, hogy egy konklúzióhoz ki jutott előbb: elvégre a politikaelmélet nem gátfutás. Önmagában az sem érdekes, kinek micsoda a konklúziója, hanem csak az, hogy kinek vannak a legjobb érvei mellette (Kreutz–Rossi, 2022: 2–3.). Innen nézve az még nem teszi redundánssá a politikai normativitást, ha a realisták tartalmilag pontosan ugyanarra a következtetésre jutnak – például a legitimitás tekintetében –, mint a kritikájuk célkeresztjébe tett, a politikát állítólag nem értő „moralisták”.

Úgy vélem, a radikálisok kiöntötték a gyereket a fürdővízzel: attól, hogy a politikaelmélet nem gátfutás, még nem lett volna muszáj elengedni az elképzelést, amely szerint a realista módszer potenciálisan sajátos konklúziókat produkál. Eddig mind a radikálisok, mind a kritikusaik lehetetlenül magas mércét szabtak a konklúziók tartalmi sajátosságának. Szerintük a mérce az, hogy az elmélet alkalmas-e olyan normatív konklúzió előállítására, ami teljesen újszerű és nem konvertálható morális terminusokra (Cozzaglio–Greene, 2017; Erman és Möller, 2022; Leader Maynard–Worsnip, 2018). A kritikusok azért bélyegezték redundánssá a politikai normativitást, mert ezt a lehetetlenül magas és egyébként is indokolatlan mércét nem ütötte meg. A mércét azért mondom magasnak, mert a háromezer éves nyugati politikai gondolkodáshoz nem olyan könnyű újszerű normatív konklúziót hozzátenni – a legtöbb mai irányzat képviselőjének ilyesmi nem sikerül és nem is törekszik rá. Másfelől azt is állítom, hogy csakis akkor lenne indokolt ilyen magasra tenni a léceket, ha a morált egy az egyben ki akarnánk zárni a politikafilozófiából. Egyébiránt maradna tér a morális és nem morális megfontolások interakcióinak vizsgálatára. Alább erre teszek kísérletet, Hans Morgenthau „szűrős” módszerének igénybevételével.

Morgenthau írja, hogy a morális és politikai normákat nem kell szigorúan elvალasztani egymástól, ám ez nem jelenti, hogy a morál a maga elvontságában alkalmazható lenne a politikára. Szerinte aki politikáról gondolkodik, annak a morális elveit mindig rá kell engednie a politika „szűrőjére”, hogy a politika, az idő és a tér konkrét körülményei között értelmes célként legyenek megfogalmazhatóak (Morgenthau, 1948: 12.). Ez azt jelenti, hogy az elvont eszményeket, mint amilyen a szabadság és az egyenlőség, úgy kell konkretizálni, hogy a reális politikában legalább elméleti esély legyen a megvalósításukra. Jelen tanulmány szempontjából a tanulság az, hogy a realista módszertől nem muszáj elvárni, hogy teljesen új normatív konklúziókat kínáljon: az inkább arra való, hogy politikai minőségellenőre – afféle „reality check”-je – legyen a morális normáknak, céloknak. Ha az így használt „szűrő” alkalmasnak bizonyul rá, hogy iránymutatást nyújtson a normatív konklúziók tekintetében, akkor kijelenthető lesz, hogy van tartalmi kontribúciója. Magyarul mondván, a realista módszer „szűrős” típusának értelmét abban látom, hogy

segíthet megérteni, a korábban mások – „moralisták” – által megfogalmazott legitimitással kapcsolatos normatív konklúziók közül melyiket kéne előnyben részesíteni; melyik reális és melyik nem az.

A „szűrős” módszert a mai realisták közül eddig egyedül Matt Sleat alkalmazta néhány tanulmányában (2016a, 2021). Akár Morgenthau, ő is elveti a morális és politikai normák éles szembeállítását; a politikai normativitást nem tekinti tehát függetlennek a moráltól (Sleat, 2021: 466. és 470–472.). Szerinte az az érdekes kérdés, hogy a morális előírásokat miként kéne a reális politika „szűrőjén” átengedni (Sleat, 2021: 474.). A politika jellegzetes vonásainak a kiríthatatlan konfliktusokat tekinti, a rend törekenységét és azt, hogy az utópiákat lehetetlenség megvalósítani. A valóságtól el nem rugaszkodott politikaelmélet arról ismerszik meg, hogy mindezt tekintetbe veszi. Sleat konkretizálja állítását: felsorol néhány elméletet az igazságosságról, a szabadságról, a demokráciáról és az egyenlőségről, és az alapján szortírozva őket, hogy megütik-e a realizmus kritériumát vagy sem (Sleat, 2016a: 262.).

Abban egyetértek Sleattal, hogy a „szűrős” módszer a legígéretesebb a realizmus potenciális tartalmi kontribúciójának értelmezéséhez; ugyanakkor azt is gondolom, hogy Sleat következtetései szinte egytől egyig tévesek – alább részletesen érvelek az állításom mellett. Emellett kiterjesztem a vizsgálódás spektrumát: míg Sleat csupán néhány korai realista elmélet értelmezésére alkalmazhatta a „szűrős” módszert, addig nekem lehetőségem van az újabb realista elméletek sokaságát vizsgálni.

A „REALITY CHECK” ÉRTELME A LEGITIMITÁS ELMÉLETÉBEN

Bemutatok egy analógiát, hogy érthetőbb legyen az alábbi érvelés jelentősége. Ma már nagyjából konszenzus van arról a történészek körében, hogy a liberalizmus és a republikanizmus különálló eszmetörténeti hagyományok. Vita inkább arról van, hogy a mai politikafilozófiai változataik is ugyanígy elkülöníthetők-e egymástól. Például erős érvek szólnak amellett, hogy a republikánusok szabadságeszménye lényegében ugyanaz a dolog, mint amit sok liberális viszonyegyenlőségnek nevez (Garrau–Laborde, 2014). Az is valószínű, hogy a Philip Pettitet és Quentin Skinnert követő „méréselt” republikánusok demokráciaelmélete megfeleltethető a John Rawls-féle politikai liberalizmusnak (Moen, 2024). Ám ez mégsem jelenti, hogy a mai republikánusoknak ne lenne érdemi és megkülönböztethető mondanivalójuk arról, hogy „mi a teendő”, hogyan kéne jobbá tenni a társadalmat. Elvégre a liberalizmusnak nem minden fajtája egyeztethető össze a republikanizmussal; így a republikánus érvek például használhatók arra, hogy a segítségükkel a különféle liberalizmusokat szortírozzuk és kiválasszuk közülük a legjobbat.

Hasonló szempontból vizsgálom a realista legitimitás-elméleteket. A realista módszerrel produkált „politikai normativitás”, benne a politikai legitimitás-elmélet a hívei szerint sajátos kritériumot lenne hivatott szabni a megvalósíthatóságnak: ez lenne a „politikai értelmesség” kritériuma (Rossi–Sleat, 2014). A kritérium (megint csak: hívei szerint) két szempontból sajátos: először azért, mert mint említettem, a realisták az elméletalkotási folyamat legelején, a normaképzésbe integrálják bele, és nem a végén, mint a „moralisták”, akik azt kérdezik, a tényekből elvonatkoztatva konstruált normáik miként alkalmazhatók a politikában (Cozzaglio–Favara 2022). Akkor lehet mondani, hogy egy norma, illetve egy legitimitás-konceptió politikailag értelmes, ha össze lehet egyeztetni a politikai szféra normális működéséről alkotott leíró képünkkel és ha potenciálisan elfogadható azok az emberek számára, akik a politikai autoritásnak alávetettek (Cozzaglio–Favara 2022: 427.).

Másodszor: a realisták a politika „természetével”, avagy normális működésével kapcsolatos tudást igyekeznek a normaképzés (egyebek mellett a legitimitás meghatározása) során használni, és azt kérdezik, hogy milyen célokat lehet potenciálisan megvalósítani a politika szférájában. A „reality check” konkretizálásához elvben sokféle tudás felhasználható, habár kétféle forrás tűnik különösképpen hasznosíthatónak (a mai realisták is ezekre látszanak hagyatkozni): ilyen az empirikus szociológia és politikatudomány, illetve ilyen a politika- és társadalomelmélet. A két forrás szerencsés esetben összekapcsolódik: a leíró politika- és társadalomelmélet szerepe egyebek mellett az lehet, hogy az empirikus kutatásokat értelmezze, és azokból levezessen általános „törvényszerűségeket” a politika „természetével”, normális működésével kapcsolatosan.

Nem mondom, hogy a módszerről szóló vita ne lenne érdekes intellektuálisan; azt mondom, hogy a realisták módszertani újítását kissé öncélúvá minősítené, ha kiderülne róla, hogy semmilyen megkülönböztethető normatív állítás nem vezethető le belőle. Az végül is azt jelentené, hogy a realisták totális kudarcot vallottak abban a törekvésükben, hogy a politikacsinálás számára, mint Rossi és Sleat mondják, „relevánsabb”, „értelmesebb”, tehát „kevésbé ideologikus” célokat jelöljenek ki. Ebben az esetben az egész realista mozgalom értelme annyi lenne, hogy új érveket kínáljon ugyanazok a legitimitással kapcsolatos konklúziók mellett, amelyekhez a valóságtól (állítólag) elrugaszkodott „moralizálással” is el lehet jutni. Ez pedig máris zárójelbe tenné a realisták vádját: ugyan mennyire lehet a valóságtól elrugaszkodott az a moralizálás, ami végül pontosan ugyanazt a normát produkálja, ami a politikát állítólag jól értő realisták megközelítése?

Alább sorban megvizsgálom a mai realisták által javasolt „politikai” normákat, amelyekkel a legitimitás földtől el nem rugaszkodott modelljét igyekeznek megalkotni. Ezeket a normákat elsődlegesen abból a képzetből vezetik

le, hogy a politikából nem lehet kiirtani a konfliktust. A fő állításaikat a bevezetőben említettem: és pedig, hogy a rendteremtésnek prioritása van az igazságossággal szemben és hogy a legitimitást (legalább részint) internalistán kell értelmezni. Azt kérdezem, a realista legitimitás-konceptióknak van-e tartalmi sajátossága. Két lépcsőben válaszolok a kérdésre: először magasra teszem a lécet – oda, ahová a néhány évvel ezelőtti vitákban volt szokás –, és azt kérdezem, a „politikai” legitimitás-konceptió lefordítható-e a morál terminusaira; másodsor alacsonyabbra teszem a lécet, és a „szűrős” módszer igénybevételel azt kérdezem, nyújt-e bármiféle normatív útmutatást a legitimitással kapcsolatosan a realista megközelítés. Az eredmény vegyes képet mutat: a konfliktusról és a rendről szóló, sokat emlegetett realista érvek nagyon kevés „moralistától” tudják csak megkülönböztetni a realistákat. A legitimitás „internalista” megközelítésének implikációja egyfajta relativizmus (ami már sajátos álláspont). Végül, a radikálisok legitimitás-konceptiójáról azt állítom, amilyen radikális, olyan kevésbé realista.

VALÓJÁBAN HOGYAN MŰKÖDIK A POLITIKA?

A politika legtöbbet emlegetett realitása az, hogy kiirthatatlan belőle a konfliktus (Galston, 2010; Philp, 2010; Rossi–Sleat, 2014; Sleat, 2016a: 259.). A „moralisták” ezt állítólag nem értik, és a konfliktusokat megszüntetni akarják, nem pedig menedzselni (Hall, 2020: 112.). A céljukkal nem az a baj, hogy morálisan helytelen, hanem hogy értelmetlen, megvalósíthatatlan. Ennek számos oka lehet: az embereknek eltérő, sőt néha szögesen ellentétes erkölcsi nézeteik vannak; ráadásul nem mindenki gondolja halálosan komolyan a morális és politikai álláspontját, sokan cinikusak, mint például az újraválasztásért küzdő politikusok (Horton, 2010). Egyéb magyarázó ok lehet az emberi természet és a racionalitás korlátozottsága, a szembenálló érdekek és identitások (McQueen, 2018: 10–11.).

Ahhoz képest, hogy a realisták milyen gyakran ismételtetik, hogy a „moralista” ellenfelek nem veszik tekintetbe a politikai konfliktusok jelentőségét, többnyire nem világos, hogy pontosan kinek szánják a kritikát. Ebben a tekintetben a kevés konkrét vádjuk egyike az, hogy némely „moralista” azt képzeleli, csakis az az állam legitim, amelynek autoritásába minden polgára beleegyezik. Tekintetbe véve, hogy az emberek nem szoktak egyetérteni politikai kérdésekkel kapcsolatosan, bizonyára irreális elvárni, hogy mind beleegyezzenek az összes kormányzati intézkedésbe (Cozzaglio–Favara, 2021; Sleat, 2016a: 262.; Sleat, 2016b: 38.).

A realista állításnak ez az első változata nem állja meg a helyét. Először is, nem minden „moralista” gondolja, hogy attól lesz az állam legitim, ha minden

polgára beleegyeznek a kormányzati döntésekbe. A beleegyezés mellett egy sor másik mércéje lehet a legitimitásnak – van elmélet, ami a természetes kötelezettségre alapoz, más az észszerűsége és így tovább. De még a beleegyezésre alapozó „moralisták” sem okvetlen gondolják, hogy minden állampolgárnak az összes létező kormányzati döntésre rá kellene bólintania. Nem mondom, hogy nem létezik ez a szélsőségesen anarchista álláspont (lásd Wolff, 1970), de valójában igen ritka. A beleegyezésre alapozó legitimitás-elmélet bevett változata szerint bőven elegendő, ha a polgárok az állam autoritásába egyeznek bele. Ez nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a társadalom széles rétegei ellenezzenek egyes kormányzati döntéseket.

Csakhogy nem mindegy, hogy a polgárok milyen alapon kritizálnak kormányzati döntéseket. A realista elképzelés második változata úgy szól, hogy sok „moralista” fel szeretné számolni – de legalábbis korlátozná – az értékpluralizmust, és olyan világot vízionál, amiben mindenki egyetért azzal kapcsolatban, hogy mi az igazságos (Hall, 2020: 61.; Sleat, 2016b: 258.). Nyilván ez sem szüntetné meg a politikai konfliktusokat, csak szűk mederbe terelné őket: lekerülne a politikai napirendről minden olyan kritikája a fennálló rezsimnek, amely nem egyeztethető össze a rezsim alkotmányának „szellemiségével”. Például egy demokráciában nem lenne megengedett megkérdőjelezni minden ember morális egyenlőségét, sem amellett érvelni, hogy bizonyos állampolgárokat előjogok illetnek meg.

Számos „moralista” csakugyan nem csinál titkot belőle, hogy az állami intézményeket fel szeretné használni a népi attitűdök formálására: közéjük tartoznak például a perfekcionista liberálisok, a kommunitáriusok és a republikánusok. Ám a népi attitűdöket formáló közpolitikának sok formája van és nem mindre nézve érvényes a realista kritika: a politikai liberalizmussal szemben például nem az. A perfekcionista és a politikai álláspont közti különbség abban rejlik, hogy milyen mértékig helyeselhető a népi attitűdök formálása, és például dolga-e az államnak, hogy egy jó életről alkotott koncepciót preferáljon mások kárára (Nussbaum, 2011). A politikai liberálisok (és republikánusok), szemben a perfekcionistaakkal, az állam semlegességét pártolják és elvetik az imént említett elfogult közpolitikát. Ők abban bíznak, hogy az általuk javasolt politikai rezsim spontánul fogja kitermelni a maga populáris bázisát és nem is lesz szükség az elfogult közpolitikára.

Mondhatjuk tehát, hogy a realista megközelítés a politikaiság mellett és a perfekcionizmus ellen szolgáltat érveket. Ám az állítást még ebben a verzióban sem szabad általánosítani: a perfekcionizmusnak nem minden változata összeegyeztethető a népi attitűdöket erőteljesen formáló állami beavatkozással. Például a liberális változat rendkívüli mértékig korlátozza a legitim módon bevethető eszközöket a politikai konfliktusok meghaladása érdekében. Eszerint csakis olyan közpolitika helyeselhető, ami nem sérti a személyes autonó-

miát és a negatív szabadságot. A „moralizmus” más irányzatai, például a republikanizmus és a kommunitarizmus esetében ilyen szigorú korlátozás nincs, ergo a realista kritikának is sokkal inkább van éle – ezek az elméletek a liberálshoz képest viszonylag „irreálisnak” tekinthetők.

Az a kérdés, hogy a konfliktus jelentőségét hangsúlyozó realista érvelés megalapoz-e egy tartalmilag megkülönböztethető legitimitás-konceptciónak. Ha olyan magasra tesszük a mércét, mint a korábbi vitákban volt szokás, akkor a válasz az lesz, hogy nem: a realista megközelítés a politikaiságot pártolja a perfekcionizmussal szemben, ám a politikaiságot nem a realisták találták ki, így ebben az értelemben nem is újszerű. Ellenben, ha úgy tesszük fel a kérdést, hogy nyújt-e normatív útmutatást a „szűrős” megközelítés, akkor a válasz már az, hogy igen: a realizmus értelme így az lesz, hogy sajátos érveket kínál egy partikuláris „moralista” konklúzió mellett. Az érv lényege az a feltételezés, hogy a perfekcionista túlzottan optimisták – azaz „irreálisan” gondolkodnak – az általuk preferált igazságosság-konceptció elterjesztésének perspektíváját illetően.

Végül, a konfliktusra vonatkozó realista állítás harmadik változata úgy szól, hogy még a politikai liberálisok is irreálisan gondolkoznak, tekintve, hogy némely alapjog és szabadság tartalmát és prioritását „egyszer és mindenkorra” fixálni szeretnék (Sleat, 2016b: 34.; lásd Hall 2020: 96.). Röviden: az alkotmányos konszenzusra törekvés is irreális cél. Ez volna a realizmus agonista oldala, és úgy vélem, ez a legjobb változata, illetve efelől tudják a legsikeresebben kritizálni a „moralista” ellenfeleiket. Ugyanis ténykérdés, hogy minden valamire való liberális „moralista” azt pártolja, hogy az alapjogok ne képezzék politikai vita tárgyát: azokat a polgárok attól függetlenül élvezhessék, hogy mások ezt jóváhagyják-e, sőt adott esetben attól függetlenül is, hogy mi a többségi vélekedés (így például az élethez való jog felül kell, hogy írja a halálbüntetést támogató többség preferenciáit).

A realista állításnak ez a változata világosan megkülönböztethető – a „moralisták” többségétől elkülöníti őket –, ám megvan az a szépséghibája, hogy önellentmondásos. Kétséges, hogy lehet-e politizálni – akár realistán, akár máshogy – anélkül, hogy a társadalmi konszenzusnak valamiféle alapvető szintje – olyasmi, amiről a politikai liberálisok beszélnek – létre ne jöjjön. Az embereknek muszáj lesz *valamiben* egyetérteniük, máskülönben lehetetlen lesz a hosszú távú együttműködés és kohézió biztosítása. Nem kell, hogy az a valami Rawls két elve legyen; de ha nincs egyetértés, még hallgatólagosan sem arról, hogy melyek a közös cselekvés alapvető játékszabályai, akkor a békés együttműködésnek, egyben a politikai életnek nincs perspektívája. Nem kell „egyszer és mindenkorra” megegyezni a játékszabályokról, de a stabilitáshoz az kell, hogy a konszenzus kellően széleskörű és hosszú távon fenntartható legyen.

ELŐBB LEGYEN REND, MAJD AZTÁN
TESZÜNK IGAZSÁGOT!

A realisták szerint egy politikai rezsím legitimitása elsősorban attól függ, képes-e a politikai kooperáció feltételeit biztosítani. Hiba készpénznek venni azt, hogy a mai nyugati társadalmak többé-kevésbé békések: a belpolitikai konfliktusok eldurvulása és erőszakossá válása mindig benne van a pakliban, és talán a polgárháború kirobbanása is. A rendteremtés egyáltalán nem könnyű feladat, épp ezért a nyugati békére, mint korszakos történelmi vívmányra érdemes tekinteni. A realisták többsége úgy véli, rendet csakis az állam teremthet (Galston, 2010: 408.; Jubb, 2015a: 921.; 2016: 97.; Sleat, 2016a: 255.). Az állam által gyakorolt legitim kényszerítés mederbe tereli a belpolitikai konfliktusokat, megakadályozva azok eldurvulását és felszámolva az úgynevezett hobbesi félelmet. Láttuk az előző szakaszban, hogy ez a politikai kooperáció előfeltétele: amíg az emberek vitatkozás helyett erőszakoskodnak egymással, addig nem lehet formális politikáról beszélni. És amíg nincs formális politika, addig lehetetlenség igazságot tenni: a „moralizáló” politikaelméletek igazságosság-konceptiói alapján kitalált törvényhozást és közpolitikát csakis formális intézmények keretei közt lehet megvalósítani. Ezért mondják a realisták, hogy a rendteremtés logikusan megelőzi az igazságosságot (Hall, 2020: 10.).

Burelli egy nemrég megjelent írásában amellett érvel, hogy a rend elsődlegességének hangsúlyozása partikuláris realista álláspont, ami nem redukálható a „moralizálásra” (2022). Szerinte a politizálás *funkciója* az, hogy az egymással vitatkozó, illetve egymással konfliktusban álló emberek mindenki számára kötelező érvényű döntéseket tudjanak hozni, ezáltal biztosítva a közösségük túlélését, reprodukcióját. Burelli azért a funkció fogalmat használja, mert abból indul ki, hogy a rendteremtés minden létező társadalom és politikai rezsím célja; a rend pártolása nem determinálja az ember igazságosságról, morálról vallott nézetét. Ebből Burelli arra következtet, hogy ha a politikai intézményeket az alapján tesszük mérlegre, hogy a rendteremtés alapvető funkcióját mennyire sikeresen tudják betölteni, akkor az intézmények „jóságának” mércéje nem egy morális doktrína lesz, hanem a politikai szféra „első” normája (Burelli, 2022: 629.).

Csakhogy abból, hogy a rend pártolása egyik igazságosság-elmülethez sem kötődik jobban, mint a másikhöz, még nem következik, hogy ne lehetne lefordítani a morál nyelvére, akár anélkül is, hogy a norma tartalmából bármi releváns elveszne. Leader Maynard és Worsnip rámutatnak, hogy a rendetlen társadalomban az emberek nap, mint nap megszegik a legfontosabb deontikus szabályokat – például a gyilkosság és a lopás tilalmát –, ergo nyilvánvaló, hogy az ilyen társadalom „rosszasága” a valóságtól állítólag elrugaszkodott (Kantianus) moralizálással is megragadható, nem kell hozzá semmiféle „politikai”

norma (Leader Maynard–Worsnip, 2018). Ugyanez elmondható a konzekvenzialista morál védelmében is: a rendetlenségnek rossz következményei vannak – szegénység, szenvedés és halál –, ennyiben ellentétben van a haszonelvel. Leader Maynard és Worsnip mindebből azt a következtetést vonják le, hogy a rendtartás mint politikai norma, redundáns.

Említettem korábban, hogy a redundanciának ezt a típusát nem tekintem problémának; én azt kérdezem, hogy a realista perspektíva ad-e iránymutatást a létező legitimitás-elméletek szortírozásához. Úgy vélem, a válasz az, hogy kevésbé: ha közelebből ránézünk a „moralista” elméletekre, azt fogjuk látni, valójában a legtöbb megfelel a realisták kritériumainak. Mindössze két irányzat van, ami kivételt képez, és egyértelműen szembeállítható a realista nézőponttal: ezek az anarchisták és a radikálisan piacpárti libertáriusok, akik kétkednek az állami rendtartás morális igazolásának lehetőségében. A „moralisták” egyébiránt nem utasítják vissza az állami rendtartást: csupán azt állítják, azt erkölcsileg igazolni kell, hogy legitimé minősüljön.

Ami pedig a rend logikus elsőbbségének elvét illeti, kétséges, hogy létezik-e bármilyen formája a „moralista” elméletnek, amelynek az elv a korrekcióját nyújthatná. Vonatkozik ez az imént említett anarchistákra és libertáriusokra is: ők sem kétkednek benne, hogy az igazságos társadalomban előbb rendnek kell lennie; pusztán arról van szó, hogy bíznak az állami kényszertől független, „spontán rend” kialakulásának a perspektívájában. Egy békétlen társadalomban nyilván nem lehet politizálni – sem realistán, sem „moralistán” – egy adott igazságosság-konceptió mentén. Feltételezem, hogy a legtöbb „moralista” ezt elfogadja (ha másként nem, impliciten). Vita inkább arról van, hogy a békét milyen eszközökkel kellene megteremteni.

INTERNALISTA LEGITIMITÁS

A realisták szerint nem a „moralista” filozófusok előjoga megmondani, hogy melyik politikai rezsim számít legitimnek, és melyik nem – az valójában minden egyes állampolgárnak a dolga. A legitimitás mércéje ugyanis nem lehet olyan (morális) eszmény, amely externális a politikai cselekvéshez képest; a mérce internális kell hogy legyen, tehát valamilyen értelemben magából a politikai szférából kell származnia. Egyszerűen mondva: a realisták célja az, hogy a politikai rezsimnek legitimítését összekössék a népi attitűdökkel és viselkedéssel, és kizárják azt az abszurd lehetőséget, hogy egy politikai rezsimet csak azért legitimnek kelljen minősíteni, mert megfelel bizonyos alkotmányos liberális elveknek, hiába utasítja el (vagy akár gyűlöli) a neki alávetett lakosság.

Az elképzelés leghíresebb kifejtője Bernard Williams, aki szerint a politikai autoritás akkor legitim, ha az azt igazoló legitimitációs történet „értelmes” az állam kényszerítő erejének alávetett polgárok számára. A legitimitációs történetet a többségnek el kell hinnie – ha talán nem is mindenkinek –, más különben a politikai rezsím stabilitását nehéz lesz biztosítani (Hall, 2020: 145.; Williams, 2005: 136.). Manapság több realista ebből kiindulva olyan legitimitáskoncepciót igyekszik kidolgozni, amelynek forrása nem a morál, hanem a politika szférája, illetve azon belül a népi attitűdök és viselkedési formák (Hall, 2020: 141.; Philp, 2010: 468.). Egyes realisták ezt a lehető legkonkrétabban értik, amellett érvelve, hogy egy rezsím attól lesz legitim, ha a neki alávetettek ténylegesen elfogadják (Cross, 2023); más realisták szerint elég, ha a legitimitás alátámasztható olyan indokokkal, amelyek az alávetettek számára potenciálisan elfogadhatók (Cozzaglio, 2020: 2.; Horton 2010, 2012). Röviden: egyesek szerint a legitimitáshoz elfogadás kell, mások szerint elfogadhatóság.

Az internalista megközelítés eltérő módokon függhet össze a rendtartás parancsával. Cross például azt írja, a rendtartás követelménye az első, ergo az korlátozza az internalista megközelítésből következő cselekvési indokot. Szerinte ez azt jelenti, hogy egy politikai rezsím pusztán attól nem lesz legitim, hogy a neki alávetettek (többsége) elfogadják; ahhoz rendet is kell tartania (2023). Egy másik értelmezése az összefüggésnek az, hogy a két megfontolás nem korlátozza, hanem éppenséggel erősíti egymást: minél szélesebb az a rétege a társadalomnak, amely elfogadja a politikai rezsímet legitimként, annál valószínűbb, hogy sikeres lesz a rendtartás, elvégre az emberek szívesebben engedelmeskednek olyan hatalomnak, amellyel valamilyen értelemben azonosulni tudnak.

Némely realisták az internalista legitimitás elméletét igyekeznek operacionalizálni és az empirikus és történeti kutatásokkal összekötni. Az egyik ilyen kísérlet a Jonathan Floyd által kidolgozott normatív viselkedéskutatás, amely szerint nem az számít elsődlegesen, hogy az állampolgárok mit tartanak legitimnek és mit gondolnak a politikáról, hanem az, hogy a viselkedésük mit árul el az adott esetben implicit nézeteikről (Floyd, 2020). Floyd szerint a legitimitás legjobb indikátora az, ha az országban alacsony a bűnözés és nincs politikai erőszak (illetve erőszakos lázadás a kormányzat ellen). Az internalista legitimitás-elmélet másik, innovatívnak tetsző verziója a Mannon Westphal által kidolgozott kontextuális elemzés, amely az adott korszak népi, mozgalmi követeléseire – tehát a politikai diskurzusra – koncentrál és az alapján állít mércét egy politikai rezsím legitimitásának megítélésére (Westphal, 2022).

Ha magasra tesszük a tartalmi megkülönböztethetőség mércéjét, és azt kérdezzük, amit a korábbi vitákban volt szokás, és pedíg hogy a realista módszer produkál-e újszerű, a morál nyelvére le nem fordítható normatív konklú-

ziót, akkor a válasz ismét az lesz, hogy nem. A Floyd-féle normatív viselkedéskutatás szerint a legitimitás mércéje a közrend színvonala, és erről az előző szakaszban már láthattuk, hogy könnyedén értelmezhető „moralista” eszköztárral. Ami pedig a Westphal-féle kontextuális elemzés tárgyát, a népi attitűdöket és követeléseket illeti, ezek legalább ilyen könnyen lefordíthatók morális terminusokra (lásd Cozzaglio, 2020: 5.). Vegyük Westphal fő példáját, a „demokratikus elvet” (2022)! Westphal kiindulópontja Laclau és Mouffe elemzése a 20-ik századi politikatörténetről, amely szerint az általános választójog és a jóléti állam bevezetése a megelőző évtizedek demokratizálást követelő népi mozgalmainak volt az eredménye. Az intézményi átmenet társadalmi normát csinált a „demokratikus elvből”, és azóta is formálja a kormányzattal szemben támasztott népi elvárásokat – Westphal ezt tekinti a nyugati kontextusnak.

Westphal, mint említettem, a népi követelések, érvek és ami ugyanilyen fontos: a mögöttük álló elvek alapján definiálja a korszak politikai kontextusát. Az a kérdés, hogy az emberek milyen közpolitikát támogatnak és milyen ellenznek, hogy milyen elvek alapozzák meg a véleményeket, és hogy a status quo milyen megváltoztatására érkeznek népi javaslatok. A „mögöttes elvek” vizsgálata árulkodó: Westphal óhatatlanul absztrahál és értelmez a népi követelések elemzése során, és a „demokratikus elv”, amit belelát a huszadik századi mozgalmak működésébe, lényegében ugyanaz a dolog, mint amit a „moralista” filozófusok egalitarizmusnak neveznek. Pusztán a perspektíva más: a kontextuális elemzés azt mutatja meg, hogy mi történik, amikor egy erkölcsi norma társadalmi normává válik és beépül a politikusokkal szembeni népi elvárásokba.

Most tegyük a mércét alacsonyabbra és kérdezzük azt, hogy az internalista megközelítés nyújt-e iránymutatást az ismert normatív konklúziók szortírozásához. Azt állítom, hogy igen: az internalista legitimáció-elmélet valamiféle relativizmust pártol (lásd Erman–Möller, 2018). A népi attitűdök társadalmanként eltérőek, ergo nincs legitimációs történet, amit potenciálisan mindenütt elfogadnának. Az, hogy hol milyen típusú „történet” elfogadott, teljes mértékig az adott történeti, szociológiai és kulturális kontextus függvénye (Cozzaglio, 2020; Hall, 2020: 156.; Williams, 2005). Williams írja, hogy a liberális rezsím nem azért legitim nyugaton, mert potenciálisan bárki számára méltányolható erkölcsi alapokon nyugszik, hanem azért, mert a helyi népszerűség (történetileg esetleges módon) ezt fogadja el.

Elvileg bármilyen rezsím lehet legitim, ha a legitimációs története értelmes a neki alávetett embereknek. Nyugaton történetesen a liberális „történet” elfogadott, ergo itt a liberális rezsím a legitim. Más társadalmak számára a realisták internalista megközelítése eltérő politikai rezsímet látszik előírni: ahol a népi attitűdök az autokráciát pártolják, ott van egy *pro tanto* indokunk az au-

tokratikus rezsimet támogatni (különösen, ha az rendet is tart). Ez nyilván azt jelenti, hogy a realizmus csakis a már eleve progresszív társadalmak kontextusában lehet a progresszív politika eszköze – ez a belátás mindenképpen hiányzik a magukat baloldali radikálisnak tekintő realisták gondolkodásából, róluk a következő szakaszban még lesz szó.

Mindenesetre világos, hogy a realisták internalista legitimitáció-elmélete megalapoz egyfajta szkepszist a nyugati, liberális intézmények „harmadik világba” irányuló exportjával kapcsolatosan. Ez talán nem meglepetés, elvégre a nemzetközi tanulmányok realistái évtizedek óta tiltakoznak az „amerikai értékek” terjesztése ellen, vitába szállva az „idealista” ellenfeleikkel. A relativizmusnak ez a formája tehát olyasmi, aminek értékében a két realista diskurzus – a nemzetközi tanulmányoké és a normatív politikaelméleté – konvergálni látszik. Persze tegyük hozzá, hogy a kultúra változik – adott esetben modernizálódhat –, úgyhogy az internalista legitimitás-koncepcióból nem következik, hogy ahol manapság az autokráciát pártolja a többség, ott mindörökké autokráciának kell lennie. A realista állítás ennél visszafogottabb: az csupán annyit, hogy liberális (vagy bármilyen más) intézményt csakis akkor helyes építeni, ha már megvan mellette a társadalmi támogatás.

Érdekes kérdés, hogy az internalista legitimitás-koncepció milyen típusú relativizmussal függ össze. Williams úgy véli, a társadalmak közti releváns különbség a modernizáció szintjében rejlik. Nyugaton azért a liberális rend a legitim, mert ezek modern társadalmak, amelyek lakói individualistábbak, mint bárki más, és hozzászótkak a plurális és egalitárius viszonyokhoz (Williams, 2005: 9–10.). A népi attitűdök változását legelsősorban az általános választójog és a jóléti állam néhány évtizeddel ezelőtti bevezetése okozta – mint említettem, ezek azóta mélységesen meghatározzák a kormányzattal szembeni elvárásokat (Hall, 2020: 141. és 156.). Jubb másként látja: szerinte a modernítésre alapozó érvelés ma már tarthatatlan, tekintve, hogy számos modern társadalom létezik, amelyben nincs alkotmányos liberális rezsim, sem arra vonatkozó tömeges népi igény (Jubb, 2017: 120.; lásd még Jubb, 2015: 679.). Mindenesetre a kép komplex: a kormányzattal szembeni népi attitűdöket megannyi tényező befolyásolja a modernizáció mellett, ilyen például a gazdasági berendezkedés, az osztálystruktúra, a kultúra és így tovább.

Nem állítom, hogy a realistáknak muszáj lenne relativistának lenni; pusztán azt állítom, hogy az internalista legitimitás-koncepció *pro tanto* indokot szolgáltat a relativizmus mellett. Az indok nem feltétlenül perdöntő, ráadásul az internalista koncepció kombinálható morális megfontolásokkal, amelyek tompítják a relativista hatást (habár az ilyen kombinálás a realizmus nem minden fajtájába fér bele, a radikálisba például semmiképpen sem). Teljesen észszerű álláspont lenne például, ha egy realista azt mondaná, az internalista legitimitás relativista parancsát felülírja a szabadság és az egyenlőség melletti elköte-

leződés: ám azt állítom, ez az álláspont kevésbé lenne realista, és közelebb kerülne a sokat kritizált „moralizáláshoz”.

RADIKÁLIS „REALIZMUS”

A magukat radikálisnak nevező realisták a marxista ihletésű ideológiakritika egy változatát művelik, pontosabban azt *szándékoznak* művelni. A marxista ihletésű ideológiakritika roppantul szerteágazó hagyomány, aminél fogva kevés általánosítható kijelentést lehet róla tenni azon túl, hogy célja a „hamis tudat” leleplezése, illetve annak megértése, hogy az emberek miért nem hívei nagyobb számban a kommunista forradalomnak, illetve miért nem hívei azok a társadalmi osztályok – a munkások és a parasztok –, amelyeknek emancipációt ígér (néhány alpműért lásd Žižek 1994-es kötetét). A kapitalizmusban egy komplex, társadalmi folyamat eredményeként – része ennek a munka elidegenedése, a kultúra, a közoktatási curriculum, az egyház és az állami propaganda – a legtöbb ember engedelmessé válik, a kapitalizmust természetes (értsd: nem történeti) jelenségnek tekinti, annak meghaladását kevésbé hiszi el lehetőségként, mint a világvégét. Ugyanakkor a marxisták nézete szerint az ideológia reprodukálása nem egyoldalúan, felülről lefelé irányuló folyamat, és nem okvetlen szándékolt: azt együtt csináljuk, társadalomként, jellemzően nem szándékosan (értsd: a probléma strukturális).

Azt állítom, a realista radikálisok valójában nem igazán hű követői az ideológiakritika marxista hagyományának, amennyiben az ideológia reprodukálását kissé redukcionista módon kizárólag az állami propagandát tekintetbe véve magyarázzák, a folyamat komplex, társadalmi jellegével nem foglalkoznak. A radikális realistákat a politikai szféra működése érdekli: az ideológiának a személyközi relációját vizsgálják – ti. azt, ahogy a politikusok „hülyítik” a népet –, a strukturális problémát viszont nem. Nem állítom, hogy ne lennének tisztában a strukturális problémával; azt állítom, hogy érdemben nem foglalkoznak vele. Vagyis meglehet, hogy nagyon is jól értik az ideológia reprodukálásának komplex, társadalmi folyamatát, csak éppen nem erről, hanem kimondottan a politikai elit viselkedéséről szeretnének valamit megmutatni.

Érdemes egyből leszögezni: a radikálisok újabban azt állítják, az egész realista projekt a módszerről szól, és nem érdemes azt várni tőle, hogy megkülönböztethető normatív konklúziót produkáljon a legitimitásról (Kreutz–Rossi, 2022). Ennek ellenére úgy látom, a radikálisok megközelítése az alacsonyabb lécet igenis megüti, vagyis képes iránymutatást adni a meglévő legitimitás-elméletek és a normatív konklúziók szortírozására. Eleve van némi ellentmondás a radikálisok két elköteleződése között: egyfelől azt állítják, a realizmus

pusztán a módszerről szól, másfelől viszont arra törekszenek, hogy (a morálra hivatkozás nélkül) azonosítsák a társadalmi berendezkedések esetleges „rosszaságát”, és a realizmust a baloldali politika szolgálatába állítsák.

A „moralista” gondolkodás szerint egy társadalmi berendezkedés akkor rossz, ha nem felel meg bizonyos morális eszményeknek – a szabadságnak, az egyenlőségnek vagy valami másnak. A radikális realisták ezzel szemben úgy vélik, a „moralizálás” megbízhatatlan, mivel az eszmények értelmezésének folyamata nem elég nyitott. A radikális realisták azt szeretik hangsúlyozni, hogy a politikusok hazudnak az érdekeik védelme érdekében. Ezért az elterjedt, „józan paraszti ésszel” felfogott erkölcsi „igazságok” mind-mind rejtett hatalmi viszonyok leképeződései és korábbi hatalmi harcok eredményei. A „győztesek” nemcsak a történetírást dominálják: ők szabják meg azt is, hogy mit gondoljunk igazságosnak, és mit ne – vélik a radikálisok.

A társadalom domináns csoportjának, vélik a radikálisok, érdekében áll olyan nézeteket terjeszteni, amelyek legitimálják a neki kedvező hatalmi struktúra fennmaradását. Épp ezért kétellyel kell tekinteni az elterjedt, általában evidensként kezelt morális értékekre. A radikálisok úgy vélik, aki jobbá akarja tenni a társadalmat, annak az ilyen nézeteket kell dekonstruálnia. A javaslatuk az, hogy a társadalmi berendezkedést és annak leigitmitás-történetét ne morális, hanem episztémikus szempontból vizsgáljuk, majd az alapján ítéljük jónak vagy rossznak. A radikálisok azt állítják: attól minősül egy legitimitás-történet „rossznak”, ha nem igaz; attól minősül egy rezsím rossznak, ha nem az, aminek hívei és különösképpen a haszonélvezői beállítják (Aytac–Rossi, 2022; Prinz–Rossi, 2017: 355.).

A mögöttes norma pedig nyilván lefordítható morális terminusokra: az az igazmondás értékességét látszik kimondani. Ilyen értelemben tehát a radikálisok próbálkozása, hogy a moráltól teljesen függetlenítsék az intézmények és legitimitás-narratívák rosszaságának mércéjét, végső soron kudarcos. Hangsúlyozom, hogy ez a politikai elitre való fókuszálásból következik: valójában a mögöttes norma csakis azért fordítható le így, mert a radikálisok a személyközi (értsd: kormányzat és állampolgár közötti) relációval foglalkoznak. Ilyenformán ugyanis a radikálisok a hatalmi elit („uralkodó osztály”) szándékos torzításait feltételezik, és az elit tagjait ezekért a torzításokért hibáztatják, kérik számon. Ellenben, ha a radikális realisták az ideológiakritika marxista hagyományát követnék, és az ideológia strukturális reprodukálását hangsúlyoznák – azt mármint, hogy az ideológia reprodukálást az egyének, beleértve a politikusok jellemzően nem szándékosan csinálják –, akkor az egyéni felelősség (így az igazmondás szabályának) kérdése fel sem merülne. Aki nem szándékosan járul hozzá az ideológia reprodukálásához, esetleg nem is tud róla, hogy ezt teszi, azt nem lehet hazudozással vádolni (vagy csak nagyon korlátozottan).

Valójában persze az episztemikus normativitást nemcsak a radikálisok, hanem az összes realista alkalmazza valamilyen formában: minden „politikai” normativitás alapja episztemikus (ti. a politika reális megértése, megismerése). Ami elválaszthatja a realistákat, az az, hogy milyen episztémét – milyen, a politika realitásával kapcsolatos tudást – igyekeznek beépíteni a normaképzésbe. Láthattuk, hogy a legtöbbet használt episztémé az a belátás, hogy a politikából kiirthatatlan a konfliktus; a második az a feltételezés, hogy a rendcsináláshoz állam kell; a harmadik propozíció az, hogy társadalmanként eltérő, hogy az emberek milyen legitimációs történetet gondolnak értelmesnek. A radikálisok azt a belátást hangsúlyozzák, hogy a politikusok hazudnak, hogy az érdekeiket védjék.

A radikálisnak nevezett megközelítés meglepő irányba orientálja a legitimitás elméletét: a radikálisokat nem különbözteti meg a „moralista” fősodortól, ellenben szembeállítja őket a többi realistával. Nehéz lenne olyan „moralista” elméletet azonosítani, amiben az igazmondásnak nincs normatív relevanciája – így a „reality check”-nek szinte mind megfelel. Ehhez képest a radikális realisták sokat feladnak a realizmusukból a radikalizmus kedvéért. Egyetértek Sleattal, aki szerint furcsa, ha egy realistának becézett elmélet a hatalmat mint tényezőt ki akarja zárni a politikai életből (Sleat, 2024). Elvégre a standard realista politikakép szerint a hatalmi szempont éppenséggel előbbre való kellene, hogy legyen az episztemikusnál (legalábbis abban az értelemben, ahogy a radikálisok használják ezt a kifejezést).

Például a rendtartás célja egyértelműen arra ösztönzi a politikusokat, hogy ne mindig mondjanak igazat és ne teremtsenek totális átláthatóságot. Ellenkezőleg: nekik azt kell elérni, hogy a polgárok alávéssék magukat az autoritás-igénynek, ergo abban érdekeltek, hogy olyan nézeteket és hiteket terjeszsenek a politikáról, amelyek legitimálják a hatalmukat, ahelyett, hogy aláásnák. A politikusok végső soron abban érdekeltek, hogy a „saját ügyük bírái” legyenek – márpedig a radikálisok ezt szeretnék elvenni tőlük (Aytac–Rossi, 2022: 1.; Prinz–Rossi, 2017: 356.). Cross írja, hogy a realista legitimitás értelmezhető úgy, hogy az nemcsak az autoritásnak alávetettek igényeit veszi tekintetbe, hanem az uralkodó rétegét is (Cross, 2022).

Ráadásul a radikálisok a társadalomtudományos objektivitásra és semlegességre hagyatkoznak, nagyjából azt állítva, hogy a radikális filozófus dolga igazságot tenni a legitimációs történetek dolgában. Pedig a tendenciózus érvelés – a tudatos ferdítés – nemcsak a „domináns” csoport szokása, hanem mindenkié, aki politizál, és választást akar nyerni. Egy valamire való realistának a legitimációs történetek lebontása helyett talán inkább arra kellene megtanítani az általa mobilizálni és a radikális baloldali aktivizmus mellé állítani kívánt polgárokat, hogy a politizáláshoz szükséges eszközöket használni tudják és sikeresek legyenek a politikai szférában.

BEFEJEZÉS

Az egész realista projektet az az igény hívta életre, hogy amint Rossi és Sleat mondják, a politikacsinalás számára „relevánsabbá” tegyék a politikaelméletet – és benne a legitimitásról szóló elméletet. Ennek fényében semmiképpen sem tekintem problémamentesnek azt, hogy a realista módszer a legitimitással kapcsolatosan kevéssé produkál megkülönböztethető konklúziót. Mindössze két kivételt találtam: az egyik az, hogy az internalista megközelítés valamiféle relativizmust pártol, a másik pedig az, hogy a konfliktusok kiirthatatlanságának téziséből a politikaiság preferálása következik a perfekcionizmussal szemben. Ellenben a rend logikus elsőbbségéről szóló, rengeteget hivatkozott realista téziszről úgy találtam, semmiféle megkülönböztethető realista álláspontot nem alapol meg.

IRODALOM

- Aytac, U.–Rossi, E. (2022): Ideology Critique without Morality: A Radical Realist Approach. *American Political Science Review*, 1–13. <https://doi.org/10.1017/S0003055422001216>
- Burelli, C (2022): Political normativity and the functional autonomy of politics. *European Journal of Political Theory*, 21(4): 627–649. <https://doi.org/10.1177/1474885120918500>
- Burelli, C.–Destri, C. (2022): The Sources of Political Normativity: the Case for Instrumental and Epistemic Normativity in Political Realism. *Ethical Theory and Moral Practice*, 25(3): 397–413. <https://doi.org/10.1007/s10677-021-10257-6>
- Cozzaglio, I.–Greene, A. (2017): Can Power Be Self-Legitimizing? Political realism in Hobbes, Weber, and Williams. *European Journal of Philosophy*, 27 (4): 1016–1036. <https://doi.org/10.1111/ejop.12476>
- Cozzaglio, I.–Favara, G. (2022): Feasibility beyond Non-ideal Theory: a Realist Proposal. *Ethical Theory and Moral Practice*, 25(3): 417–432. <https://doi.org/10.1007/s10677-021-10206-3>
- Cross, B. (2023): Realist legitimacy: what kind of internalism? *Philosophy & Social Criticism*. <https://doi.org/10.1177/01914537231211030>
- Erman, E.–Möller, N. (2018): Political legitimacy for our world. Where is realism going? *The Journal of Politics*, 80(2): 525–38. <https://doi.org/10.1086/694548>
- Erman, E.–Möller, N. (2022): Distinctively Political Normativity in Political Realism: Unattractive or Redundant. *Ethical Theory and Moral Practice*, 25(3): 433–447. <https://doi.org/10.1007/s10677-021-10182-8>
- Floyd, J. (2023): Can real actions justify realist principles? Normative behaviourism as a member of the realist family. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 26(3): 356–375. <https://doi.org/10.1080/13698230.2022.2120656>
- Freeden, M. (2012): Interpretative realism and prescriptive realism. *Journal of Political Ideologies*, 17(1): 1–11. <https://doi.org/10.1080/13569317.2012.651883>
- Galston, WA. (2010): Realism in political theory. *European Journal of Political Theory*, 9(4): 385–411. <https://doi.org/10.1177/1474885110374001>

- Garrau, M.–Laborde, C (2014): Relational equality, non-domination, and vulnerability. In: Carina Fourie (ed.): *Social Equality: On what it means to be equals*. Oxford, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199331109.003.0003>
- Hall, E. (2020): *Value, Conflict, and Order*. Chicago, University of Chicago Press.
- Horton, J. (2010): Realism, liberal moralism and a political theory of modus vivendi. *European Journal of Political Theory*, 9(4): 431–448. <https://doi.org/10.1177/1474885110374004>
- Horton, J. (2017): What Might it Mean for Political Theory to Be More ‘Realistic’? *Philosophia*, 45(2): 487–501. <https://doi.org/10.1007/s11406-016-9799-3>
- Jubb, R. (2017): Realism in Analytical Political Theory. In: Adrian Blau (ed.): *Methods in Analytical Political Theory*. Cambridge, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781316162576.008>
- Jubb, R. (2019): On What a Distinctively Political Normativity Is. *Political Studies Review*, 17(4): 360–369. <https://doi.org/10.1177/1478929919832251>
- Jubb, R.–Rossi, E. (2015): Political norms and moral values. *Journal of Philosophical Research*, 40: 455–458. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2378489>
- Kreutz, A.–Rossi, E. (2022): How I Learned to Stop Worrying and Love Political Normativity. *Political Studies Review*, 147892992211364. <https://doi.org/10.1177/14789299221136410>
- Leader Maynard, J. (2022): Political Realism as Methods not Metaethics. *Ethical Theory and Moral Practice*, 25(3): 449–463. <https://doi.org/10.1007/s10677-021-10183-7>
- Leader Maynard, J.–Worsnip, A. (2018): Is There a Distinctively Political Normativity? *Ethics*, 128(4): 756–787. <https://doi.org/10.1086/697449>
- McQueen, A. (2018) The Case for Kinship: Classical Realism and Political Realism. In: Matt Sleat (ed.): *Politics Recovered*. New York, Columbia University Press. <https://doi.org/10.7312/slea17528-012>
- Moen, L. (2023): Republicanism as critique of liberalism. *The Southern Journal of Philosophy*, 61(2): 308–324. <https://doi.org/10.1111/sjp.12482>
- Morgenthau, H. (2006 [1948]): *Politics among nations: the struggle for power and peace*. Boston, McGraw–Hill.
- Nussbaum, M. (2011): Perfectionist liberalism and political liberalism. *Philosophy & Public Affairs*, 39 (1): 3–45.
- Philp, M. (2010): What is to be done? Political theory and political realism. *European Journal of Political Theory*, 9(4): 466–484. <https://doi.org/10.1177/1474885110374010>
- Prinz, J.–Rossi, E. (2017): Political realism as ideology critique. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 20(3): 348–365. <https://doi.org/10.1080/13698230.2017.1293908>
- Rossi, E. (2019): Being realistic and demanding the impossible. *Constellations*, 26(4): 638–652. <https://doi.org/10.1111/1467-8675.12446>
- Rossi, E.–Sleat, M. (2014): Realism in Normative Political Theory: Realism in Normative Political Theory. *Philosophy Compass*, 9(10): 689–701. <https://doi.org/10.1111/phc3.12148>
- Sleat, M. (2016a): Realism, Liberalism and Non-ideal Theory Or, Are there Two Ways to do Realistic Political Theory? *Political Studies*, 64(1): 27–41. <https://doi.org/10.1111/1467-9248.12152>
- Sleat, M. (2016b): What Is a Political Value? Political Philosophy and Fidelity to Reality. *Social Philosophy and Policy*, 33(1–2): 252–272. <https://doi.org/10.1017/S0265052516000285>

- Sleat, M. (2022): Realism and Political Normativity. *Ethical Theory and Moral Practice* 25(3): 465–478. <https://doi.org/10.1007/s10677-021-10239-8>
- Sleat, M. (2024): Against realist ideology critique. *Social Philosophy and Policy*, 41(1): 139–157. <https://doi.org/10.1017/S0265052524000360>
- Westphal, M. (2022): For an Agonistic Element in Realist Legitimacy. *Social Theory and Practice*, 48(1): 165–191. <https://doi.org/10.5840/soctheorpract20211217150>
- Williams, B. (2005): *In the Beginning Was the Deed: Realism and Moralism in Political Argument* (ed.: G. Hawthorn). Princeton, Princeton University Press.
- Wolff, R. P. (1970): *In Defense of Anarchism*. Berkeley, University of California Press.
- Žižek, S. (ed.) (1994): *Mapping Ideology*. London, Verso.

JOUISSANCE MAGYARORSZÁGON?

Az élvezet mint politikai faktor

Schmidt Elígiusz Ákos

(ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Politikatudományi Doktori Iskola)

*A tanulmány beérkezett: 2025. július 15., opponálás: 2025. július 31. – 2025. október 1.,
véglegesítve: 2025. november 12.*

ÖSSZEFOGLALÓ

Jelen tanulmány célja, hogy a hazai politikatudományban eddig kevésbé alkalmazott szerző, Jacques Lacan egyik fogalmán, a *jouissance*-on keresztül elemezze Orbán Viktor és Magyar Péter 2024. január 1. és 2025. május 31. között elhangzott jelentősebb nyilvános beszédeit. A kutatás Derek Hook módszertanára épít, amely lehetővé teszi a *jouissance* – mint fájdalmas élvezet – empirikus operacionalizálását és feltárja annak ideológiai, érzelmi és csoportképző funkcióit. A tanulmány kvalitatív diskurzuselemzés során huszonnégy beszédet vizsgált meg, amelyekben azonosíthatóvá váltak a *jouissance* által strukturált fantáziák, a drive által fűtött permanensharc logikája, valamint a transzgresszív élvezet közösségformáló szerepe. Az elemzés rámutat arra, hogy Orbán Viktor narratívája a globális elit elleni küzdelem fantáziáját építi, míg Magyar Péter beszédeiben az Orbán Viktor köré szerveződő elit jelenik meg „élvezet tolvajként”. A tanulmány hozzájárul a politikai kommunikáció és populizmus hazai irodalmához azáltal, hogy a *jouissance*-ot nem pusztán érzelmi kategóriaként, hanem a politikai identitásokat és ideológiai kereteket strukturáló logikaként mutatja be.

Kulcsszavak: jouissance ■ élvezet ■ diskurzuselemzés ■ pszichoanalízis

Orbán Viktor beszédeit a hazai politikatudomány több elméleti keretben is vizsgálta már. A plebiszciter vezérdemokrácia elmélete (Körösényi et al., 2020) és azt alkalmazó kutatások (lásd például: Illés–László, 2025) az orbáni kommunikáció karizmatikus jellegét hangsúlyozzák. Az elitközpontú elméletek azt feltételezik, hogy a közönség passzív befogadóként hallgatja az eléjük tárt politikai ajánlatokat. Egy másik domináns értelmezés keretét nyújtott a miniszterelnök beszédeinek értelmezéséhez a populista képvisellel foglalkozó irodalmaknak (lásd például: Böcskei, 2019). A populizmus-megközelítések sokasága (Benedek, 2021) mellett azonban a hazai politikatudományokban egyre elterjedtebbé vált Ernesto Laclau és Chantal Mouffe (Laclau–Mouffe, 1985; 2001) hegemoniaelmélete (lásd például: Torfing, 2004; Illés, 2013; Kiss, 2014). Ezek a vizsgálatok azt mutatják, hogy a politikai identitás diskurzív konstrukció, amely antagonisztikus viszonyokon keresztül artikulálódik a „nép” és

az „elit” harcán keresztül. Az elitista demokráciaelméletekkel szemben ezek a képviselőrelációs jellegét hangsúlyozzák (Ostiguy–Moffitt, 2021: 52.).

Mindazonáltal a laclau-i hegemoniaelmélet hazai recepciója szinte kizárólagosan a populista képviselőrelációval foglalkozik és alig érinti az annak részben alapjául szolgáló, Jacques Lacan által kidolgozott pszichoanalitikai irodalmat. A Politikatudományi Szemlében Ferencz Gábor (2025a) volt az első, aki explicit módon beemelte a *jouissance* fogalmát a magyar diskurzushoz, Orbán Viktor civilizációs diskurzusának elemzésén keresztül. Az ő célkitűzéséhez kapcsolódik jelen tanulmány is, azonban míg Ferencz tanulmánya az orbáni diskurzust a posztfundacionalista diskurzuselemzés Thomas Marttila (2015) által kidolgozott módszertana irányából vizsgálta meg, addig jelen tanulmány célja az, hogy Derek Hook módszertanán keresztül (Hook, 2024) a *jouissance*, tehát a fájdalmas élvezet koncepciójának tükrében elemezze Orbán Viktor és Magyar Péter 2024. január 1. és 2025 május 31. között elhangzott nyilvános beszédeit.

A *jouissance* politikatudományi alkalmazása mára elterjedt irodalommal rendelkezik a külföldi tudományos diskurzushoz. A koncepciót több társadalmi és politikai jelenség elemzésének kontextusában is sikeresen alkalmazták: a malajziai társadalmi-politikai diskurzushoz (Wang–Keong, 2014), a thaiföldi monarchia köré szerveződő szimbolikus politika vizsgálatában (Chachavalpongpun, 2024), a svéd és román szélsőjobboldali mobilizáció affektív logikáinak feltárásában (Kisic–Merino, 2025; Marincea, 2025), Törökország nyugattal folytatott nemzetközi viszonyának vizsgálatához (Ermihan, 2024), Donald Trump performativitásának értelmezéséhez (Zeicher, 2020), illetve az európai és nemzeti identitás élvezetstruktúráinak feltérképezésében (Kølvraa, 2018; Stavrakakis, 2007). Mindazonáltal fontos hangsúlyozni, hogy a *jouissance*-szal foglalkozó kutatások többsége leíró jellegű, nem pedig empirikus. A fogalom komplexitása miatt jelentése sokszor változott és nem alakult ki egységes elméleti kerete. A kutatás ezért választotta Derek Hook (2024) módszertanát, mivel ez képes a *jouissance* fogalmát nemcsak elméletileg, hanem empirikusan is operacionalizálni, és olyan analitikus keretet kínál, amelyben a politikai diskurzusok érzelmi és közösségformáló dimenziói egyaránt vizsgálhatók.

A kutatás ezt a hazai politikatudományok számára újszerű megközelítést kívánja alkalmazni, amely a fájdalmas élvezetet és annak a csoportidentitások létrejöttét alátámasztó szerepét mutatja be. Egyfelől ezzel a tanulmány szeretne hozzájárulni a politikai kommunikáció már meglévő irodalmához egy új megközelítéssel, amely a *ressentiment* (Kiss, 2022a), az önviktimizáció (Kiss et al., 2020) vagy a modortalanság és normasértés (Szabó–Farkas, 2021) irodalma mellett gazdagítja az érzelmek politikai diskurzusra gyakorolt hatásáról alkotott tudásunkat. Másfelől a *jouissance*-ot nem csupán érzelmként, hanem a politikai ideológiákat és a diskurzust strukturáló logikaként kívánja bemutatni.

ni (Winkler, 2024: 11.) A kutatást két részre osztottam. Az első rész bemutatja a *jouissance* fogalmi, módszertani tisztázáshoz szükséges elméleti keretet. Ezáltal elhelyezhetővé válik a fogalom a pszichoanalitikus fogalomrendszer más elemei között. A második fejezetben pedig kvalitatív diskurzuselemzés keretében belül vizsgálom meg Orbán Viktor és Magyar Péter beszédeit a *jouissance* tükrében.

A JOUISSANCE ELMÉLETE

A *jouissance* fogalmát Jacques Lacan francia pszichoanalitikus dolgozta ki és elsősorban szemináriumaiában tette közzé annak elméleti keretét (Lacan, 1999; 2007). Közvetlen fordításban örömet vagy élvezetet jelent, azonban Lacan számára egy komplexebb jelenséget írt le az emberi pszichében. A francia gondolkodó munkája során sokat finomította és változtatta a fogalmat, aminek következtében a *jouissance* nem rendelkezik egységes, koharens definícióval. Ez a konceptuális instabilitás hozzájárult ahhoz, hogy a fogalom sokszor inkább egyfajta „üres mesterjelölőként” működik, inkább alkalmas arra, hogy leíró észrevételeket tegyünk általa, mintsem valódi analitikus eszközként használjuk. Ezt a problémát igyekszik orvosolni Derek Hook 2024-es tanulmánya (2024), amelyben a *jouissance* kutatási keretként való használatához szükséges fogalmi és módszertani alapokat rendszerezi. Hook célja, hogy a fogalom használata ne csupán elméleti, hanem empirikusan is operacionalizálható legyen.

Felmerül a kérdés: mit is értünk *jouissance* alatt, és hogyan válhat ez a fogalom politikailag relevánssá? A *jouissance* Lacan elméletében nem más, mint „a fájdalom élvezete” vagy éppen „az élvezet fájdalma” egy olyan határélmény, amely a szubjektumot saját pszichés és testi tűrőképeségének határára sodorja (Hook, 2017; 2024). A szenvedés és az élvezet nem elválasztható egymástól, hanem egymást erősítik fel. A *jouissance* politikai aspektusa éppen abban ragadható meg, ahogyan ez a fájdalmas élvezet kollektív szinten is működésbe lép, például az ideológiai azonosulás, az önfeláldozás vagy a mártírszerep felvállalása révén. Militáns jobboldali mozgalmak esetében gyakran megfigyelhető, hogy az önsanyargatás nem pusztán eltűrt, hanem dicsóított magatartásforma. Ebben az értelemben a szubjektum számára affektív kielégülést jelenthet, hogy az ideológiai közösség nevében szenvedést vállal.

A *jouissance* Lacan elméletében szoros összefüggésben áll a szexualitás fogalmával, amelyet azonban nem szűkített le a konkrét szexuális aktusra. A lacani értelemben vett szexualitás egy tágabb kulturális és pszichés struktúrát jelöl, amely magába foglalja a vágy testi és társadalmi megnyilvánulásait, valamint azok szimbolikus (nyelvi) jeleit is. Azért, hogy ezt a komplex viszonyrendszert tisztázni lehessen, Hook két másik pszichoanalitikus fogalom összekapcsolását javasolja. Az első a freudi/lacani értelemben vett *drive* koncepciója. A *drive* nem azonos az ösztönnel, hanem inkább annak szimbolikus transz-

formációjaként értelmezhető. Az ösztönös testi impulzusokat a nyelvi és kulturális folyamatok átalakítják, így jön létre a *drive*, amely nem a természetes vágyaink beteljesítésére, hanem annak folyamatos elodázására és strukturálására irányul. A *drive* tehát nem egy konkrét cél felé halad, hanem egyfajta repetitív, körkörös mozgásban tartja a vágyat, a kielégíthetlenség fenntartása révén biztosítva a pszichés dinamika fenntartását. Hook ezt a működést „konstruktív egyenlőtlenségként” írja le: a tudattalanban működő testi vágyak sohasem nyerneek végső beteljesülést és éppen e hiány biztosítja a szubjektum állandó pszichés mozgósítását (Hook, 2024: 818–819.). A *drive* szerepe ebben az, hogy elviselhetővé tegye a vágy beteljesíthetlenségét, miközben termeli és fenntartja a *jouissance*-ot – vagyis azt az élvezetet, amely magából a hiányból és az elérhetetlenségből fakad.

Fontos tisztázni, hogy lacani értelemben a vágy a hiány köré szerveződik. Az „*objet petit a*” a vágyat okozó fantázia tárgy (Szigeti, 2015: 45.) sosem érhető el maradéktalanul; éppen ez a beteljesületlenség strukturálja a szubjektum tapasztalatát és generálja azt a hajtóerőt, amely a *jouissance* élményét is meghatározza. A szubjektum tehát nem a vágy beteljesüléséből, hanem éppen a beteljesülés lehetetlenségéből fakadó ismétlésből és törekvésből nyeri örömét. Jodi Dean a következő módon határozza meg (Dean, 2006: 6–7.):

„A vágy beteljesülésének folyamatos kudarca maga is az élvezet forrásává válhat. A *drive* körkörös be nem teljesülése *élvezetet* teremt, az *élvezet* tehát más szóval az a [túlzó/negatív] öröm, amelyet a céljaink ismételt be nem teljesülésnek fájdalmas élménye nyújt. A *drive* számára tehát, az *élvezetet* nem az jelenti, amit el akar érni, hanem azt, ami a próbálkozás folyamatához tapad. Ebben a tekintetben a *drive* megkerülhetetlenül egyenlővé válik az *élvezettel*. Az *élvezet* akkor keletkezik, amikor a hangsúly a cél helyett az annak elérését szolgáló eszközökre helyeződik át. A folyamat önmagában nyújtja a libidó általi kielégülést.” (saját fordítás). A *jouissance* tehát nem egy cél elérésének az öröme, nem statikus vagy egyszeri, sokkal inkább kell egy folyamatként szemlélni, mely testi (lacani értelemben vett szexuális) örömet termel.

A második kulcsfogalom, amelyet Hook (2024: 819–821.) a lacani értelemben vett szexualitáshoz rendel, a fantázia. A fantázia pszichés struktúra, amely keretbe foglalja, és jelentéssel ruházza fel a szubjektum által észlelt jeleket és tapasztalatokat. Funkciója egyszerre egyéni és kollektív. Egyéni szinten olyan kérdésekre ad implicit választ, mint például: „Hogyan viselkedhetek egy adott társadalomban?” vagy „Mi számít elfogadhatónak egy adott kulturális közegben?”. Társadalmi szinten pedig meghatározza, hogy milyen politikai cselekvés tűnhet értelmesnek, illetve miként formálódnak koherens elbeszélésekké az adott ideológiai közösség világértelmezései. Enélkül a *jouissance* egy traumatikus élményé változna, hiszen a szubjektum képtelen lenne feldolgozni a *drive* által okozott feszültséget. A fantázia és a *jouissance* viszonya kettős. Egyfelől a fantázia segít, hogy értelmet adjunk az érzett örömeinknek. Másfelől

azonban a *jouissance* az élvezeten keresztül ezekhez a fantáziákhoz köti a szubjektumot. Ezek sokszor irracionálisak és társadalmilag elfogadhatatlanok, mint például a rasszizmus (Hook, 2017: 609–610.). A kortárs politikai diskurzusban megfigyelhető rasszista retorika újra képződése: míg a nyílt faji kategóriák hátterbe szorulnak, addig a kulturális különbségek kiemelése révén a rasszista érvelés új formákban tér vissza.

Az ideológia szempontjából a fantázia kettős szerepet tölt be. Egyfelől narratívát kínál arra, hogy a szubjektum miként vesztette el a *jouissance*-hoz való hozzáférést és egy bűnbakot keres, aki felelős lehet annak „elrablásáért”. Másfelől egyfajta cselekvési tervet is felvázol arra nézve, hogyan lehetne az elvesztett *jouissance*-ot visszaszerezni, vagy alternatív módon pótolni azt, más élvezeti források által (Hook, 2024: 821.). Erre világos példát szolgáltat az Egyesült Államokban működő MAGA-mozgalom (*Make America Great Again*). A mozgalom ideológiai keretein belül a liberális elitek és a bevándorlók „lop-ták el” a nemzet korábbi nagyságát és vele együtt a kollektív *jouissance*-ot. Az élvezet visszaszerzése nem egyszerűen a múlt visszaállítását jelenti, hanem új politikai scenáriók és fantáziák megalkotását.

A példából is kitűnik, hogy a *jouissance* nem pusztán individuális jelenség, hanem kollektív dimenzióval is bír, mivel úgynevezett „élvezetközösségek”-et hoz létre (Hook, 2024: 823–824.). Minden csoport bizonyos „szertartások” útján disztributálja az élvezetet, amelynek nem feltétlen kell extrémításokba esnie. Az egyén részese lehet egy ilyen közösségnek akkor is, ha csak finoman „mikro-élvezeteken” keresztül részesül belőle. Példaként említhetők a populáris kultúra azon termékei – például televíziós sorozatok –, amelyekben burkoltan vagy nyíltan jelenik meg erőszakos, szexista vagy rasszista narratíva. Az efféle tiltott élvezet ugyan morálisan problematikus, de éppen az áthágás élménye miatt válik vonzóvá, miközben az erkölcsi felháborodás is örömforrássá válhat.¹ Hook (uo.) Slavoj Žižek nyomán (1989; 2005) azt állítja, hogy a közösségeket nem csak az határozza meg, hogy miben hisznek, hanem azt is, hogy miként élveznek. Az ideológiák nemcsak diszkurzív rendszerek, hanem az élvezet logikáját is magukban hordozzák, ezáltal megosztják a szubjektumot aközött, amit tud és aközött ahogyan élvez.

Lacan számára az egyént senki sem kényszeríti az élvezetre, egyedül a felettes én. „*A felettes én a jouissance elengedhetetlen parancsa – Élvezd!*” (Lacan, 1999: 3.). Hook (2024: 829.) megjegyzi, hogy a lacani és a freudi² nézet közötti változást néhányan (Guéguen, 2018; lásd még Canellopoulos, 2010) a modern és a posztmodern szubjektum működésében kulturális fordulatként értelmezi. A társadalmi folyamatoknak megkerülhetetlen részévé válik az élvezet logikája. Ugyanakkor feltételeznünk kell, hogy a régebbi *jouissance*-ot működtető folyamatok szintén hatnak a kortárs felettes én-re, ezáltal egymással át-fedésben lévő élvezetzőnákat hoznak létre.

A politikai *jouissance* közösségi szervezőerejének megértésében egy további alapvető lacani fogalom is szerepet játszik. A *Nagy Másik* az a (nem létező) társadalmi és kulturális tükör, amin keresztül az egyén magát vizsgálja (Hook, 2017: 609.; Winkler, 2024: 6.). Ez az a képzeletbeli tekintet, amelyen keresztül a szubjektum úgy érzi, hogy „a társadalom figyeli őt”, a társadalmi imperatívuszok láthatatlan forrása, amelyhez a viselkedését igazítja. A rasszizmus elítélése is egy ilyen parancs. Ez azért fontos, mivel Lacan számára a negatív azonosulás sokkal erősebb *jouissance*-ot termel, mint a *Nagy Másik* elfogadása. A rasszista szubjektum örömet leli, ha azzal azonosulhat, ami nem olyan, mint ő. Sőt, sokszor büszkén fel is vállalja azt a bélyeget, amit mások tulajdonítanak neki. „Igen fehér vagyok és konzervatív!” mondhatja.³ A *jouissance* forrása ilyenkor az a tiltott élvezet, amely abból ered, hogy az egyén vagy csoport szándékosan megszegi a *Nagy Másik* normáit. Ilyen a fent említett „Ne légy rasszista!” parancs áthágása vagy a nukleáris család normatív kötelezettségének megszegése az LMBTQ-közösség tagjai által.⁴ A *jouissance* szempontjából tehát a birtoklás elsődleges kérdés. Ki érdemli meg? Mire jogosult? Ki van alá- és fölérendeltségi viszonyban?

Lacan úgy gondolta (1988), hogy a jog lényege az, hogy szabályozza a *jouissance* elosztását. A törvény ebben a kontextusban nem más, mint az élvezet menedzsmentjének rendje. Ez azt jelenti, hogy ahol megjelenik az élvezet attribúciója, ott automatikusan megjelennek normatív és intézményi szabályok, amelyek tiltják, engedélyezik vagy feltételekhez kötik az élvezethez való hozzáférést. Ez az a folyamat, amit Hook (2024: 831.) társadalmi jognak nevez. A *jouissance*, mint elemzési eszköz használatakor tehát fel kell tenni a kérdést, hogy mik azok a teljes társadalmat nyíltan érintő – vagy finomabban működő, ki nem mondott – imperatívuszok, amelyek meghatározzák, ki és milyen feltételek mellett férhet hozzá az élvezethez.

A *jouissance* szükségszerűen negatív töltetű jelenség, amelyet mindig a veszteség strukturál. A szubjektum egy olyan élvezetet gyászol, amelyet valójában soha nem birtokolt, egy elképzelt teljességet, amely az elérhetetlensége miatt válik vágyottá. Az „élvezettolvaj” az a figura, akit a szubjektum felelőssé tesz az elveszett élvezetért, miközben maga a tolvaj is azt feltételezi, hogy a valódi élvezetet nem ő birtokolja, hanem valaki más. Ez a végtelenített, körkörös hiányérzet teremt meg a politikai kultúrharokat strukturáló *ressentiment* szerkezetét (Kiss, 2022a). Az egyén haragja nem konkrét veszteségből, hanem annak imaginárius attribúciójából származik, hogy valaki más, igazságtalan módon hozzáfér valamihez, ami őt illetné. A *jouissance* tehát egy olyan teljesség, ami valójában mindig is üres volt. A szubjektum számára az élvezettolvajnak minden megadatott és nem kéne, hogy bármi is az ő élvezetének útjába álljon. Ezzel egyidejűleg megakadályozza az egyént, hogy realizálja azt, ami számára a legfontosabb, mivel nem érti és el sem éri azt az élvezetet, amit a másik birtokol (Hook, 2024: 835.). Fontos kiemelni, hogy az élvezet, amit el akart vagy

már el is lopott a *Másik*, mindig veszélyben van. Ez amiatt van, mert így a szubjektum feljogosítja magát arra, hogy felháborodjon azon, hogy a saját jogos boldogságától megfosztották. Másrészt igazolja a „kincs” tényleges létezését („ha valaki el akarja venni, akkor biztosan létezik is”). A *jouissance* veszélyeztetettsége így a szubjektum saját különlegességét is megerősíti: nem kell bismernie, hogy a vágyott boldogság – az elveszett „kincs” – talán soha nem is létezett. Visszatérve az amerikai MAGA-mozgalom példájára, az amerikai választóknak könnyebb azt mondani, hogy a bevándorlók el akarják venni az ő privilegizált élethelyzetüket, mint bevallani azt, hogy az amerikai életforma sosem volt tökéletes. A saját fiktív múltjának artikulálásán keresztül a szubjektum felépítheti a politikai identitását.

Ezeket összegezve mit mondhatunk arról, hogy mi is az ideológia Lacan számára? Nem egyszerűen hamis tudat vagy eszmék rendszere. Egy ideológia azért képes „megragadni” a szubjektumot (Glynos, 2001), mert a fantázia kitölti és elfedi a szimbolikus rend hiányát. Úgy rendezi a társadalmat, mint ami koherens és totalizálható volna. Nemcsak azt meséli el, hogy mire kell vágyani, hanem arra is, hogy hogyan vágyjon a szubjektum. Slavoj Žižek ezen folyamat szemléltetésére a „zsidó” szerepét hozza fel példának az antiszemita ideológiák számára (Žižek, 1989: 140–141.) A „zsidó” egy olyan fétis, ami egyidejűleg eltakarja és megtestesíti a társadalmi lehetetlenséget, miszerint „a társadalom nem létezik” (Szigeti, 2015: 39.). A fantázia itt nem egyszerűen egy narratív keret, hanem maga a folyamat, amely képes a hiányt valakinek a bűneként megfogalmazni. A „zsidó” így lesz az antiszemita ideológiában egyszerre a társadalmi teljesség akadályja és eliminálása, a teljesség ígéretének kulcsa. Mivel azonban a társadalom harmóniájának elérhetetlenségéért nem a „zsidó” a felelős, ezért az ideológia más és más akadályokat fog a teljesség elé gördíteni.

Végezetül érdemes kitérni Ernesto Laclau (és Chantal Mouffe) elméletére (Laclau–Mouffe, 1985; 2001) és annak lacaniánus kritikájára. Yannis Strakavis (2007: 76–77.) arra hívja fel a figyelmet, hogy a *jouissance* elmélete teljes egészében hiányzik Laclau korai munkáiból. Ez nem tartalmi mulasztás, hanem tudatos döntés következménye. Laclau a lacani valóst strukturális kategóriaként fogadta el, így elkerüli a testhez kötött *jouissance* tárgyalását. Ezáltal megóvta saját elméletét az esszencializmus vádjától, ugyanakkor lemondott a *jouissance* által nyújtott politikai elemzési eszközről. Elméletében a populizmus logikája az „üres mesterjelölő” köré szerveződik: egyfajta „üres lap”, amelyet a „nép” tölt fel jelentéssel és rávetíti vágyait. Az ezzel létrejövő „egyenértékűségi láncolatok” (Kiss, 2014), amelyek együttesen és antagonisztikusan létrehozzák a „nép”-et. Ostiguy és Moffitt (2021) azonban rámutat arra, hogy ez nem felel meg a valóságnak. A populista vezető sokkal inkább „túlcsonduló jelölő”-ként funkcionál, amely egy olyan jelölőt jelent, amelyhez ugyanazon a politikai táboron belül sokféle jelentést társítanak a hívek. Lehetséges a táboron belüli küzdelem arról, hogy melyik jelentés legyen az uralkodó, de ettől

a jelölő még mindig egy széles és közös egyenértékűégi láncolatot tart össze. A vezető alakja ezért nem lehet pusztán „üres” jelölő, mert érdemben nem lehetne azonosulni vele. Az érzelmi, pszichológiai és politikai kötődés lehetősége akkor válik működőképessé, ha az azonosulás tárgya „élettel teli” több-letjelentéssel bír (uo.: 56.). A populizmus elméletében azonban nem csak a pozitív azonosulásnak, hanem a „konstruktív külső”-nek is fontos szerepe van (Laclau, 1990). Azért tud egy identitás (a nép) pozitív jelentést felvenni, mert mindig szemben áll vele valami negatív (a hatalom, az oligarchia, a korrump elit stb.). Laclau számára ez a diszkurzív antagonizmus az alapja az identitások létrejöttének. Hook megközelítésében (2017; 2024) a *jouissance* külsője nem pusztán diszkurzív pozíció, hanem affektív dimenzióival is bír. Az élvezet, amelyet abból nyerünk, hogy elutasítjuk a Másik élvezetét, keretezi a konstruktív külső fogalmát. A *jouissance* elmélete ezáltal képes a laclau-i elmélet hiányosságára rámutatni: az identitás-konstrukciók létrejötte nem egyszerűen a diszkurzív folyamat, hanem testi és affektív dimenzióval is bírnak.⁵

MÓDSZERTAN

Amint azt korábban is jeleztem, a *jouissance* fogalma kifejezetten összetett és a témával foglalkozó szerzők gyakran inkább leíró jelleggel, mintsem elemző eszközként alkalmazzák. Ez amiatt alakult így, mivel a fogalom tudattalan, nem nyelvi és gyakran irracionális viszonyokat tematizál. Azért, hogy alkalmazhatóvá váljon a tanulmány számára, Derek Hook (2024: 836.) elemzési javaslatát vettem alapul, ami egyaránt képes megragadni a *jouissance* ideológiai, érzelmi és csoportképző aspektusait.⁶ Az ezek alapján készített táblázat nem csupán a *jouissance* analitikus használatához rendszerezi a fogalmat, hanem egyúttal értelmezési sablonként is szolgál a politikai beszédek elemzéséhez. Az így kidolgozott elméleti keret mentén válik lehetővé annak a feltárása, hogy a politikusok hogyan mobilizálják a hallgatóik affektív erőforrásait a saját diszkurzív stratégiáik érdekében.

1) A *jouissance* által strukturált fantázia

Melyek azok a fantáziák, amelyek strukturálják és narratív keretet biztosítanak a *jouissance*-nak? Milyen ideológiai „jelentéskeretek” azonosíthatóak? Hogyan magyarázzák ezek a keretek a következőket: (1) miként vészett el vagy lopták el a közösség *jouissance*-át; (2) ki a felelős azért, hogy ellopták; (3) hogyan lehet visszaszerezni; (4) milyen jutalmat várhatunk el kompenzációként.

2) A <i>jouissance</i> és a <i>drive</i> kapcsolata	Azonosítsuk a <i>jouissance</i> -ban lejátszódó <i>drive</i> folyamatokat! Konkrétabban: hogyan vált a célorientált gondolkodás folyamatorientáltra. Hogyan hozza létre ez a körkörös ismétlés a „boldogság gazdaságtanát”?
3) A transzgresszív élvezet	Melyek a transzgresszív élvezet közös esetei, amelyek lehetővé teszik közösségek kialakulását? Hogyan szilárdulnak meg az identitások a másik <i>jouissance</i> -ának gyűlölete révén?
4) A <i>jouissance</i> és a társadalmi jog egymást erősítő viszonya	Milyen tilalmak, büntetések, törvények és társadalmi normák alakulnak ki a <i>jouissance</i> attribúciói körül? Mit érdemel az, aki megsérti őket? Milyen szokások és hiedelmek szabályozzák azt, hogy ki férhet hozzá az élvezetekhez?
5) A <i>jouissance</i> birtoklása	Hogyan vonja maga után az élvezet egy esete a feltételezett veszteséget? Ki felelős a <i>jouissance</i> ellopásáért (A személy, aki a mi kárunkra birtokolja az élvezetet), és mi az a bizonyos kincs, amelynek ellopásával vádoljuk? Mit tekint a szubjektum valósnak azáltal, hogy fenyegetettnek vagy ellopottnak állítja be?

1. ábra. Derek Hook módszertana alapján szerkesztett táblázat.

A kutatás során kvalitatív diskurzuselemzést végeztem Orbán Viktor és Magyar Péter 2024. január 1. és 2025 május 31. között elhangzott, nyilvános beszédein. Az elemzés összesen huszonnégy beszédet ölelt fel. Orbán Viktor esetében tizenkét olyan beszédet azonosítottam, amelyek a dolgozat szempontjából érdemi tartalommal bírnak. Bár a miniszterelnök gyakran szerepel élő közönség előtt, az ideológiailag és világnézetileg meghatározó kijelentéseit jellemzően a nemzeti ünnepeken, évértékelőiben, a tusványosi szabadegyetemen, valamint a Konzervatív Politikai Akció Konferencián (CPAC) fogalmazza meg. Ezeket egészítettem ki a Patrióta pártcsalád nagy- és közgyűlésein, valamint a 2024. június 10-én, az önkormányzati és európai parlamenti választások éjszakáján elhangzott győzelmi beszédével. Magyar Péter hasonlóan intenzív nyilvános jelenlétéből tizenkét olyan beszédet választottam ki, amelyek közvetlenül a szélesebb magyar nyilvánossághoz szóltak. Ide tartoznak a nemzeti ünnepeken elmondott beszédei, a Talpra Magyarok-mozgalom zászlóbontó rendezvénye, a Tisza Párt kampányzárója, az európai parlamenti képviselőválasztás éjszakáján megtartott eredményvárón, az MTVA székhá-

zához szervezett tüntetésen való felszólalása, újévi köszöntője, évértékelője, a Nemzet Hangja esemény eredményváróján, valamint Nagyváradon tartott beszédei.

A korpusz összeállításakor nem volt céloom a statisztikai reprezentativitás, sokkal inkább az a kvalitatív szempont, hogy olyan beszédeket elemezzek, amelyekben a két politikus retorikája és jelentésképzése analitikusan is jól kibontható. Bár a minta elméletileg tovább bővíthető lenne, ez viszont várhatóan nem vezetne lényegi változáshoz az elemzés szempontjából. A módszertani megközelítés feltételezi, hogy mindkét politikai szereplő épít a *jouissance* által strukturált azonosulásra és ezáltal az általuk létrehozott ideológiai keretek értelmezhetők az élvezet fogalma felől.

ORBÁN VIKTOR ÉS MAGYAR PÉTER BESZÉDEI A *JOUISSANCE* TÜKRÉBEN

A 2024-es magyar belpolitikai térben kialakult helyzet jelentős átrendeződést mutat a korábbi évekhez képest. A közéleti viszonyokat hosszú időn keresztül a Fidesz hegemoniája (Kiss, 2022b) határozta meg, amely párt Orbán Viktor 14 éves kormányzásával stabilan képes volt tematizálni és uralni a politikai nyilvánosságot, miközben domináns pozíciót épített ki a gazdaságon és médián belül egy „nemzeti tőkésosztály” segítségével (Éber et al., 2019). A kormányzati diskurzus az ellenzéki szereplőket antagonizálta, miközben a kormánnyal kritikus pártokat tartós fragmentáltság és választói bizalomhiány jellemezte. Ebben az egyoldalú hegemon és állami erőforrás-koncentráció által dominált térben jelent meg váratlanul Magyar Péter alakja, aki korábban a NER belső köreihez tartozott, majd látványosan szakított azzal. Megjelenése különösen azért vált meghatározóvá, mert nem egy létező ellenzéki párt keretein belül kezdett el politizálni, hanem egy új, alulról építkező politikai mozgalmat szervezett, amely gyorsan képes volt tömegbázist építeni és magát a Miniszterelnök legfőbb kihívójaként megkonstruálni. Fellépése képes volt a meglévő ellenzékben csalódott választókat és a válságok miatt a rendszerrel egyre elégedetlenebbé váló kormánypárti szavazókat egy politikai táborba terelni. Ez igazolást is nyert a 2024. június 9-én tartott európai parlamenti választásokon, ahol a TISZA Párt a szavazatok 29,6%-át megszerezve, egyértelműen az ellenzék vezető politikai erejévé vált.⁷

Az elkövetkező év során a Fidesz népszerűsége csökkenő tendenciát mutatott, míg a feltörekvő TISZA Párt egyre szélesebb társadalmi támogatottságnak örvend. A tanulmány készítésekor a közvélemény-kutatások többsége egyetértett abban, hogy Magyar Péter mozgalma megelőzte a kormánypártokat a választói támogatottság tekintetében (lásd például: Portfolio, 2025).

Az élvezetet fenntartó fantázia

A miniszterelnök által felépített narratív keret több évtizedes ideológiai építkezés eredménye. Ennek középpontjában az a meggyőződés áll, hogy Magyarország és a magyar nép problémáiért a globális elit a felelős. A keret emblematikus alakjai közé tartozik Soros György és Manfred Weber, akik a nemzeti szuverenitást veszélyeztető, globális érdekeket megtestesítő szereplőkként jelennek meg. Az ellenség vagy más néven a „*birodalom*”, nem csupán konkrét személyekben ölt testet, hanem a teljes nyugati világrendet irányító „*mainstream média*” és intézményrendszer formájában is.

„Ezt onnan tudjuk, hogy az amerikaiak kihajigálták a csontvázakat a székényből. Leleplezték, és nyilvánosságra hozták azt a velejéig korrump, elnyomó hatalmi gépezetet, ami az Egyesült Államok költségvetéséből milliárdokat szivattyúzott át álcivil szervezeteknek, megvásárolt újságíróknak, bírónak és ügyészeknek, politikusoknak, alapítványoknak, bürokratáknak, egy hatalmas gépezetnek, amely a liberális véleménydiktatúrát és politikai elnyomást működtette az egész nyugati világban, ideértve Magyarországot is. Ez az igazság. Kiderült, semmi nem az volt, aminek mondták. Tolerancia, sokszínűség, érzékenyítés, civil szervezet, esélyegyenlőség, jogállamiság... Ugyan! Pontosan az volt, aminek mi, magyarok mindig is láttuk: egy robusztus pénzügyi és hatalmi gépezet, amelyet azért hoztak létre, hogy a nemzetek szabadságát és függetlenségét letörjék, felmorzsolják és felemésszék, hogy a birodalom fennmaradhasson.” (OV, évértékelő, 2025)

Orbán Viktor diskurzusa egy olyan fantáziakeretet épít, ahol a nemzet nagyságát fenyegeti a liberális elit (Ferencz, 2025a). A fantázia ereje abban rejlik, hogy világos cselekvési tervet kínál: Magyarországon meg kell őrizni a Fidesz–KDNP kormányzó pozícióját, Európa szerte pedig a „*szuverenitás párti*” erőknak kell győzniük a választásokon. Ezzel megóvhatóvá válik a nemzet identitása. A cél tehát az a (nem létező) harmonikus társadalmi rend visszaszerzése, amely biztosítja a nemzet számára az élvezeteket a Másikkal szemben. Mivel ez a teljesség sosem érhető el, ezért újabb és újabb ellenfelekkel kell a nemzetet vezető miniszterelnöknek néznie.

„*Nekiünk is van egy tervünk. Egy patrióta terv. Ez négy pontból áll.*” (OV, CPAC, 2025)

„*És mi éppen ezt akarjuk, a mi célunk az egymillió forintos átlagjövedelem.*” (OV, évértékelő, 2025)

„*Dolgozzunk együtt, a szuverén államok fogjanak össze, és hozzuk létre a világ legbiztonságosabb és legfejlettebb kontinensét.*” (OV, CPAC, 2025)

Magyar Péter diskurzusa egy olyan fantáziaszerkezetet kínál, amely szerint létezik egy eredendően tiszta, korrupciótól mentes közösség, amelyet jelenleg egy külső akadály „*A NER feudális elitje*” (MP, Talpra, 2024) foszt meg a saját jogos élvezetététől. Az ország politikai problémáinak oka így azonosíthatóvá

válí a Másikban, amit „*Orbán és háromezer janicsárja*” (MP, Márc15, 2025) szimbolizál.

„*Magyarország azért nem jut semmire, mert magyart magyar ellenségévé tették, mesterségesen kialakították, fenntartják a vidéki–fővárosi, a kelet–nyugati, a baloldali–jobboldali szembenállást, ebből kell kigyógyulni.*” (MP, Talpra, 2024)

A fantázia ereje abban rejlik, hogy feltételes teljességet ígér: ha ezt az akadályt elmozdítjuk, visszaállíthatóvá válí a társadalom méltósága és autonómiája. Ez nem más, mint az európai modell.

„*Hogy mi a célunk? Megszüntetni a Fidesz egyeduralmát, leváltani a kormányt és Magyarországot visszavezetni az Európai útra, és egy igazságosabb, a jog talaján álló rendszert létrehozni hazánkban.*” (MP, Kampányzáró, 2024)

Magyar tehát nem pusztán politikai programot kínál, hanem egy elérendő vágyat. A jó élet (Nyugat, Európa, korrupciómentes ország) áll szemben az élvezetet bitorlókkal. Ezt pedig képes egy cselekvési modellé fordítani: a választást teszi meg az elveszett kincs rekonstruálásának eszközévé.

Ahogy láthatjuk, mindkét politikus sikeresen épít fel egy új, a már meglévő politikai fantáziákon nyugvó narratív keretet. A *jouissance*-ot struktúráló fantázia egy affektív koordináta-rendszerbe helyezi a politikai történéseket. Ez egy olyan stabil ideológiai alapot biztosít, amely lehetővé teszi a hallgatóságuk számára, hogy a mindennapi politikai történéseket ne csupán eseményekként, hanem érzelmileg telített és morálisan is értelmezhető narratívák részeként kezeljék.

A harc öröme

Orbán Viktor politikai retorikájában gyakran kapcsolódik össze a szenvedés és a fájdalom narratívája a megváltással, amely végső soron a politikai győzelem szimbolikus beteljesüléseként jelenik meg.

„*Szenvedés nélkül nincs győzelem. A fájdalom a barátunk. Aztán a győzelem mindenért kárpótol. Önök is tudják, ez a legjobb orvosság. És a következőre már csak 14 hónapot kell várni.*” (OV, évértékelő, 2025)

„*Ez tehát azt jelenti, hogy van valamennyi rálátásom arra az útra – arra a pályára – amely az ellenzéktől a kormányzásig és a hatalomig vezet. Ennek az útnak a neve: szenvedés; az út lényege: fájdalom. Ha kormányra akartok kerülni, először szolgálatotok kell a nemzetet, miközben folyamatos és kegyetlen támadásoknak lesztek kitéve. Szenvedés és fájdalom. Úgy gondolom, Santiago, Te és a Vox már eleget szenvedtetek, eleget éreztetek fájdalmat. Eljött az ideje, hogy kormányozzatok.*” (A felszólalás ezen részét Orbán Viktor angolul mondta el. Saját fordítás.) (OV, Patrióta NGY, 2025)⁸

A fájdalom a Miniszterelnök narratívájában nem csupán szenvedést, hanem egyben örömforrást is jelent. A politikai küzdelem sosem érhet véget, hiszen mindig akadnak ellenfelek, akik veszélyeztetik azt, amit a „*patrióta oldal*”

felépített. Ebben a keretben a győzelem sosem lehet végleges vagy teljes, csak ideiglenes megálló egy újabb harc előtt.

„A márciusi ifjak szülei tudták, hogy haza csak addig van, amíg van, aki szeresse. Tudták, hogy a magyar haza örökös fenyegetettség árnyékában él.” (OV, Márc15, 2024)

Bár az orbáni gondolkodásban is fellelhető a harmonikus, idilli állapot képe, amely célként van megfogalmazva, erre azonban csak ritkábban hivatkozik. A hangsúly sokkal inkább a folyamatos küzdelemre, a már elért sikerekre, illetve a jövőbeli harcokra helyeződik. A miniszterelnök gondolkodását a folyamatorientált gondolkodás jellemzi, amelyen keresztül képes kihasználni a permanens harcból fakadó öröm körkörös gazdaságtanát.

Magyar Péter ezzel szemben sokkal egyértelműbben támaszkodik egy megváltásmitoszra. Az ő kommunikációjában megjelenik a cél: egy új, a jelenlegi hatalmi elit nélküli Magyarország. Beszédében nagy hangsúlyt kap a jövő felvázolása: hosszasan sorolja a Tisza-kormány milyen intézkedéseket fog végrehajtani a jövőben (mint például: MP, évértékelő, 2025 vagy MP, NemzetH, 2025). Ezt a visszaszerzett közpénzből – a materiális boldogság forrásából – fogják tudni finanszírozni. Ígérete szerint felszámolják a korrupciót, megadóztatják a gazdagokat, visszaszerzik az ellopott nemzeti vagyont és megszüntetik a pazarló propagandagépezetet. Azonban Magyar ritkán részletezi pontosan, hogyan is nézne ki az általa vezetett Magyarország. A felsorolt intézkedések így inkább a harc szimbolikus elemeiként értelmezhetőek. Kommunikációjában az elnyomók és az elnyomottak küzdelme húzódik meg, ahol a politikai cselekvés elsődleges célja nem kizárólag egy pozitív jövőkép részletes kidolgozása, hanem az elszenvedett veszteségek megtorlása is.

„Mindig voltak Döbrögi, akik elnyomták, kirabolták és megnyomorították a magyar népet, de mindig lettek új Ludasmatyik, akik legyőzték az elnyomókat és háromszor verték vissza az elkövetett bűnöket.” (MP, okt 23, 2024)

Magyar beszédei azonban még nem fordultak át egyértelműen ciklikuságba. A *drive* által termelt örömet nem a folyamatos harc adja, hanem a kitűzött cél elérésért folytatott küzdelem. A Tisza Párt újszerűsége és állandó sikerei miatt Magyarnek még nincs szüksége arra, hogy célorientált narratíváját folyamatközpontúra cserélje. A fájdalom élvezete pedig csak elvétve jelenik meg beszédeiben:

„Most, hogy itt állok, tudom, hogy nem számít az izomláz, nem számít a fizikai fáradtság. Minden fizikai gond semmivé foszlik, mert a lelkemben könnyebb és frissebb vagyok, mint valaha. Több erőt érzek magamban ebben a pillanatban, mint az elmúlt év során valaha.” (MP, Nagyvárad, 2025)

Mindkét politikus beszédeiben központi szerepet kap a harc narratívája, valamint a küzdelemből fakadó fájdalom paradox élvezete. Míg Orbán esetében ez már körkörösé vált, addig Magyar esetében a rendszerváltás célja felülírja ezt a logikát. A megváltás ígérete nem zárja le véglegesen a politikai küz-

delmet, épp ellenkezőleg: folyamatosan újratermeli azt. A *jouissance* narratívák ily módon nem csupán legitimálják a politikai fellépést, hanem állandó mozgásban tartják a politikai tér szerkezetét. Mivel a végső győzelem mindig elérhetetlen marad, a politikai mozgalmaknak létjogosultsága sosem kérdőjeleződik meg. Azáltal, hogy mindig lesz „valami” vagy „valaki”, akivel szemben harcolni kell.

A transzgresszív élvezet közös esetei

Az Orbán Viktor által kínált ideológiában az ország folyamatosan védelemre szorul. A radikális jobboldali világképek szerves részét képezi az apokaliptikus scenárió, melyet a liberális elit és a muszlim bevándorlók okoznak (Sedgwick, 2019). Ebben a keretben a Nagy Másik szerepét Brüsszel, Soros vagy a mainstream média) tölti be.

„Vágyunk a közepébe! Magyarország támadás alatt áll. És ha támadás alatt áll, akkor valakinek meg kell védenie. És ezek a valakik mi vagyunk.” (OV, Harcosok, 2025)

A narratív keretben megjelennek az igazságért küzdő „patrióták”, akikkel a liberális elit nem bírnak. Sőt, Orbán szerint ez az elit „gyűlöli” őket (OV, Patrióta NGY 2025). Számukra a liberalizmus mára „woke”-ideológiává torzult, amely nemcsak a nyelv és a gondolat szabadságát fenyegeti, hanem a világértelmezés egyeduralmára is törekszik. Ebben a kontextusban a woke a Másiknak tulajdonított normarendszert jelöli, amelyet a Magyarország megrontására törekvő elitiek internalizáltak. Éppen ezért gyűlölik azt, ha a jobboldali véleményformálók szabadon ki merik mondani, mit gondolnak a világról. Ez pedig Orbán szerint frusztrálja őket.⁹

„Mi vagyunk a homok a gépezetben, a bot a küllők között, a tüske a köröm alatt. Mi vagyunk, akikbe beletörik a fog és a bicska, és beleszorul a fejsze is.” (OV, Márc15, 2024)

A jobboldal számára boldogságot jelent, amikor olyan kijelentéseket tehetnek, amelyek garantáltan morális felháborodást váltanak ki a baloldali-liberális közönségből. A politikai öröm forrása az az élmény, hogy saját értelmezésüket kimondhatják, miközben azt az érzést erősítik, hogy próbálják őket elhallgattatni. A *jouissance* itt abból fakad, hogy tabunak számító vélemények artikulálásával megsértik az uralkodónak gondolt normarendet. Ennek markáns példája volt, amikor a miniszterelnök politikai ellenfeleit „*poloskának*” nevezte (OV, Márc15, 2025). Az ilyesfajta transzgresszív *jouissance* erős csoportképző erővel rendelkezik. Ez a jelenség különösen szembeűnő az online politikai térben, ahol „meme”-ek és rövid videók formájában virálisan terjedhetnek az ilyen vélemények (Tuters–Hagen, 2020; DeCook, 2020), de már választási stratégiaként is vizsgálták, hogy szélsőjobboldali pártok hogyan alkalmazzák a normasértést (Lásd például: Kisic-Merino, 2025).

Magyar Péter szintén az autentikus magyar népre hivatkozik mint politikai közössége legitimációs alapjára. Orbán Viktorral szemben ő ezen közösség sokszínűségét és politikai heterogenitását hangsúlyozza.

„*Mi konzervatívok, polgári demokraták, szociáldemokraták, liberálisok, elsősorban magyarok vagyunk.*” (MP, márc15, 2024)

A kutatás keretei között elemzett Magyar Péter-beszédekben nem volt explicit módon fellelhető a transzgresszió élvezete. Implicit módon a beszédeken túl azonban Magyar mindig is szívesen alkalmazott olyan szimbólumokat, kifejezéseket és motívumokat, amelyeket a kormányoldal eddig a sajátjának tekintett. A közbeszédben a „nemzeti jelképek visszavételeként” terjedt el ez a stratégia (Élő, 2025). Ez a fajta határátlépés azonosítható bizonyos mértékben a transzgresszív *jouissance*-szal, azonban a dolgozat módszertani keretei között ez nem vizsgálható.

A *jouissance* ezen esete arra is alkalmas, hogy elfedje az esetleges logikai inkonzisztenciákat az ideológiákon belül. Az orbáni gondolkodásban és az őt körülvevő kulturális elit számára a Fidesz célja a demokrácia és a népi önrendelkezés visszaállítása (lásd például: Békés, 2020). A hazai politikatudományban azonban mára kiterjedt irodalma van a rezsim-irodalomnak, amelyek többsége az Orbán-rendszer autoriter vagy hibrid jellegzetességeit hangsúlyozzák (lásd például.: Gyulai, 2017; Bozóki és Hegedűs, 2017; Unger, 2018; Kis, 2019). Magyar Péter pedig ritkán reagál arra a látszólagos önellentmondásra, miszerint a karizmatikus (Körösenyi et al., 2020) vezetőközpontú vagy technokrata populista (Kováts, 2025) politikai formációja miként fogja tudni megvalósítani a sokszínűségen és demokratikus részvételen alapuló új politikai rendszert.

Megfigyelhető tehát, hogy mindkét politikai szereplő, bár eltérő módon, de a másik által megtestesített élvezetekből és annak transzgresszív áthágásából kovácsol politikai tökélet. Az ideológiai jelentés fennmaradását nem pusztán a vezetővel való szimbolikus azonosulás tartja fent, hanem az a transzgresszív *jouissance* is, amelyet a Másik által kollektívan elfogadott normák megsértésén keresztül nyerünk (Glynos, 2001: 209.). Másképpen fogalmazva „*az élvezet, mindig társadalmi jelenség – sőt mindig »diskurzív« – amennyiben túllépi azokat a határokat, amelyek meghatározzák, mi számít elfogadhatónak egy adott diskurzusban vagy társadalmi szférában*” (Hook, 2017: 609. – saját fordítás). Ezt a stratégiát Orbán Viktor expliciten, míg Magyar Péter vizuálisan, jelek és szimbólumok szintjén alkalmazza.

Az élvezetet alátámasztó társadalmi normák

Az Orbán Viktor által parancsolt élvezet a nemzeti identitás kollektív megélésében fakad. Ennek az identitásnak az elárulása nem csupán erkölcsi, hanem

politikai következményekkel is jár. Aki elhagyja a közösséget az vereségre és kinasztítottásra számíthat. Az élvezet menedzsmentjét szabályozó társadalmi norma Orbán esetében azon a társadalmi hiedelmen alapul, miszerint a rossz mindig elnyeri méltó büntetését.

„A végén úgyis mindenki azt kapja majd, ami jár. Ez a törvény.” (OV, évértékelő, 2025)

„És ahogy lenni szokott, az árulás sem maradt el. Kiderült, hogy innen, az évértékelő első sorából nem is olyan hosszú az út Weber úr brüsszeli kasszájáig. Jó lecke ez. Aki elárulja a barátait, az elárulja a pártját is. Ez a fajta bárkit elárul az első kormányban. Pont a hazáját ne árulná el?” (OV, évértékelő, 2025)

Magyar Péter beszédében a pénz jelenti a boldogság forrását. Aki ezt jogtalanul birtokolja – tehát a közösség vagyonát ellopja – annak a helye a börtönben van. A Tisza Párt „Út a börtönbe program”-ja (MP, évértékelő, 2025) egyértelműen a korrupciót elítélő társadalmi normára épít. Mindkét politikus a közösségi normák áthágásáért az élvezet megvonásával büntetne: míg a kormányfő a nemzeti-kulturális közösségből való kizárással, addig Magyar az anyagi boldogulás megvonásával és szabadságvesztéssel fenyeget. A logika mindkét esetben ugyanaz: aki megsérti a közösség által szentesített élvezetet biztosító rendet, azt meg kell fosztani az élvezethez való hozzáféréstől.

Az élvezet birtoklása

Mindkét politikus narratívájának központi elemét képezi az élvezet birtoklásának kérdése. Az orbáni diskurzusban az élvezettolvaj a nyugati technokrata elit, aki a csatlósain keresztül megpróbálja megfosztani Magyarországot az általa kivívott boldogságtól. Egyszerre fenyegetik és állnak az ország kiteljesedésének útjában azáltal, hogy támadják a szuverén magyar népet és az azt képviselő kormányt.

„Az Európa-szerte tiltakozó gazdák csak annyit szeretnének, ha nem a brüsszeli folyosókon szaladgáló klímafanatikusokkal és hibbant szobatudósokkal íratnák a kötelező erejű jogszabályokat.” (OV, évértékelő 2024)

Orbán számára az európai uniós elit történelmi lehetőséget mulasztott el azzal, hogy rosszul kormányozza Európát. Az ország ellenfeleinek minden megadatott: a globális elit minden pénze és az ahhoz tartozó média. Ha az ellenfelei az ő legyőzésére törekednek, akkor biztos birtokában van egy „titok”, ami a sikeres nemzet és a konzervatív ellenállás mintájaként szolgálhat. A boldogság forrása – a saját tábor nemzeti és politikai identitása – így felértékelődik. Azáltal, hogy irigylésre méltónak mutatja be a nemzet „kincsét”, képes saját kormányzatának eredményeit úgy feltüntetni, mint ami példaként szolgálhatna más országok számára. Hiszen, ha a „patrióta közösség” más tagjai is át akarják venni az orbáni modellt, akkor az azt jelenti, hogy a miniszterelnök

jól végzi a feladatát. A sikeres kormányzat fokmérője ezáltal nem a gazdasági fejlődés vagy a társadalmi jólét, hanem az absztrakt, megfogatlan nemzeti „Dolog” lesz (Finlayson, 1998: 155.).

Ezzel szemben Magyar Péter számára az élvezet tolvaj szerepét Orbán Viktor és a köré szerveződő hatalmi elit tölti be. Az általuk ellopott élvezet nem más, mint a jobb életbe vetett remény és az anyagi biztonságot nyújtó jövő ígérete. Az élvezet a pénz szimbólumán keresztül jelenik meg: annak a közvagyonnak a formájában, amelyet a jelenlegi kormánypárt a saját élvezeteinek kielégítésére – a magyar emberektől ellopva – használ fel. Így válik a pénz birtoklásának kérdése a politikai harc elsődleges kérdésévé.

„Miért Miniszterelnök Úr, miért magánkorházak építését támogatja 10 milliárdokkal, miért magántőke alapokba szór a haveroknak 100 milliárdokat?” (MP, Pikknik, 2024)

„Honfitársaim! Orbánék megvezették, átverték a magyar embereket, korábban engem is. Polgári, Európai Magyarországot ígérték, de egy kifosztott, feudális, végletekig megosztott társadalmat hoztak létre.” (MP, okt23, 2024)

A Tisza Párt narratívájában a jelenlegi kormánypártok testesítik meg Magyarország felemelkedésének legnagyobb akadályát. Ők azok, akik megfosztják a közösséget mindazoktól az élvezetektől, amelyeket a nyugati demokráciák nyújthatnának: jól működő intézményrendszert, átláthatóságot, jobbiztonságot és anyagi boldogulást. A Magyar által kínált *jouissance* ezáltal kettős tartalommal bír. Egyfelől része az Orbánhoz hasonló nemzeti *jouissance*, azonban bizonyos részeiben felfedezhető az, amit Kølvræa Európa élvezetének nevez (2018). Azáltal, hogy megbélyegzi az euroszkeptikus álláspontot, a Tisza Párt vezetője megnyitja az utat újfajta élvezetek felé. Ennek része az, hogy a közössége büszkeséget lelhet az Unió párti álláspontjában és elítélheti a keletinek tekintett *feudális elitet* (MP, Talpra, 2024).¹⁰ A kincs Magyar számára az „Unió ezermilliárdok” (MP, Okt23 2024), amelyek élvezetététől a regnáló hatalmi elit megfosztotta az országot.

KONKLÚZIÓ

Tanulmányomban arra tettem kísérletet, hogy a *jouissance* fogalmán keresztül elemezzem Orbán Viktor és Magyar Péter beszédeinek tartalmát. Illés Gábor és László Tamás tanulmányához (2024) hasonlóan a két politikus összehasonlítására is vállalkoztam. Az általuk elemzett „jelentéshatások” hasonlóan rávilágítottak a testi és diskurzív interakciók fontosságára. A kutatásuk azonban nyitva hagyta annak a kérdését, hogy „pontosan miként is járulnak hozzá a jelenlét-hatások a kollektív identitásformálódáshoz” (uo.: 61.). Jelen tanulmány – bár más megközelítésből – hasonló kérdésre kereste a választ. A lacani megközelítés válasza alapján világossá válik, hogy a diskurzusokat mindig formálja a

testi és affektív dimenzió. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a *jouissance* logikáját nem lehet totalizálni. Ahogy a kutatás bemutatta, Magyar Péter beszédeiben nem volt felfedezhető az elmélet minden eleme. A Tisza Párt újszerűségének köszönhetően nem jellemezte Magyarot a célorientált gondolkodásmód elhagyása. Lehetséges, hogy ez a jövőben változni fog, azonban kérdéseket vet fel az elmélet univerzális alkalmazhatóságával kapcsolatban.

Véleményem szerint a *jouissance* elmélete sikeresen képes magyarázatot adni az orbáni és a magyar narratíva bizonyos aspektusaira. A tanulmány megállapításai hozzájárulhatnak az Orbán-kormány nyugati „civilizációs” diskurzusának (Dudlák, 2023) megértéséhez azáltal, hogy bemutatja, hogy a *drive* által strukturált permanens harc és a transzgresszív normasértésből származó öröm, hogyan járul hozzá az orbáni narratíva öndefiníciójához. A negatív azonosulás és az önviktimizáció csoportképző ereje kiegészítik azon kutatásokat, amelyek a Fidesz–KDNP mögötti identitásalapú tábor megértésére törekedtek. Ezzel párhuzamosan Magyar Pétert szintén jellemzi az a „felzárkózási narratíva” (Böröcz, 2020), amely már régóta formálja a baloldali-liberális gondolkodást. A negatív azonosulás folyamatában Orbán Viktor „*feudális eltije*” testesíti meg a keleti barbárság normáit.

A dolgozat tehát azt próbálta bemutatni, hogy két politikus és az általuk képviselt kulturális körök kommunikációjában nem csak a *ressentiment* (Kiss, 2022a), hanem a fájdalmas öröm is jelen van. A kortárs magyar politika mindkét vezető alakja használja a *jouissance* konstruktív elemeit. Képesek a hallgatóságuk *drive* által fűtött igényeit azáltal kielégíteni, hogy affektív stílusukkal bevonják a jelenlévőket a szimbolikus harcba. A *jouissance* ezáltal válik a magyar politikai küzdelem struktúrájának egyik alapjává.

JELMAGYARÁZAT

OV, évértékelő, 2025	Orbán Viktor évértékelő beszéde, 2025
OV, CPAC, 2025	Orbán Viktor beszéde a CPAC Hungary 2025 nyitókonferenciáján
OV, Harcosok, 2025	Orbán Viktor beszéde a Harcosok Klubja „A kezdet” című rendezvényén
OV, Patrióta NGY, 2025	Orbán Viktor beszéde a Patrióták Európáért pártcsalád nagygyűlésén
OV, Patrióta KGY, 2025	Orbán Viktor beszéde a Patrióták Európáért pártcsalád közgyűlésén
OV, 56, 2024	Orbán Viktor ünnepi beszéde az 1956. évi forradalom és szabadságharc 68. évfordulóján

OV, Tusványos, 2024	Orbán Viktor előadása a XXXIII. Bálványosi Nyári Szabadegyetem és Diáktáborban
OV, Márc15, 2024	Orbán Viktor ünnepi beszéde az 1848/49-es forradalom és szabadságharc 176. évfordulóján
OV, Évértékelő, 2024	Orbán Viktor évértékelő beszéde 2024
OV, Márc15, 2025	Orbán Viktor ünnepi beszéde az 1848/49-es forradalom és szabadságharc 177. évfordulóján
OV, CPAC, 2024	Orbán Viktor beszéde a CPAC Hungary megnyitó ünnepségén 2024
OV, Választás, 2024	Orbán Viktor beszéde az önkormányzati és európai parlamenti választások éjszakáján
MP, Márc15, 2024	Magyar Péter 2024. március 15-i beszéde
MP, Talpra, 2024	Magyar Péter: Talpra Magyarok (ápr. 6.)
MP, Kampányzáró, 2024	Magyar Péter: Tisza Párt kampányzáró beszéd (jún. 8.)
MP, Eredményváró, 2024	Magyar Péter 2024. június 9. éjszakáján megtartott beszéde
MP, Piknik, 2024	1. TISZA Piknik – Magyar Péter beszéde (augusztus 20.)
MP, MTVA, 2024	Tüntetés az MTVA székházánál (okt. 5.)
MP, Okt23, 2024	A Tisza Párt október 23-ai megemlékezése
MP, Újév, 2025	Peter Magyar's New Year's speech
MP, Évértékelő, 2025	Magyar Péter évértékelő beszéde (feb. 16.)
MP, Márc15, 2025	Magyar Péter 2025. március 15-i beszéde
MP, NemzetH, 2025	Nemzet Hangja eredményváró – Magyar Péter beszéde (ápr. 14.)
MP, Nagyvárad, 2025	Magyar Péter nagyváradi beszéde (máj. 24.)

JEGYZETEK

¹ A normaáthágás csoportformáló hatását már más megközelítésekkel is vizsgálták. Terman például kutatásában (2020) a „backlash” mozgalmak vizsgálata során arra jutott, hogy a domináns normák megsértése a csoporttagok számára kollektív státuszmegvonás élményét idézi elő, amely identitásképző erővel bír. Van Kleef és munkatársai (Van Kleef et al., 2023) különbséget tesznek a normaszegéshez kapcsolódó dominancia és a normakövetéshez kapcsolódó presztízs között, megállapítva, hogy a globális normák áthágása és a lokális értékek megtartása erős csoport ko-

- héziós erőt képvisel. Mindezt Allan (Allan, 2023) is illusztrálja, aki a káromkodás normaszegő használatában egyszerre az öröm és fájdalom affektív kettősségét azonosítja.
- ² A freudi nézet szerint a felettes én az erkölcsi lelkiismeretet jelentette. Pontosán az a mechanizmus, ami a szubjektumot tartózkodásra szólította fel az élvezetektől.
- ³ Az amerikai Alt-Right internetes szubkultúrájánál figyelhető meg ez a jelenség legprominensebben. A „trolling” és az „owning the libs” kifejezések pontosan arra utalnak, hogy a liberális kurzus értékeit ki kell figurázni és nevetségessé tenni. Ezáltal saját pozícióit egy ironikus távolságtartásból képesek megfogalmazni. Lásd: DeCook, J. R. (2020).
- ⁴ Jó aktuálpolitikai példát kínál a 2025. június 28-án megrendezett Budapest Pride, amelyet a kormányzat megpróbált „betiltani”. Éppen e politikai tiltakozás és elutasítás vált a rendezvény mobilizáló erejévé, hiszen a kormányzati narratíva a nemzeti- konzervatív értékek védelmében állította szembe magát az eseménnyel és ítélte el a résztvevőket. Lásd.: <https://merce.hu/2025/06/28/tiltva-nagyobbat-szolt-mint-valaha-ilyen-volt-a-30-budapest-pride-felvonulas/>
- ⁵ Fontos megemlíteni, hogy Laclau a későbbi munkáiban részlegesen beemeli a *jouissance* fogalmát (Ferencz, 2025b). Lásd részletesebben: (Glynos–Stavrakakis, 2004; Stavrakakis–Galanopoulos, 2018)
- ⁶ Hook módszertana jelen kutatáshoz túl részletes, ezért ennek egyszerűsített változatát alkalmaztam.
- ⁷ Lásd.: <https://vtr.valasztas.hu/ep2024>
- ⁸ Orbán Viktor Patrióta Nagygyűlésen 2025. február 28-án elmondott felszólalásának eredeti, angol nyelvű verziója: „So it means that I have some understanding and some notion about the way, the track, the road from opposition to the government, to power. And the name of this track, the name of this road, is suffering. The name of this road is pain. If you would like to go to the government, first you have to serve your nation; meanwhile you are under a constant and brutal attack. Suffer and pain. I think, Santiago, you and Vox suffered enough. You had pain enough. It's time to go for government.”
- ⁹ Ezen narratív keretből ered a magyar jobboldali politikai nyelvben elterjedt „sipítózó” vagy „hisztiző” „libsi” kifejezés, amely pejoratív módon utal a liberális szereplők érzelmi reakcióira és véleménynyilvánítási stílusára.
- ¹⁰ Érdeemes megjegyezni, Kølvræa saját elemzésében szembe állította a nemzeti és az európai *jouissance*-ot. Európa élvezete szerinte abban rejlik, hogy lemondunk a nemzet által nyújtott élvezetektől. Erre viszont rációlni látszik a Magyar Péter által épített narratíva, amely a nemzet nagyságát az Unióban és az európai identitásban látja.

IRODALOM

- Allan, Keith (2023): The pleasure and pain in taboo exploitation. *Languages*, 8(3), 208. <https://doi.org/10.3390/languages8030208>
- Békés Márton (2020): Mi magunk: A '20-as évek konzervatív stratégiája. *Kommentár*, 2020/1.
- Benedek István (2019): Populizmus(ok): szükséges fordulat, múltó korszellem, vagy autoriter vezérforrás? In: *Ütközéspontok VI. konferenciakötet* (19–29).

- Bozóki András–Hegedűs Dániel (2017): A kívülről korlátozott hibrid rendszer. Az Orbán-rezsim a rendszertipológia tükrében. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 26, No. 2, 7–32.
- Böcskei Balázs (2021): Kormányzó populizmus. A Fidesz ellenség és identitáskonstruáló populizmus. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 30, No. 4, 61–79. <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2021.4.61>
- Böröcz József (2020): A jóság máshol van. Az Európán belüli másság szabálya. *Replika*, 115, 69–97.
- Canellopoulos, Lissy (2010): *The bodily event, jouissance and the (post)modern subject. Recherches en psychanalyse*, vol. 10, No. 2, 321a–328a. Éditions Association Recherches en psychanalyse. <https://doi.org/10.3917/rep.010.0141>
- Chachavalpongpun, Pavin (2024): Hyper-royalism: A Thai modality of political jouissance. In: Nicol A. Barria-Asenjo–Slavoj Žižek (eds.): *Political Jouissance*. London, Bloomsbury Academic, 66–75.
- Dean, J. (2006): *Žižek's Politics*. New York, Routledge.
- DeCook, Julia Rose (2020): Trust Me, I'm Trolling: Irony and the Alt-Right's Political Aesthetic. *M/C Journal*, 23(3). <https://doi.org/10.5204/mcj.1655>
- Dudlák Tamás (2023): A civilizációs államok felemelkedése: civilizációs dikszurzus a 2010 utáni Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 32, No. 2, 98–119. <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2023.2.98>
- Éber Márk–Gagyai Ágnes–Geröcs Tamás–Jelinek Csaba (2019): Válság és hegemonia Magyarországon (2008–2018). *Fordulat*, Vol. 26, 5–46.
- Ermihan, Erman (2024): End of Jouissance, Start of Resentment: A Lacanian Critical Security Approach to Turkey's Relations with the West. *Critical Studies on Security*, 1–19. <https://doi.org/10.1080/21624887.2024.2312317>
- Ferencz Gábor (2025a). A „nemzeti nagyság” Orbán Viktor diskurzusában. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 34, No. 3. <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2025.3.62>
- Ferencz Gábor (2025b): Az essexi iskola: Ernesto Laclau diskurzuselemlete. *Themis*. <https://doi.org/10.55052/THEMIS.2025.1.147>
- Finlayson, Alan (1998): Psychology, Psychoanalysis and Theories of Nationalism. *Nations and Nationalism*, Vol. 4, No. 2, 145–162. <https://doi.org/10.1111/j.1354-5078.1998.00145.x>
- Glynos, Jason (2001). The grip of ideology: A Lacanian approach to the theory of ideology. *Journal of Political Ideologies*, Vol. 6, No. 2, 191–214. <https://doi.org/10.1080/13569310125440>
- Glynos, Jason–Yannis Stavrakakis (2004): Encounters of the real kind. In: Simon Critchley– Oliver Marchart (eds.): *Laclau: A Critical Reader*. New York, Routledge, 201–216.
- Guéguen, Pierre Gilles (2018): The Freudian superego and the Lacanian one. *Lacanian Compass*, 3(13), 1–5. https://lacaniancompass.com/wpcontent/uploads/2022/02/LCE_V3.13.pdf
- Gyulai Attila (2017): Magyarország a szürke zónában? A magyar politikai rendszer hosszú hibridizációja. In: Boda Zsolt–Szabó Andrea (szerk.): *Trendek a magyar politikában 2. A Fidesz és a többiek: pártok, mozgalmak, politikák*. Budapest, Napvilág Kiadó. MTA TK, 15–42.
- Hook, Derek (2017): What Is “Enjoyment as a Political Factor”? *Political Psychology*, 38(4), 605–620, Portico. <https://doi.org/10.1111/pops.12417>

- Hook, Derek (2024): *Jouissance as Tool of Psychosocial Analysis*. In: Stephen Frosh–Marita Vyrgioti–Julie Walsh. (szerk.): *The Palgrave Handbook of Psychosocial Studies*. Palgrave Macmillan–Spinger, 813–838. https://doi.org/10.1007/978-3-031-30366-1_20
- Illés Gábor–László Tamás (2024): Jelenlét és plebiszciter képviselet: Orbán Viktor és Magyar Péter képviseleti performanszai a 2024-es választások kampányában, *METSZETEK Társadalomtudományi Folyóirat*, Vol. 13, No. 3, 39–67. <https://doi.org/10.18392/metsz/2024/3/3>
- Illés Gábor (2020): Ernesto Laclau: A populista ész (recenzió), *Politikatudományi Szemle*, Vol. 24, No. 1, 159–163.
- Kis János (2019): Demokráciából autokráciába. A rendszertipológia és az átmenet dinamikája. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 28, No. 1, 45–74. <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2019.1.45>
- Kisic-Merino, Pasko (2025): The role of right-wing enjoyment in the normalisation of the far right. *Review of International Studies*, 51(3), 449–471. <https://doi.org/10.1017/S0260210524000895>
- Kiss Balázs (2022a): *Kettős ressentiment. A kultúrharc Magyarországon, 2018–2020*. Budapest, TK Politikatudományi Intézet.
- Kiss Balázs–Szabó Lilla Petronella–Farkas, Xénia (2021): Ki lehet áldozat? Viktimizáció a 2017-es magyar metoo-vitában. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 30, No. 1, 104–126. <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2021.1.104>
- Kiss Viktor (2014): A politika logikái. Ernesto Laclau és az ideológiakritika reorganizációja. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 23, No. 1, 77–101.
- Kiss Viktor (2022b): Dominancia és hegemonia: politikai ideológiák a mai Magyarországon. In: Földes György–Antal Attila (szerk.): *Igazságosság – demokrácia – fenntarthatóság*. Napvilág, 179–210.
- Kølvraa, Christoffer (2018): Psychoanalyzing Europe? Political Enjoyment and European Identity. *Political Psychology*, Vol. 39, No. 6, 1405–1418. <https://doi.org/10.1111/pops.12547>
- Körösényi András–Illés Gábor–Gyulai Attila (2020): *Az Orbán-rezsim – A plebiszciter vezérdemokrácia elmélete és gyakorlata*. Budapest, Osiris.
- Lacan, Jacques (1999): *The seminar of Jacques Lacan, book XX: On feminine sexuality, the limits of love and knowledge, encore, 1972–1973* (szerk.: Jacques-Alain Miller, ford.: Bruce Fink). New York, Norton.
- Lacan, Jacques (1988): *The Seminar of Jacques Lacan. Book I: Freud's Papers on Technique 1953–1954* (szerk.: Jacques-Alain Miller, ford.: John Forrester). Cambridge, Cambridge University Press.
- Laclau, Ernesto (1990): *New Reflections on the Revolution of Our Time*. London, Verso.
- Laclau, Ernesto–Chantal Mouffe (1985): *Hegemony and Socialist Strategy*. Verso, első kiadás.
- Laclau, Ernesto–Chantal Mouffe (2001): *Hegemony and Socialist Strategy*. Verso, második kiadás.
- Marincea, Adina (2025): Romania's 2024 Election Crisis: Neo-Legionarism's Revival of the 'Judeo-Bolshevism' Myth and the Jouissance of Punishment. *Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*, No. 33, Vol. 1, 201–209. <https://doi.org/10.1080/25739638.2025.2482396>
- Marttila, Thomas (2015): *Post-Foundational Discourse Analysis. From Political Difference to Empirical Research*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9781137538406>
- Ostiguy, Pierre–Benjamin Moffitt (2021): Who would identify with an “empty signifier”? In: Pierre Ostiguy–Francisco Panizza–Benjamin Moffitt (szerk.): *Populism in Global Perspective*. Routledge, 47–72. <https://doi.org/10.4324/9781003110149-4>

- Sedgwick, Mark (2019): *Key Thinkers of the Radical Right. Behind the New Threat to Liberal Democracy*. Oxford, Oxford University Press, xiii–xxvi.
- Stavarakakis, Yannis (2007): *The Lacanian Left: Psychoanalysis, Theory, Politics*. Edinburgh University Press. <https://doi.org/10.3366/edinburgh/9780748619801.001.0001>
- Stavarakakis, Yannis–Antonios Galanopoulos (2018): *Ernesto Laclau and Communication Studies*. Oxford Research Encyclopedia of Communication. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228613.013.590>
- Szabó Gabriella–Farkas Xénia (2021): Libernyákok és OIG. Modortalanság a politikai kommunikációban. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 30, No. 1, 60–81. <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2021.1.60>
- Szigeti Attila (2015): *A valós fantáziapótlékai. Slavoj Žižek és az ideológia pszichoanalitikus filozófiája*. Erdélyi Múzeum, Vol. 77, No. 4, 37–49.
- Torfin, Jacob (2004): Diskurzuselemzés és a Laclau–Mouffe-féle posztstrukturálisizmus. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 13, No. 4, 149–153.
- Tuters, Marc–Sal Hagen (2020): ((They)) rule: Memetic antagonism and nebulous othering on 4chan. *New Media & Society*, Vol. 22, No. 12, 2218–2237. <https://doi.org/10.1177/1461444819888746>
- Unger Anna (2018): A választás mint rendszerkarakterisztikus intézmény. *Fundamentum*, 2018 Vol. 2–3, 5–16.
- van Kleef, Gerben A. –Florian Wanders–Annelies E. M. van Vianen–Rohan L. Dunham–Xinkai Du–Astrid C. Homan (2023): Rebels with a cause? How norm violations shape dominance, prestige, and influence granting. *PLOS ONE*, 18(11). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0294019>
- Wanders, Gerben A. (2024): Bottom-up influences on social norms: How observers’ responses to norm violations shape norm trajectories. *Current Opinion in Psychology*, 45, 101919. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2024.101919>
- Wang, Alwyn Lau Wing–Sim Chee Keong (2014): Just Jouissance: Discerning and Subverting a Politics of Inherent Transgression in Malaysian Socio-Political Discourse. *Asian Journal of Political Science*, Vol. 22, No. 2, 147–163. <https://doi.org/10.1080/02185377.2013.879068>
- Winkler, Rafael (2024): *Žižek’s The sublime object of ideology: A reader’s guide*. Bloomsbury Academic.
- Zeiher, Cindy (2020): Trump, Our Favourite Jouissance, *Continental Thought & Theory. A Journal of intellectual freedom*, Vol. 3, No. 1, Special Issue: The Problem of Trump. 200–216 | ISSN: 2463-333X. <http://dx.doi.org/10.26021/1176>
- Žižek, Slavoj. (1989): *The sublime object of ideology*. Verso.
- Žižek, Slavoj. (2005): *Interrogating the real*. Eds.: R. Butler–S. Stephens. Continuum.

Internetes források

- Élő Anita (2025): A nemzeti jelképek visszavétele – mit csinál Magyar Péter a pusztán? *Válasz Online*. <https://www.valaszonline.hu/2025/05/23/magyarpete-orbanviktor-miniszterelnok-tiszapart-tizasziget-harcosokklubja-bekeseklligaja-kovachimre-szaboandrea-kristofluca/>

- Kiss Soma Ábrahám (2025): Tiltva, nagyobbat szólt mint valaha – ilyen volt a 30. Budapest Pride felvonulás. *Mérce*. <https://merce.hu/2025/06/28/tiltva-nagyobbat-szolt-mint-valaha-ilyen-volt-a-30-budapest-pride-felvonulas/>
- Kováts Eszter (2025): „A technokrata populizmus reménye – Magyar Péter nagykanizsai ajánlatáról”, *Mérce*. <https://merce.hu/2025/07/22/a-technokrata-populizmus-remenye-magyar-peter-nagykanizsai-ajanlatarol/>
- Nemzeti Választási Iroda (2024): *Európai Parlamenti választások 2024 – Eredmények*. <https://vtr.valasztas.hu/ep2024>
- Portfolio.hu. (2025): Egyre nagyobb Tisza-előnyt mérnek az új közvélemény-kutatások. *Portfolio*. <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20250701/egyre-nagyobb-tisza-elonyt-mernek-az-uj-kozvelemenykutatasok-771467>

Az elemzett beszédek listája

- Orbán Viktor (2025): *Évértékelő beszéd 2025*. Kormány.hu. <https://kormany.hu/beszedek-interjuk/miniszterelnok/orban-viktor-evertekelo-beszede-20250222>
- Orbán Viktor (2025): *Beszéde a CPAC Hungary 2025 nyitókonferenciáján*. Kormány.hu. <https://kormany.hu/beszedek-interjuk/miniszterelnok/orban-viktor-beszede-a-cpac-hungary-2025-nyitokonferenciajan-20250529>
- Orbán Viktor (2025): *Beszéde a Harcosok Klubja „A kezdet” című rendezvényén*. Kormány.hu. <https://kormany.hu/beszedek-interjuk/miniszterelnok/orban-viktor-beszede-a-harcosok-klubja-a-kezdet-cimu-rendezvenyen>
- Orbán Viktor (2025): *Beszéde a Patrióták Európáért pártcsalád nagygyűlésén*. Miniszterelnok.hu. <https://miniszterelnok.hu/orban-viktor-beszede-a-patriotak-europaert-partcsalad-nagygyulesen/>
- Orbán Viktor (2025): *Beszéde a Patrióták Európáért pártcsalád közgyűlésén*. Miniszterelnok.hu. <https://miniszterelnok.hu/orban-viktor-beszede-a-patriotak-europaert-partcsalad-kozgyulesen/>
- Orbán Viktor (2024): *Ünnepi beszéd az 1956. évi forradalom és szabadságharc 68. évfordulóján*. Kormány.hu. <https://kormany.hu/beszedek-interjuk/miniszterelnok/orban-viktor-unnepi-beszede-az-1956-evi-forradalom-es-szabadsagharc-68-evfordulojan>
- Orbán Viktor (2024): *Előadása a XXXIII. Bálványosi Nyári Szabadegyetem és Diáktáborban*. Kormány.hu. <https://kormany.hu/beszedek-interjuk/miniszterelnok/orban-viktor-eloadasa-a-xxxiii-balvanyosi-nyari-szabadegyetem-es-diaktaborban>
- Orbán Viktor (2024): *Ünnepi beszéd az 1848/49-es forradalom és szabadságharc 176. évfordulóján*. Kormány.hu. <https://kormany.hu/beszedek-interjuk/miniszterelnok/orban-viktor-unnepi-beszede-az-184849-es-forradalom-es-szabadsagharc-176-evfordulojan>
- Orbán Viktor (2024): *Évértékelő beszéd 2024*. Kormány.hu. <https://kormany.hu/beszedek-interjuk/miniszterelnok/orban-viktor-evertekelo-beszede-20240217>
- Orbán Viktor (2025): *Ünnepi beszéd az 1848/49-es forradalom és szabadságharc 177. évfordulóján*. Kormány.hu. <https://kormany.hu/beszedek-interjuk/miniszterelnok/orban-viktor-unnepi-beszede-az-184849-es-forradalom-es-szabadsagharc-177-evfordulojan>

- Orbán Viktor (2024): *Beszéde a CPAC Hungary megnyitó ünnepségén*. Miniszterelnok.hu. <https://miniszterelnok.hu/orban-viktor-beszede-a-cpac-hungary-megnyito-unnepsegen/>
- Orbán Viktor (2024): *Beszéde az önkormányzati és európai parlamenti választások éjszakáján*. Miniszterelnok.hu. <https://miniszterelnok.hu/orban-viktor-beszede-az-onkormanyzati-es-europai-parlamenti-valasztasok-ejszakajan/>
- Magyar Péter (2024): *Március 15-i ünnepi beszéd*. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=Ow_gcxTOZl8
- Magyar Péter (2024): *Talpra Magyarok | Nemzeti menet | Magyar Péter beszéde*. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=kZcViPeVddI>
- Magyar Péter (2024): *Tisza Párt kampányzáró beszéde* [Videó]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=4ZWgB7nJGu0>
- Magyar Péter (2024): *Eredményváró – 2. vol – Választások*. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=Nkl78gvdX44>
- Magyar Péter (2024): *1. TISZA Piknik – Magyar Péter beszéde*. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=Z6-CecDfhN8>
- Magyar Péter (2024): *MTVA székházánál tüntetés*. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=7_XwHFQsQO4
- Magyar Péter (2024): *Megemlékezés – Magyar Péter beszéde*. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=MfFzRWfjkQ>
- Magyar Péter (2025): *New Year's speech*. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=e9TRBs95R1Q>
- Magyar Péter (2025): *Évértékelő beszéd*. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=zPzqKDN9-Uc>
- Magyar Péter (2024): *Nyergelj, fordulj! – Mit kíván a magyar nemzet*. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=TqWK77uSUc4>
- Magyar Péter (2024): *Nemzet Hangja eredményváró beszéd*. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=BjvXXNRRgcI>
- Magyar Péter (2024): *A nagyváradi beszéd*. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=9Ge8cxGu3K8>

RECENZÍÓ

Fekete Balázs:

Jog, kritika, konzervativizmus
Russell Kirk alapművének megjelenésére

JOG, KRITIKA, KONZERVATIVIZMUS

Russell Kirk alapművének megjelenésére

Fekete Balázs

(ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, ELTE TK Jogtudományi Intézet)

A recenzió beérkezett: 2025. október 6., véglegesítve: 2025. október 13.

(Russell Kirk: A konzervatív eszme. Történelmi útmutató a józan észhez. Budapest, Alapjogokért Központ, 2024)

A KÖNYVKIADÁS DICSÉRETE

2024-ben a politikatudomány szempontjából fontos könyvpiaci eseménye volt Russell Kirk *The Conservative Mind* című művének magyar megjelenése. A magyar kiadással komoly adósságot törlesztett az Alapjogokért Központ, eddig Russell Kirktől magyarul csak az *Amerika brit kultúrája* című műve volt elérhető (Kirk, 2020), illetve egy esszé (Kirk, 2014). Az előszóval és egyéb dokumentumokkal együtt közel hét és félszáz oldalas kötet kiadása lehetővé teszi, hogy a 20. század második felének amerikai közgondolkodására konzervatív szemszögből talán az egyik legjelentősebb hatást gyakorló szerző alapművét immár a politikai gondolkodás iránt érdeklődő magyar olvasók is kézbe vehessék. A *The Conservative Mind* hatása a mai napig óriási, az Egyesült Államok globális politikai és kulturális befolyása miatt természetszerűleg túl is mutat annak eredeti közegén (Böcskei–Sebők, 2019). Maga a mű is számos irányból megközelíthető, ezért e cikk vállaltan nem törekszik a teljességre, hanem csak olyan dimenziókat kíván bemutatni, amelyek szerzője számára – szocializációja és érdeklődése miatt – lényegesnek tűnnek.

SZERZŐ ÉS MŰVE

Russell Kirk (1918–1994) életművét több munka is feldolgozta már,¹ ezért e recenzió csak néhány olyan mozzanatot emelne ki, amelyek segíthetnek az amerikai szerzőt tudományos szempontból és emberileg is közelebb hozni az olvasókhöz. Kirk a *Michigan State College*-ben végzett, majd a *Duke University*-n szerzett mesterfokozatot. Ebben az időszakban John Randolph of Roanoke

virginiai politikus és politikai gondolkodó életművével foglalkozott és ez vezette el a konzervativizmus kérdésköréhez. A második világháború után, leszerelését követően a *Michigan State College*-ben kezdett el történelmet tanítani és ezzel párhuzamosan készítette el az angol és amerikai konzervatív gondolkodás történetét feldolgozó doktori munkáját, amelyet Skóciában a *University of St. Andrewson* védett meg. A disszertáció szolgált az 1953-ban megjelent *The Conservative Mind* alapjául, amelynek sikere azonnal ismertté tette szerzőjét az amerikai szellemi életben. Megjelenését követően számos méltató ismertetés jelent meg a kötetről és töretlen hatását jól mutatja, hogy az első megjelenés hatvanadik évfordulójának tiszteletére a *The Imaginative Conservative* folyóirat esszéorozatot indított 2013-ban, és e sorozat cikkei jól bizonyítják, hogy mennyire élő még mindig Kirk hagyatéka.

A kötet sikerének legfontosabb hozadéka Kirk életében az volt, hogy felmondta tanári állását és Mecostába, egy kis michigani faluba költözött, ahol teljes mértékben az írásnak szentelte magát. Döntéséről így írt kiadójának egy levélben: „A szegénység sohasem zavart; ha kell, évi négyszáz dollárból is meg tudok élni. A gondolkodásra szánt idő és a cselekvés szabadsága jelenleg sokkal fontosabb, mint bármilyen lehetséges gazdasági előny.” (Regnery, 2024: xxxii.). Ezt követően még számos konzervatív szemléletű munkát jelentetett meg, írt szépirodalmi regényeket és novellákat, és újságíróként is tevékenykedett, évtizedekig volt például önálló rovata a *National Review*-ban és a *Los Angeles Times*nek is hosszan dolgozott. A halálát követően a mecostai ház ad otthont a Russel Kirk Központ a Kulturális Megújulásért nevű intézménynek, amelynek célja Kirk örökségének gondozása és az angol-amerikai konzervativizmus hagyományának ápolása.²

E kiadás Kirk kötetének alapszövegén túl további rövidebb szövegeket is tartalmaz. Ezek közül az első Kövér László ajánlója, amelyben az Országgyűlés elnöke a Kirk művét is átható morális képzelőerő szükségességét emeli ki. Ezt követi egy rövidebb fordítói jegyzet – a kötet fordítói Lengyel Balikó Péter és Pogrányi Lovas Miklós –, amelyben hat, Kirk gondolkodásának gerincét alkotó kifejezés használatát – *prejudice* (előítélet), *prescription* (társadalmi előírások), *prudence* (körültekintés), *liberal* (szabad vagy liberális [oktatási értelemben]), *permanent things* (állandó vagy örök dolgok), és *moral imagination* (morális képzelet) – részletezik a fordítók. Úgy vélik, hogy e kifejezések értelmezése a történelmi és kulturális távolság miatt nem feltétlenül egyértelmű egy mai magyar olvasónak. A következő szöveg a kötet kiadójának, Kirk felfedezőjének, Henry Regnerynek 1995-ben készített visszaemlékezése az 1953-as kiadásról és a megjelenést követő nem várt sikerről. Ez a több szempontból is személyes írás betekintést kínál a megjelenés idejének intellektuális viszonyaiba és megismerhetjük a kiadó és szerzője személyes kapcsolatát is. Az utolsó ilyen rövidebb szöveg Kirknek a hetedik kiadáshoz 1986-ban írt előszava, amelyben három évtized távlatából tekint vissza a számára sok sikert hozó kötetre. Kirk

nem rejti véka alá, hogy rendkívül pesszimista, „szögezzük le: világunk a hanyatlás előrehaladott állapotában leledzik” (Kirk, 2024a: xl.), de mégis úgy látja, hogy „kultúránkban sok megőrzésre érdemes dolog megóvható és megújítható” (uo.: xliii.), és művével erre az örökségre szeretné az olvasókat emlékeztetni.

E bevezetők mellett a kötet legvégén is találhatunk egy önálló szöveget, amely több szempontból is különleges. Ez nem egy esszé vagy cikk, hanem Kirk 1956-ban elhangzott rádióbeszéde, amelyet a fordító a gépelt és kézzel javított megsárgult és itt-ott elmosódott sorokból rekonstruált. Azaz, ez a Kirk-szöveg ebben a kötetben jelent meg először nyomtatásban. A rádióbeszéd 1956 novemberében hangzott el a *Radio Los Angeles*-ben és az 1956-os forradalommal foglalkozik. A forradalom okainak és tágabb történelmi kontextusának bemutatása és magyarázata mellett Kirk arra kérdez rá, hogy vajon mi lehetett az amerikai külpolitika felelőssége a forradalom bukásában. Kirk szerint „a magyarok a rendért, az igazságért és a szabadságért haltak meg” (Kirk, 2024b: 655.) az oroszokkal szembeni egyenlőtlen küzdelemben, az amerikai külpolitika pedig szlogeneken túl nem támogatta őket. Érezhető, hogy Kirk szimpatizált a „magyar ügyel” és a későbbiekben ennek számos jelét adta személyes életében, például magyar emigránsok támogatásával.

A kötet tizenhárom fejezetből épül fel, amelyek közül az első és az utolsó nem eszmetörténet. Az első fejezetben, amely a kötet elméleti bevezetésének tekinthető, Kirk a konzervativizmus fogalmával foglalkozik. Ebben található meg Kirk híres, hat jellemzőt tartalmazó listája, amelyet sokan vitattak, és később ön maga is újragondolt. Röviden összefoglalva, ezek (i) a transzcendens rend létébe vetett hit; (ii) az emberi létezés sokszínűsége; (iii) a tagolt társadalom és ezzel az emberek közötti különbségek elfogadása; (iv) a magántulajdon elválaszthatatlansága a szabadságtól; (v) a régóta fennálló szokások értéke; és (vi) a változással szembeni szkepszis (Kirk, 2024: 9–10.). E jellemzők bemutatásával Kirk kijelöli annak a gondolatvilágnak a koordináta-rendszerét, amelyet a modern angol és amerikai szerzők munkásságának elemzésével kíván bemutatni. Röviden megjelöli szellemi ellenfelét is: az egyenlősítésre törekvő radikalizmust.

A zárófejezet a *Konzervatívok ígérete* címet kapta, és ebben Kirk a kötet fejezeteiben testet öltő eszmetörténeti utazás tanulságait fogalmazza meg. Két fontos probléma szerinte a tömegtársadalom kialakulásának befejeződése és – ezzel párhuzamosan – a valódi közösségek erejének csökkenése. Mindkét folyamat mögött a konzervatívok ellenfeleinek az egyént felszabadítani akaró és egyenlősítő – végső soron egy „Új Társadalom” (uo.: 611.) létrehozását célul kitűző – törekvései állnak, és komolyan veszélyeztetik mindazt, amit a konzervatívok szerint érdemes megőrizni. Ez a helyzet azonban az amerikai társadalom állapota kapcsán kifejezetten szkeptikus Kirk szerint még sem teljesen reménytelen, mert a költészet – ahogy azt a Kirk által kifejezetten nagyra tar-

tott T. S. Eliot munkássága példázza – talán segíthet az örök dolgok fennmaradásában. Kirk szavaival: „Ha a fontos ügyekben döntő emberek felemelik fejüket és hallgatnak a költők hívó szavára, akkor a kultúra és a politika normái a kor bolondériái ellenére is fennmaradhatnak.” (uo.: 647.)

A kötet további tizenegy fejezete az angol-amerikai konzervatív gondolkodás részletesen kidolgozott és empatikus finomsággal megfestett panorámáját kínálja. A történet Burke életművének közel hetven oldalas bemutatásával kezdődik, majd John Adams politikai gondolkodását elemzi az Egyesült Államok alapítását átszövő politikai viták kontextusában. Ezt követi egy fejezet a benthamizmus konzervatív, döntően romantikus kritikájáról. Majd újra visszatér a szerző Észak-Amerikába és a déli konzervativizmust vizsgálja Randolph és Calhoun nézeteit a középpontba állítva, de nem elrejtve kritikáját sem a Dél politikai nézeteiről. Önálló fejezetet kaptak az ún. liberális konzervatívok, akik a liberalizmus alaptételeit továbbgondolva több ponton is konzervatív irányba alakították politikai nézeteiket. Az iparosodásra és az ezzel járó tömegesedésre adott konzervatív válaszokat tárgyalja az új-angliai konzervativizmust áttekintő fejezet. Kifejezetten izgalmas a nyolcadik fejezet, amelyben Kirk újra Angliába „látogat” és Disraeli politikai munkássága előtt tiszteleg, méltatva a konzervatív képzelet politikai erényeit. Ezután tovább követi az angol konzervativizmus történetét, a jogot és történelmet középpontba állító konzervatív gondolatok elemzésének segítségével. Majd ismét Amerika felé fordul és az első világháború lezárulásáig vizsgálja a demokrácia működésére adott konzervatív reakciókat. A következő fejezetben ugyanígy tekinti át a konzervatív gondolkodás angliai történetét a 19. század második felétől a két világháború közötti időszakig. Az eszmetörténeti részt lezáró fejezet a 20. század első évtizedének amerikai konzervatív gondolkodását mutatja be és kiemeli annak kritikai természetét, amit leginkább – a rá érezhetően nagy hatást gyakorló – Babbit munkásságában vél azonosítani.

A MAGYAR KIRK-RECEPCIÓ

Kirk gondolatainak hazai recepciója az elmúlt közel két évtizedben akadémiai közegben kezdődött el és zajlik mai is. Kirk nem tudott Roger Scrutonnal összehasonlítható hatást gyakorolni az akadémiai életen kívüli világra,³ leginkább az angol és amerikai konzervativizmus különféle irányzatai iránt érdeklődő kutatók és egyetemi oktatók érintették műveit egyes témák feldolgozásánál (lásd pl. Békés, 2008; Mezei, 2013.). A recepciós folyamat fontos pontja a *Konzervatív reneszánsz az Egyesült Államokban* című 2016-ban megjelent kötet (Pogrányi Lovas, 2016), amely az első, kifejezetten Kirk életművének szentelt konferencia anyagából készült. Ugyanilyen lényeges Egedy Gergely pár évvel korábbi kötete, melyben az amerikai konzervatív gondolkodást bemutatva igen részletes fejezetet szentelt Kirk konzervativizmusának (Egedy,

2014: 473–504.). 2020-ban jelent meg az első teljes Kirk-mű magyarul, a bevezetőben már hivatkozott *Amerika brit kultúrája* (Kirk, 2020).

Talán nem tévedünk nagyot, ha amellet érvelünk, hogy Kirk munkásságának magyarországi recepciója eddig alapvetően eszmetörténeti természetű, azaz leginkább ‘konzervativizmus-történeti’ kérdések kapcsán kerülnek vele kapcsolatba a hazai szerzők. Izgalmas kérdés, hogy vajon ki lehet-e ebből a keretből lépni? Alkalmas lehet-e arra Kirk több, mint hetven éve megjelent műve, hogy kortárs kérdések megértésénél is kézbe vegyük, kiszabadítva így az eszmetörténet művelése körében ráosztott meglehetősen merev – az utánnozhatatlan és megismételhetetlen alapmű – szerepéből? Ezzel talán a kirki világkép élő oldalát is meg lehetne mutatni, ami jelezhetné, hogy többről és másról is szó lehet a *The Conservative Mind* kapcsán, mint – az egyébként lenyűgöző – eszmetörténeti teljesítmény.

ESZME-E A KONZERVATIVIZMUS? A CÍM FORDÍTÁSÁNAK KÉRDÉSE

A kötet fordítóinak teljesítménye önmagában elismerést érdemel. Az eredeti szöveg az angol nyelvű akadémiai írás egyik csúcsteljesítménye, részben a stílus gördülékenysége és a megfogalmazás ‘kompaktsága’ teszi ezt a sok ágra bomló témát feldolgozó, kifejezetten hosszú kötetet jól és – meg merem kockáztatni – könnyen olvashatóvá. Talán ez is lehetett a kötet sikerének egyik titka. A magyar fordítás a legtöbb esetben kifejezetten jól adja vissza az eredeti stílust, mégha sok esetben ez biztosan nem volt könnyű fordítói feladat. Egy ponton azonban markánsan nem értek egyet a fordítók által alkalmazott megoldással, ez pedig a kötet magyar címe.

Regnery visszaemlékezéséből lehet tudni, hogy Kirk eredetileg a *The Conservative Rout* – talán a *Konzervatív visszavonulás* vagy *megfutamodás* lehetnek jó fordítások – címet adta volna a kötetnek. Kiadóként Regnerynek nem tetszett ez a cím, ezért egy másik, a könyvpiacra jobban bevezethető címet javasolt, és így kapta végül a kötet a *The Conservative Mind* címet (Regnery, 2024: xxii–xiii.). A fordítók a kötet címét végül *A konzervatív eszme*ként fordították. Véleményem szerint ez a megoldás, noha ez a fordítás nyelvi értelemben lehet helyes, mégis félrevezető. Nem könnyű a konzervatív gondolkodás különféle irányai között bármilyen közös pontot azonosítani, de ezek közül egy talán az lehet, hogy a konzervatívok általában szkeptikusak az elvont, absztrakt, és konstruktivista politika- és társadalomelméleti gondolkodással szemben. Azaz a konzervativizmus sokkal inkább attitűd vagy irányultság, mint tudatosan felépített eszmerendszer (lásd Okakeshott, 2001). Persze, ez a megközelítés finomodhat vagy változhat, egyáltalán nem kizárt, hogy a konzervativizmust eszmeileg strukturált gondolatrendszernek tartsuk (lásd Scruton, 1995.), de véleményem szerint a határozott absztrakció- és ideológiaellenesség a konzervativizmus lényegi

alkotóeleme. Azt gondolom, hogy a címben szereplő ‘mind’ kifejezés ‘eszme’-ként történő fordítása e nézőpontból mindenképpen kérdéseket vethet fel.

A kötet címe ebben a formában azt sugallja, hogy Kirk művét olvasva bevezetést kaphatunk egy eszmébe. Ez a benyomás azonban a kötetben elmélyülve megtörik, ugyanis az egyes fejezetek egyértelművé teszik, hogy „főhőseik” igencsak különbözőképpen gondolkodtak politikai kérdésekről, különösen mivel Anglia és az Egyesült Államok eltérő korszakainak sokrétű problémáival kerültek szembe. Nem könnyű azt állítani, hogy a polgárháború előtti déli konzervativizmus valamiféle azonos eszmei platformon állt volna – mondjuk – Benjamin Disraeli politikai elképzeléseivel. További problémákat vet fel a cím kapcsán, hogy az ‘eszme’ kifejezés használatát maga Kirk sem támasztja alá, hiszen a hetedik kiadás bevezetőjeként kifejezetten írt arról, hogy „ez a könyv minden csak nem »konzervatív ideológia«” (Kirk, 2024a: xxxviii.).

Egyszóval, az ‘eszme’ kifejezés szerepeltetése nem biztos, hogy szerencsés választás, különösen mivel a címmek már létezik egy korábbi magyar fordítása. Egedy a Kirkről szóló fejezetben ugyanis *A konzervatív tudatnak* fordítja a címet (Egedy, 2014: 473.) és ezzel elkerüli a fenti problémát. Véleményem szerint Egedy fordítása nyelvilag helyesebb, jobban megfelel a szerzői keretezésnek is, ezért ezt szerencsésebbnek érzem. Persze, a cím megfelelő fordítása egyáltalán nem könnyű feladat – és ez magyarázhatja is a fordítók megoldását – mivel a ‘mind’ szó elsődleges jelentései magyarul az elméhez és az értelemhez kapcsolódnak.⁴ Ha jobban elmélyülünk a ‘mind’ szó jelentései között, akkor akár az ‘intellektus’, ‘gondolkodásmód’, vagy ‘gondolat’ kifejezés is jó fordítás lehetett volna a kötet kontextusában, vagy legalábbis az ‘eszménél’ biztosan jobb.

JOG ÉS KONZERVATIVIZMUS

Jogásként Kirk műve fontos felismeréssel ajándékozott meg. E könyvet olvasva vált nyilvánvalóvá számomra, hogy milyen bensőséges kapcsolat áll fenn a konzervatív gondolkodás és a jog jelensége között. Ez a kapcsolat a liberalizmus esetében nyilvánvaló, gondoljunk csak a liberalizmus hozzájárulására a modern jog eszmei megalapozásához – lásd például az emberi jogok, a hatalomkorlátozás, vagy az individualista polgári jog intézményeit. Ugyanilyen erős kapcsolat fedezhető fel a szocializmus és a jog között, mivel a 20. századi szociáldemokrata politikák társadalomalakító céljaikat a leggyakrabban különféle szociális jellegű reformtörvények segítségével próbálták megvalósítani. A konzervativizmus kapcsolata a joggal azonban csak Kirk kötetét olvasva rajzolódott ki számomra egyértelműen.

A konzervativizmus jogi elkötelezettségét valójában annak morális és politikai előfeltevései alapozzák meg. Ezek közül kiemelkedően fontos magának a rendnek és ezen keresztül a társadalmi rendezettségnek a gondolata, amely-

ből természetszerűleg fakad az azt fenntartani képes szabályok szükséglete. Ugyanígy lényegesek az emberi természetről vallott szkeptikus, és gyakran cinikus konzervatív nézetek, amelyek az emberi jóságról és észszerűségről alkotott francia absztrakt filozófia kritikájaként vagy történelmi tapasztalatként fogalmazódnak meg. Fontos adalék ehhez a központi kormányzat túlhatalmától való folytonos viszolygás és egyes korszakokban konkrét politikai félelem, mely tartózkodás jogi garanciákkal kívánja ezt a problémát kezelni. Utolsóként pedig az a konzervatív meggyőződés, amely szerint a magántulajdon a társadalmi rend egyik legfontosabb jellegadó intézménye szintén a jog jelenségének középpontba állítása felé vezet.

A konzervatív gondolkodás tehát kifejezetten „jogérzékeny”, amiről remekül tanúskodik például John Adams,⁵ John C. Calhoun,⁶ vagy Henry Sumner Maine⁷ munkássága. Meg kell azonban azt is jegyezni, hogy ez a joghoz való viszony szinte sosem konstruktivista – mint ez látható a liberalizmus és a szocializmus esetében, amelyek a jogot a társadalmi mérnökösödés rendkívül hatékony eszközének tekintik – hanem sokkal inkább intuitív és organikus. Intuitív azért, mert a jogi kérdéseket felvető konzervatívok nagyon ritkán akarnak kifejezetten és közvetlenül a joggal foglalkozni, a jogi kérdések – gyakran nagyobb történelmi ívű – tárgyalása szorosan összefonódik egy adott politikai helyzettel vagy problémával kapcsolatos morális és politikai véleményükkel, és azok mellett kap szerepet. Organikusnak pedig azért nevezhetjük, mert nem tudatos, csak a jogra fókuszáló gondolkodás segítségével alakítják ki jogi álláspontjukat, hanem azok a korszellem kérdéseire adott morális és politikai reakciójukból és a történelmi folyamatokról alkotott felfogásukból következnek.

Kirk tehát bemutatja azt, hogy modern jogi gondolkodásunk olyan alapintézményei, mint a magántulajdon, a szerződés, a hatalommegosztás, a joguralom, vagy a kisebbségvédelem konzervatív szemszögből is megalapozhatók és igazolhatók. E konzervatív megalapozás pedig mentes a filozófiai konstruktivizmustól – amely akár el is idegenítheti e jogintézményeket a társadalom jelentős rétegeitől –, hiszen az a történelmi, morális, és politikai meglátások finom szövédéékébe ágyazódik be.

KONZERVATIVIZMUS ÉS KRITIKA

A mai intellektuális küzdelmeket követve az lehet a benyomásunk, hogy a kritikai gondolkodás a baloldali és progresszív gondolkodás sajátja, egyfajta védjegye. Ezt megerősítheti, hogy a kritikai gondolkodás filozófiai hagyománya – különösen a frankfurti iskola – szintén a fenti politikai irányzatokhoz állt közel a 20. században. Kirk műve azonban ebből a szempontból is fontos tanulságot rejt és képes a fenti képet árnyalni.

Elmélyülve a Kirk által tárgyalt szerzők érvelésében, lehetetlen nem észrevenni, hogy milyen erős bennük a kritikai attitűd. Ez minden bizonnyal a konzervativizmus „reaktív” – azaz adott társadalmi és politikai helyzetekre reagáló – természetéből következik, amely már Burke, a francia forradalom fejleményeit kárhóztató munkásságában tisztán megmutatkozik. Úgy tűnik tehát Kirk elemzései alapján, hogy az angol-amerikai konzervatív hagyomány jellegadó vonása a kritikai attitűd. Ennek a kritikai megközelítésnek két fő irányvonalát fedezhetjük fel, és ezek szerzőnként eltérő konfigurációkat alkothatnak. Egyrészt egy konzervatív gondolkodó lehet kifejezetten kritikus az adott társadalmi és politikai helyzettel – erre jó példa a déli konzervatívok munkássága –, másrészt azonban ugyanez a gondolkodó szenvedélyes vitába is bonyolódhat a társadalomátalakító filozófiai radikalizmus szerzőivel – ahogy ezt Adams vagy Newman gondolatai mutatják. Úgy tűnik tehát, hogy a kritikai attitűdnek megvan a maga helye a konzervatív gondolkodásban, annak ellenére, hogy nem áll mögötte olyan kiérlelt és gondosan karbantartott filozófiai rendszer, mint a progresszív felfogásnál. A konzervatív kritika a hagyományok tiszteletét, a földön járó absztrakcióellenességet, és az egyéni ízlést ötvözi és állítja a gondolkodás szolgálatába, hogy fékezze a társadalmi radikalizmus által inspirált politikai célkitűzéseket.

Az előbbieket mellett Kirk kötete a kritikai szellem egy másodlagos rétegére is rámutat. Az angol-amerikai konzervatív gondolkodás történetét feldolgozó, konzervatív szemléletű Kirk maga is kritikus több ponton az általa megjelenített politikai hagyománnyal (pl. a 481–486. és a 532–535. oldalakon). Azaz műve egyáltalán nem mentes a kritikai megjegyzésektől, több esetben rámutat olyan pontokra, ahol úgy véli, hogy a konzervatív tradíció hibázott. Ezek közül talán a legbeszédesebb a déli konzervatívok értékelése: „Randolph és Calhoun meglehetősen pontossággal ismerte fel a hagyományra leselkedő veszélyeket, ám a forradalmi energiákat aligha tudták lelohasztani sem jövődöléseikkel, sem a Dél népeinek felrázásával – a partikularizmus mégoly kezdetleges és zavaros eszméje nevében. [...] A modern idők gépezete, a gazdasági kiszolgáltatottság bedarált mindent. Egyetlen politikai filozófia sem volt olyan tisztavirág-életű, mint Randolph-é és Calhouné.” (Kirk, 2024: 233.). Kirk munkája így azt is jelzi, hogy becsatlakozni egy hagyományba, intellektuális értelemben nem a csodálat és passzív elfogadás útján lehet igazán, hanem annak kritikus szemléletén keresztül, hiszen így kerülhetjük el, hogy ideológiává merevedjen. A hagyomány alkotó továbbvitele és annak kritikai szemlélete tehát szerves egységet alkot Kirk szerint.

MIÉRT OLVASSUNK KIRKÖT 2025 MAGYARORSZÁGÁN?

A fenti kérdésre egyáltalán nem magától értetődő a válasz. Meggyőzően lehet amellettt érvelni, hogy Kirk műve annyira eltérő társadalmi-kulturális közeg-

ből – az angol-amerikai világ vs. a közép-európai valóság – érkezik és amúgy is eltelt már több, mint hetven év a megjelenése óta, hogy nem lehet több izgalmas érdekességnél néhány, a konzervativizmus eszmetörténetével foglalkozó csodabogár számára. Véleményem szerint a helyzet ennél összetettebb, különös tekintettel arra, hogy az elmúlt másfél évtizedben a konzervativizmus a magyar politikai mindennapok egyik hívószavává vált.

A kötet egyetemi felhasználhatósága vitathatatlan. Egy újabb klasszikus szöveg jelent meg magyarul, és ezzel lehetővé vált felhasználása különféle politikatudományi és bölcsészettudományi kurzusokon. Az ilyen fordítások nélkülözhetetlenek és mélyen egyetértek Alexander Bernáttal – aki 1881-ben indította el a kortárs filozófiai művek magyarra fordításának programját, *Filozófiai Írók Tára* címmel és számos klasszikust köszönhetünk neki – abban, hogy „amit le nem fordítottunk, azt nem tettük egészen sajátunkká, az nem a miénk” (Gábor, 1986: 69–70.) Kirk és alapműve ebben az értelemben már a „miénk”, forgathatjuk és inspirálódhatunk általa.

Hogyan inspirálhat minket Kirk műve ma? Kit és hogyan, erre a kérdésre sokféle válasz adható, és ezek szerintem nem függetleníthetők napjaink hazai viszonyaitól. Én két ilyen pontot tudtam azonosítani. Jogászként lényegesnek tartom, hogy a konzervatív hagyomány Kirk értelmezésében elválaszthatatlan a joguralom – a mi közegünkben: a jogállamiság – követelményétől. A jog – az alkotmányjogtól a polgári jogi szabályokig – tiszteletben tartása egy olyan követelmény, amely a konzervatív attitűd szerves része és a rendezettség igényére vezethető vissza. A jogtisztelet tehát konzervatív erény. Fontos továbbá, hogy Kirk műve példát mutat gondolati cizelláltságban és kifinomultságban is. Számára – noha egyértelmű a pozíciója – nincs fekete vagy fehér, hanem összetett történelmi helyzetek léteznek, amelyekre csak kimunkált és árnyalt válasz adható. Ezzel küzdött az összes általa bemutatott politikus és gondolkodó, válaszaik pedig nem minden esetben voltak vagy lehettek helytállóak. De Kirk műve mégis kiválóan megmutatja, hogy mindezek ellenére meg lehet próbálni árnyalt válaszokat keresni a számunkra fontos problémákra, és így akár túl is léphetünk a hazai tudományos és politikai közéletet egyre inkább megbénító jó vagy rossz, fekete vagy fehér, akár barát vagy ellenség leegyszerűsítő logikáján.

JEGYZETEK

- ¹ A *Russell Kirk Center* honlapja nyolc, 2007 és 2015 megjelent angol nyelvű, Kirk életművével foglalkozó kötetet sorol fel. Lásd: <https://kirkcenter.org/about-us/about-russell-kirk/>
- ² A *Russell Kirk Center* honlapja: <https://kirkcenter.org/>
- ³ Lásd a Scruton kávéház-láncot, ahol már lehetőség van a kávézás mellett Scruton stilizált fiatalkori arcképével vagy nevével ellátott válltáskát vagy éppen zoknit is vásárolni. Lásd: <https://scruton.hu/>

- ⁴ Lásd az Akadémiai Kiadó által üzemeltetett szotar.net honlapot. <https://www.szotar.net/angol/mind/> A dictionary.com egynyelvű szótár is alapvetően ilyen jelentéseket sorol fel <https://www.dictionary.com/browse/mind>
- ⁵ Adams meggyőzően mutatja be, hogy a hatalommegosztás és a joguralom a szabadság előfeltétele (Kirk, 2024: 122–135).
- ⁶ Calhoun dolgozta ki a párhuzamos többségek (*concurrent majorities*) elméletét, amely alkotmányjogilag is lehetővé teszi a különféle érdekek kiegyensúlyozott képviselését (Kirk, 2024: 222–224).
- ⁷ Maine széleskörű történelmi kutatás alapján amellett érvel, hogy a magántulajdon és a szerződések, mivel a versenyen keresztül a kreativitás egyik fontos biztosítója, nélkülözhetetlen a civilizáció jelenlegi állapotjának fennmaradásához (Kirk, 2024: 411–414.).

IRODALOM

- Békés Márton (2008): *Amerikai neokonzervatívizmus. Egy kisiklott ellenforradalom*. Budapest, Századvég.
- Böcskei Balázs–Sebők Miklós (szerk.) (2019): *Itt van Amerika. Az amerikai politika hatása Magyarországon*. Budapest, Atheneum.
- Egedy Gergely (2014): *Konzervatív gondolkodás és politika az Egyesült Államokban – John Adamstól Russell Kirkig*. Budapest, Századvég.
- Gábor Éva (1986): *Alexander Bernát*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kirk, Russell (2024): *A konzervatív eszme. Történelmi útmutató a józan észhez*. Budapest, Alapjogokért Központ.
- Kirk, Russell (2024a): Előszó a hetedik, javított kiadáshoz. In: Russell Kirk: *A konzervatív eszme. Történelmi útmutató a józan észhez*. Budapest, Alapjogokért Központ. xxxv–xlv.
- Kirk, Russell (2024b): Rádióbeszéd az 1956-os magyar szabadságharc kapcsán. In: Russell Kirk: *A konzervatív eszme. Történelmi útmutató a józan észhez*. Budapest, Alapjogokért Központ. 649–656.
- Kirk, Russell (2020): *Amerika brit kultúrája*. Budapest, MMA Kiadó.
- Kirk, Russell (2014): Szociális igazságosság és tömegkultúra. In: A. James McAdams (szerk.): *A modernitás válsága: Az egyesült államokbeli konzervatív publicisztika kialakulása és főbb témái*. Budapest, Századvég. 201–217.
- Mezei Balázs (2013): Az egyesült államokbeli konzervatív esszé kialakulása. *Kommentár*, Vol 9, No 3, 24–40.
- Oakeshott, Michael: Konzervatívnak lenni. In: Michael Oakeshott: *Politikai racionalizmus*. Budapest, Új Mandátum, 431–453.
- Pogrányi Lovas Miklós (szerk.) (2016): *Konzervatív reneszánsz az Egyesült Államokban*. Budapest, Századvég.
- Regnery, Henry (2024): A konzervatív eszme születése. In: Russell Kirk: *A konzervatív eszme. Történelmi útmutató a józan észhez*. Budapest, Alapjogokért Központ, xix–xxxiii.
- Scruton, Roger (1995): Mi a konzervatívizmus? In: Roger Scruton: *Mi a konzervatívizmus? Válogatott esszék*. Budapest, Osiris.

ABSTRACTS

Ferenc Orbán–Ádám Stefkovics
CHANGES OF POLITICAL POLARISATION
IN HUNGARY BETWEEN 2009 AND 2024

Empirical studies show that the degree of political polarisation among advanced democracies has increased over the past decade. Hungarian society has become significantly polarised in the 2000s, mainly along the left-right ideological axis, and can be considered as highly divided by European standards. Less is known, however, about how political polarisation in Hungary changed during the Orbán governments (between 2010 and 2024). Our study aims to fill this gap. We revisit questions from the 2009 questionnaire survey of the Hungarian Centre for Democracy Studies Foundation (DKMKA) and a 2010 telephone survey, using three telephone surveys in 2024. We compared the datasets along four main dimensions: ideological, emotional, relational and partisan polarisation. The results show a slight ideological and emotional polarisation, with satisfaction with democracy being much more divided between pro- and non-government in 2024 than in 2009. However, the data do not suggest a deepening of politically organised social ties. Our analysis also shows that emotional political polarisation was only specific to certain social groups: older people, right-wing and Fidesz voters were more polarised in 2024 than at the beginning of the Orbán regime.

Keywords: polarization, ideology, feeling thermometer, network of connection

Illés Gábor
THE NORMATIVE DIMENSION OF POLITICAL REPRESENTATION

The article examines the normative elements of contemporary theories of political representation from a realist perspective, identifying forms of realist political normativity (such as legitimacy, *modus vivendi*, epistemic normativity) and moralist elements in approaches emphasizing the aesthetic (Ankersmit, Saward), ethical (Dovi), and political (Disch) dimensions of representation. It uncovers that the analyzed theories contain several forms of realist political

normativity, albeit mostly in a fragmentary manner, so a dialogue with the realist discourse could help representation theories further develop their normative dimension. The normative heterogeneity of the analyzed approaches also reveals that their 'sphere-based' separation obscures the fact that normative considerations stem largely from the conceptions of democracy endorsed by the individual authors. The article thus also contributes to the exploration of the relationship between the concepts of democracy and representation.

Keywords: political representation; political realism; normativity

Szilárd János Tóth
REALIST LEGITIMACY

Realist political theory has two main claims about legitimacy. The first claim is that the realm of politics is inherently conflictual, and maintaining order within it is ex-tremely difficult; therefore, the chief measure of a political regime's legitimacy is whether it can fulfill the function of maintaining order. The second claim is connected to the first: order can only be successfully maintained if the political regime is, in some way, responsive to popular attitudes and behavior. In this study, I investigate whether the realist method can provide guidance for interpreting legitimacy, and whether the normative conclusions derived from it – namely, the emphasis on maintaining order and the internalist point of view – can be distinguished from moralizing that is supposedly detached from reality.

Keywords: realism, legitimacy, political normativity, internalism, order

Elígiusz Ákos Schmidt
JOUISSANCE IN HUNGARY? PLEASURE AS A POLITICAL FACTOR

The aim of this study is to analyze the major public speeches delivered by Viktor Orbán and Péter Magyar between January 1, 2024, and May 31, 2025, through the lens of Jacques Lacan's concept of jouissance, which has so far been scarcely applied in Hungarian political science. The research builds on Derek Hook's methodological framework, which enables the empirical operationalization of jouissance – understood as painful enjoyment – and reveals its ideological, emotional, and community-forming functions. Through qualitative discourse analysis of twenty-four speeches, the study identifies fantasies

ABSTRACTS

structured by *jouissance*, the logic of permanent struggle fueled by the drive, as well as the community-shaping role of transgressive enjoyment. The analysis demonstrates that Viktor Orbán's narrative constructs the fantasy of struggle against the global elite, while Péter Magyar's speeches portray the elite surrounding Orbán as the "thief of enjoyment." The study contributes to Hungarian political science on political communication and populism by presenting *jouissance* not merely as an emotional category, but as a structuring logic of political identities and ideological frameworks.

Keywords: *jouissance*, pleasure, discourse analysis, psychoanalysis

MEGJELENT

A SZÁZADVÉG FOLYÓIRAT LEGÚJABB SZÁMA

1944

A TARTALOMBÓL:

11. oldal

Máthé Áron:

Hogy nézett ki a világ 1944-ben?

61. oldal

Borhi László:

Az Egyesült Államok és Magyarország
német megszállása

77. oldal

Bartha Ákos:

„Fegyveres” vagy „felfegyverzett”
ellenállás? Lehetőségek és dilemmák

99. oldal

Szekér Nóra:

A Magyar Függetlenségi Mozgalom
szerepe az ellenállásban

127. oldal

Ivánfi Miklós – Soós Viktor Attila:

Katolikus ellenállás Magyarországon
a második világháború alatt

159. oldal

Olosz Levente:

Lojalitástól az ellenállásig. A magyarországi
cionista mozgalom mentési stratégiáinak
alakulása 1944-ben

185. oldal

Kovács Tamás:

Miért nem tudunk közösen emlékezni?
A holokauszt nem emlékezete
Magyarországon, 1945–1990

203. oldal

Veszprémy László Bernát:

Az 1944-es deportálások és a nyilas
puccs helye a kommunista emlékezet-
politikában a népbírószági perek tükrében

MŰHELY

227. oldal

José Luis Orella:

A kommunizmus múltja
Spanyolországban. II. rész

RECENZÍÓ

249. oldal

Molnár Attila Károly:

A woke. A kulturális forradalom
harmadik fordulója

POLITIKATUDOMÁNYI SZEMLE

2025/4

CONTENTS

ARTICLES

- *Ferenc Orbán– Ádám Stefkovics*: Changes of Political Polarisation
in Hungary between 2009 and 2024 7
- *Gábor Illés*: The normative dimension
of political representation 36
- *Szilárd János Tóth*: Realist legitimacy 59
- *Elgíusz Ákos Schmidt*: Jouissance in Hungary? Pleasure as
a political factor 81

BOOK REVIEW

- *Balázs Fekete*: Law, Criticism, Conservatism.
Publication of Russell Kirk's Seminal Book
(*Russell Kirk: A konzervatív eszme. Történelmi útmutató a józan észhez*) 109

ABSTRACTS 119

TISZTELT LEENDŐ ÉS KORÁBBI SZERZŐINK!

A *Politikatudományi Szemle* 2018. évi 2. számától minden cikkünk egyedi internetes azonosítót, úgynevezett **DOI** megjelölést kap. Ezzel a lapunk nemzetköziesedik, mert a különböző keresőmotorok gyorsabban és hatékonyabban tudják cikkeinket megtalálni.

A DOI azonosítót a szerkesztőség **automatikusan** fogja **adni** az egyes cikkeknek. Felépítése a következő lesz: <https://10.30718/POLTUD.HU.2018.2.8>. A törtvonal előtti rész az ún. **DOI-prefix**, amit **minden egyes cikk** megkap az előzetes regisztrációnk alapján. Ez tehát egy állandó elem. A POLTUD.HU utal a lapunkra, a többi rész viszont mindig változik, hiszen az aktuális lapszámhoz és oldalszámhoz igazodik. A DOI-azonosító örök, ugyanakkor pénzbe kerül. A DOI-t a szerkesztőség szolgáltatásként nyújtja az Önök számára, ezért a költségeket saját maga állja.

Ezzel Önöknek, Tisztelt Szerzők, tehát nincs külön dolguk.

A DOI ugyanakkor kölcsönösségi, viszonyossági alapon működő rendszer, ezért elvárásokat fogalmaz a szerkesztőségekkel és a szerzőkkel szemben.

Tisztelettel kérjük Önöket, hogy ezentúl az irodalomjegyzékben jelzett hivatkozások és szakirodalmak **mindegyikénél** tüntessék fel az **adott cikk-re vonatkozó PONTOS és TELJES DOI-azonosítót** [például laptársunknál, a Socio.hu-nál a következő azonosítóról van szó: <https://10.18030/socio.hu.2018.1.69>]. Az egyes cikkek hivatkozását a következő helyen találja meg: <https://search.crossref.org/>

A CrossRef-regisztrációnk során, ami lehetővé teszi a DOI használatát, szerkesztőségünk vállalta, hogy elfogadja ezt a feltételt, azaz minden cikknél feltünteti a szakirodalmi hivatkozásokhoz tartozó DOI-azonosítót. Kérjük tehát, hogy Önök is tegyenek eleget ennek az egyébként nem túl nagy kérésnek. Amikor készítik az irodalomjegyzéket, másolják be a vonatkozó cikkhez tartozó DOI-azonosítót, és illesszék be a hivatkozás végére.

Kérjük, ne feledjék, mindig a teljes azonosító feltüntetésére van szükség!

Üdvözlettel,

a *Politikatudományi Szemle* szerkesztősége

SZERZŐINKHEZ

(A PUBLIKÁLÁS FELTÉTELEI)

1. A Politikatudományi Szemle című referált folyóirat magyar nyelven beküldött kéziratokat – tanulmányokat és könyvrecenziókat – fogad el.
2. A kéziratok minimális terjedelme tanulmányok esetén 40 000 karakter, recenziók esetén 15 000 bruttó (azaz szóközökkel együtt értendő) karakter. A kéziratok maximális terjedelme tanulmányok esetén 50 000, kivételes esetben 60 000 leütés, a recenzióké pedig 25 000 leütés lehet. Az egyes szakterületeket áttekinteni kívánó „state of the art” illetve a „review of article” műfajú szövegek esetében a minimális karakterszám 30 000 a maximális 50 000 bruttó leütés lehet.
3. A kéziratokat Word formátumban kérjük a *posze@tk.hu* címre elküldeni.
4. A kéziratnak tartalmaznia kell:
  - a. egy magyar szöveg-összefoglalót;
  - b. egy angol nyelvű szöveg-összefoglalót (abstract);
  - c. kulcsszavakat, valamint
  - d. a szerző titulusát és pontos munkahelyi adatait. A szerző neve a tanulmány felett szerepeljen.
5. Szöveg közbeni kiemelésként *dólt betű* alkalmazható; ritkítás, aláhúzás, vastag betű, csupa nagybetű csak egészen kivételes esetben fogadható el.
6. A közvetlen hivatkozásokat a szövegtörzs tartalmazza, ezek ne jegyzetekben szerepeljenek. Minden idézetet, hivatkozást igénylő állítást vagy kifejezést követően zárójelben tüntessék fel a szerző vezetéknevét, az idézett vagy hivatkozott mű publikálásának évszámát és – ha szükséges – az idézett oldalakat a következő formában: (Arendt, 1992: 25.) vagy (Arendt, 1992: 135–138.).
7. A jegyzetek a főszöveg kiegészítéseit tartalmazzák (tehát nem hivatkozásokat). A jegyzetek helyét a tanulmányon belül felső indexben lévő arab számmal jelöljék (így: ¹), a jegyzeteket pedig kérjük a szöveg végén számozott formában elhelyezni. Indokolt esetben lábjegyzet alkalmazható, amelyet – ha csak kis

számban fordul elő – a szövegben csillaggal (*) kell jelölni, s az oldal alján kell elhelyezni.

8. Kérjük, hogy a felhasznált irodalom jegyzéke csak a ténylegesen hivatkozott publikációkat tartalmazza. Az explicit módon hivatkozott forrásokon kívül az irodalomjegyzék legfeljebb még 10–15 forrásmegjelölést tartalmazhat.

A Politikatudományi Szemle 2018. évi 2. számától minden cikkünk egyedi internetes azonosítót, úgynevezett DOI megjelölést kap. Kérjük szerzőinket, hogy az irodalomjegyzékben jelzett hivatkozások és szakirodalmak **mindegyikénél** tüntessék fel az **adott cikkekre vonatkozó PONTOS és TELJES DOI azonosítót, így: [https://doi.org/...](https://doi.org/)**

9. Az irodalomjegyzéket a tanulmány végén közöljük, a következőképpen oldva fel a szöveg közti utalásokat:

a) könyveknél:

Arendt, Hannah (1992): *A totalitarizmus gyökerei*. Budapest, Európa.

b) tanulmánykötetben, gyűjteményes kötetben megjelent szövegek esetében: Mickiewicz, Ellen (2000): Institutional Incapacity, the Attentive Public, and Media Pluralism in Russia. In: Richard Gunther and Anthony Mughan (eds.): *Democracy and the Media*. Cambridge, Cambridge University Press. 29–79.

c) folyóiratban megjelent tanulmány esetében:

Selck, J. Torsten (2004): On the Dimensionality of European Union Legislative. *Journal of Theoretical Politics*, Vol. 16, No. 2, April, 203–222. <https://doi.org/10.1177/0951629804041119>

10. A táblázatokat és az ábrákat megfelelően formázva, az eredetüket feltüntetve, a szövegbe építve kérjük. A fekete-fehér ábrákat Excel formátumban, a közlés előtt kérjük mellékelni. A táblázat formázási szabálya:

1. táblázat. Cím.

elnevezés	adat 1	adat 2
párt 1	33,0	0,33
párt 2	34,0	0,34
párt 3.	33,0	0,33
Összesen	100,0	1,00

* megjegyzés.

Forrás:

11. A szerkesztőségbe beérkezett – formailag megfelelő – kéziratokat a szerkesztőség előzetes szűrése után két opponensnek küldjük ki. Az opponensek szerzők nevének feltüntetése nélkül kapják meg a kéziratokat. A közlés feltétele két opponens támogató véleménye. Az opponensek által javítandónak értékelt kéziratokat átdolgozásra visszajuttatjuk a szerzőkhöz. A két opponens egybehangzó elutasítása esetén a kéziratot nem publikáljuk.

12. Kézirat beérkezési és lehetséges közlési határideje.

beérkezési határidő	a közlés első lehetséges határideje
január 15.	első szám
március 15.	második szám
május 31.	harmadik szám
szeptember 15.	negyedik szám

A szerkesztőség fenntartja magának a jogot, hogy az egyes cikkek közlési sorrendjét, maga határozza meg.

13. A szerkesztőség a beérkezett kéziratokért honoráriumot nem fizet.

Köszönjük, hogy megfelelően előkészített kézirat beküldésével segítik munkánkat.